Платону це б сподобалось...

Святослав Караванський

Пошук українського слова, *або* боротьба за національне «Я»

Київ
Видавничий центр «Академія»
2001

ББК 81.2.—3
К 21

"Пошук українського слова..." — цикл популярних бесід про лексику нашої мови, розрахований стати у пригоді шукачам якісного українського слова. Він знайомить з найтиповішими помилками зрусифікованого українського мовлення. Заразом накреслює напрями вживання самобутніх українських словотворчих моделей, творення конкурентоздатної української термінології. Проаналізовано конкретні лексичні пошуки деяких лексикографів. Окремі міркування не позбавлені дискусійності.

Адресовано шанувальникам українського слова та всім небайдужим до долі української мови в Україні.

Авторська редакція
(за правописом 1924—1929 рр. УАН)

К $\frac{4602000000-001}{\text{ВЦ "Академія"} - 2001}$ Без оголошення

ISBN 966—580—070—1

ПЕРЕДМОВА

Те, що пережила українська мова у XX столітті, важко окреслити одним словом. Формально в УССР вживання української мови не заборонялось, але під приводом благотворности впливів російської мови на українську ширилася впроваджувана згори практика зближення української мови з російською. Українська мова стала, таким чином, об'єктом поступового розкладу й нищення. Зміни, яких зазнав у 30-ті роки український правопис, і наступну лексикографічну практику було спрямовано на усунення розбіжностей між російською та українською мовами, на зближення фонетичних особливостей, лексичної бази, морфологічної та синтаксичної будови, внаслідок чого українська мова в її офіційних стилях перетворювалася на бліду копію російської.

Юрій Шевельов з цього приводу пише:

"Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, — у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживання української мови прилюдно, цілковито або частково; накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар'єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих "клясичних" метод радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й ортоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови...".

Пропонована увазі української громадськости праця Святослава Караванського "Пошук українського слова, або боротьба за національне "я" є свого роду аналізом і класифікацією мововбивчих процесів, що їх зазнала українська мова в УССР.

Поруч з аналізом мовних "винаходів" автор на конкретних прикладах накреслює шляхи до відродження нашої, тобто традиційної і традиційно вмотивованої української лексики, розглядає дискусійні правила орфографії і навіть наводить проект правописної реформи на підставі правопису Української Академії Наук, чинного до 1929 р.

Праця такої тональности дуже на часі в сучасній Україні. Її з інтересом прочитає і учень старших класів, і студент — майбутній філолог, як рівно ж і філолог дипломований. Корисно ознайомитися з нею і нашій духовній еліті — письменникам, журналістам, державним діячам.

Слово "пошук" у назві книжки якнайкраще відповідає змістові цієї праці. Уся духовна історія людства — це пошук. Тільки той, хто шукає, знаходить.

Лариса МАСЕНКО

ВСТУПНЕ СЛОВО

Людські мови — як і усе в природі — мають свої характерні риси, свій образ. Має такий образ і українська мова.

Який він, цей образ?

Українська мова сьогодні — це арена боротьби між уявою і штампом, між пошуком і зашореністю, між летом і повзанням.

Це — сьогодні. А до сьогодні?

Зроджена у боротьбі та праці народу, українська мова зазнала чимало сторонніх впливів. Ці впливи були, з одного боку, корисні, а з другого — шкідливі. І образ мови — її тональність — змінилися.

Та мова, якою ми говоримо сьогодні, зазнала багато змін. Якби до рук Котляревського або Шевченка потрапив примірник сучасної газети, дуже важко було б переконати наших класиків, що це писано їхньою мовою. Дуже вже багато в сучасній мові мулу, непотрібного мавпування і плазування перед іншими мовами.

Ми знаємо, що в нашому світі має вартість усе самобутнє, оригінальне, первородне. Коли геолог розглядає пробу гірської породи, він будь-що хоче очистити її від домішок і дістати "чисту породу". Шукач золота відмиває породу і дошукується щирого золота.

Щось подібне керувало і автором: йому хотілося відшукати у суміші мовних потоків чистий потік — щиру українську мову.

Про це і йтиме мова у цій книжці.

Дентон, листопад 1997 р.

Автор

Правопис, застосований у публікації, описано в розділі LXXV. У цитатах збережено правопис цитованих публікацій.

Частина I

Під знаком двомовности

I. Зазираючи в минуле

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине!

Правдиві слова! І в цьому я переконався ще змалку в зрусифікованій Одесі. До школи я пішов за часів славно- і заразом горезвісної “українізації”, але наша школа — школа дітей моряків — ще повністю не українізувалась і заняття в перших класах ведено російською мовою. Цією ж мовою ми — діти українських батьків — спілкувалися між собою. Але всі ми знали, чули й мали контакт з мовою батьків і старших родичів — з мовою українською. Досить згадати пісні, що лунали вечорами в міських парках чи на родинних святах, коли не своїх, то сусідських.

Цей “співочий грім батьків” і досі лунає в моїх вухах:

Було б тобі, моя рідна мати,
Тих брів не давати, — Виводить соліст.
Було б тобі, моя рідна мати, — Підхоплює хор.
Щастя, щастя й долю дати!

або

Поза лугом зелененьким,
поза лугом... — Виводить соліст.
зелененьким — Підхоплює хор.
Брала вдова льон дрібненький...

Шкода, що на папері можна відтворити лише слова, коли для повної картини потрібен ще й “грім” хору та музика мелодії. Ця

ІІ. Добір українських форм

У сучасній пресі, у виступах політичних діячів можна почути такі словесні пари: **жорсткі умови, жорсткі вимоги, жорсткий графік, жорсткий контроль, жорстко відповів, жорсткий строк, жорсткі заходи, жорсткі норми**. Звідки така любов до слова, яке у низці виразів не завжди добре звучить. Секрет тут простий. Творці офіційного язичія вимагали від мовців вживати це слово там, де по-російськи треба сказати **жёсткий**. Так рекомендували і редаговані адептами язичія словники. Ці вимоги й “рекомендації” за часів СССР підкріплювала загроза репресій.

На ділі ж тотальне вживання слова **жорсткий** є збідненням української мови. Подекуди там, де росіяни кажуть **жёсткий**, українці вживають **твердий: тверда вода, тверде м'ясо, твердий вагон** *(залізничний)*. Щодо “заходів”, то по-українськи треба сказати **круті заходи**. Про “умови” ми кажемо **тяжкі умови**. Коли йдеться про “контроль”, то **суворий контроль** куди точніше передає думку, ніж **жорсткий контроль**. Така широка словесна палітра потрібна, щоб слово співдіяло з нашою образною системою і творило зрозумілий вислів або текст. Українська мова має широкий вибір словесних форм. І це закономірно, бо слово **жорсткий** жодною мірою не заступає слова **твердий**, чи **крутий**, чи **тяжкий**, чи **суворий**.

Мовознавці, які вивчають не лише одну мову, а багато мов, знають, що вживання тих чи тих прикметників ніколи цілковито не збігається у різних мовах. Так, англійською мовою російське жёсткий залежно від іменника, до якого його прикладають, треба передати вісьмома різними прикметниками: **hard, tough, rigid, stiff, strict, coarse, harsh, strong**. У процесі розвитку кожна мова творить свою власну модель парування прикметників з іменниками, і ця модель не може око-в-око повторитися в іншій мові. Навіть у таких близьких мовах, як українська й російська, “моделі парування” не збігаються:

Російська мова	Українська мова
живой образ	**живий образ**
живой ребенок *(і дівчина, і хлопець)*	**моторний хлопчик, метка дівчинка**
живой ум	**жвавий розум.**

Описане явище — це те, що не вимагає доведення. Це — реалія. Саме цієї реалії не хотіли визнавати творці псевдоукраїнського язичія. Вони прагнули будь-що наблизити нашу мову до мови імперії. Як наслідок, українцям треба було скрізь, де росіяни вживають жёсткий, вживати слово **жорсткий**.

Що ж до слова **жорсткий**, то в нашій мові — це синонім слів **шорсткий, шерехатий, шкарубкий.** Ось приклади його вживання: **жорсткий волос, жорсткі губи, жорстка одежина.** У такому значенні його можна зустріти у творах письменників-класиків. Так його фіксують і словники XIX ст. З цих прикладів видно, що російське слово **жёсткий** відповідає нашому **жорсткий** лише у парі з "волосом": **жёсткий волос.** Щодо "губ" та "одежі", то сказати **жёсткие губы** чи **жёсткая одежда** по-російськи не можна. Отже, слова **жёсткий** і **жорсткий** далеко не тотожні у своєму вжитку. Там, де росіяни послуговуються словом **жёсткий**, українські мовці віддають перевагу іншим прикметникам: **круті заходи, тверда вода, тяжкі умови, суворий контроль.**

Так склалося у процесі спілкування продовж століть з багатьох причин: під впливом вимог легкомовности та милозвучности, під впливом мовно-логічних зв'язків, під впливом культурних особливостей кожного окремого етнічного середовища.

З цих прикладів виходить, що відповідно до мовної традиції та здорового глузду ми не можемо вживати слова **жорсткий**, повторюючи вживання слова **жёсткий** в російській мові. А саме цього вимагало від нас псевдоукраїнське язичіє. Роблячи так, як вимагає язичіє, ми збіднюємо й карикатуризуємо нашу мову.

Приклад із словом **жорсткий** свідчить, як ішов процес деукраїнізації української мови: нас змушували наші слова вживати так, як вживають росіяни:

Українська мова	Язичіє
круті заходи	**жорсткі заходи**
тяжкі умови	**жорсткі умови**
суворий контроль	**жорсткий контроль.**

Таке нібито "взаємозбагачення мов" на ділі було позбавленням українців їхньої окремішности, їхньої самобутньої духовної спадщини.

III. "Взаємозбагачення" чи тотальне збіднення?

Мовні процеси в Україні продовж століть підлягали класичній схемі: мова колонізаторів витискає з усіх сфер мову автохтонів. Крім того, сама мова автохтонів зазнає постійного стихійного впливу мови метрополії. В Україні цей стихійний вплив підсилювано ще й державною русифікаторською політикою.

Найкраще цей процес можна спостерігати на конкретних лексичних прикладах.

У нашій мові існує слово **обділяти**. Як свідчить Б. Грінченко, це слово — синонім слів **наділяти, обдаровувати**. Цитую приклад: "Як таки можна таким маленьким кусочком та всю вашу громаду **обділити**" *(Г. Квітка-Основ'яненко)*.

Ніяких інших значень цього слова Грінченко не наводить. Так само пояснює слово **обділити** "Малорусько-німецький словник" Є. Желехівського, виданий у Львові 1884 р. Можна навести ще приклад з української класики: "Коли б лишень Терлецький не **обділив** і сина таким приданим, як нас оцією вечерею" *(І. Нечуй-Левицький)*.

Відоме це слово і росіянам. Звучить воно в російській мові **обделять**. Проте значить це слово у росіян не те, що у нас, а саме: *дати менше, ніж іншим, або зовсім не дати чогось під час дільби*, тобто відповідає нашим словам **недоділяти, несправедливо ділити, обходити** *(частуючи)*.

Колись і росіяни вживали слово **обделять** у значенні *обдаровувати*, але з бігом часу значення слова **обделять** трансформувалося, набравши цілком протилежного значення. Як відбувалися такі трансформації, можна зрозуміти з такого анекдоту: "Росіянин і неросіянин опинилися в безводній пустелі. І раптом натрапляють на флягу з водою. Росіянин вхопив флягу і каже "Я поділю по-братерськи". А неросіянин упав навколішки і благає: "Не треба по-братерськи, діли пополовині".

Анекдот, мабуть, усі чули, але ми розглянемо його з мовознавчого боку.

Слово **братерський**, вживане імперською пропагандою для окреслення насправді хижацької практики, у свідомості багатьох дістало протилежне значення. Тож поділ **по-братерськи** дехто розумів, як поділ **по-хижацьки**. Аналогічно несправедливе **обділювання** змінило значення російського слова **обделять** *(обдаровувати)* на протилежне: "недодавати", "недоділяти".

Під впливом російського значення слова **обделять**, яке ширилося через школу, пресу, армію, судівництво тощо, і в Україні десь у кінці XIX століття слово **обділяти** стало вживатися у двох значеннях:

1. Наділяти, обдаровувати.

2. Недоділяти, несправедливо ділити, обходити *(частуючи)*.

Панас Мирний вживає слово **обділяти** і так, і так:

"Не на те тебе родили, не такою долею **обділяли**". Тут **обділяти** вжито в первісному значенні: "обдаровувати". А от друга цитата: "...Ваша... душа не **обділе /обділить/** нас своєю ласкою". Тут уже слово **обділяти** Панас Мирний вживає на російський лад. У цій фразі слово **обділить** можна замінити словом **обійде**: "Ваша... душа не **обійде** нас своєю ласкою."

Сучасні словники фіксують обидва значення слова **обділити**. Але жива практика йде далі. Фактично у свідомості українського загалу

перше значення слова **обділяти** вивітрилося. Бо навіть у статтях знавців української мови можна зустріти вираз **обділений долею** у значенні **обійдений долею.** Якби у свідомості людей співіснували обидва значення слова **обділяти**, то автори не вживали б виразу **обділений долею** до безталанної особи, бо можна було б зрозуміти, що **обділений долею** — це якраз **обдарований долею.** Але такого сумніву у сучасних авторів не виникає, і це значить, що вони цілком усвідомлюють лише те значення слова **обділяти**, яке відповідає російському слову **обделять**, тобто "недоділяти", "несправедливо ділити".

Трансформація значення слова **обділяти** — це яскрава ілюстрація до процесу ерозії української мови під впливом мови держави-колонізатора. Для досягнення цієї "мети" імперія вдавалася до багатьох штучних заходів, зокрема до обґрунтовування лінгвоциду українців "теоретично".

IV. Теоретичні винаходи

Особливу симпатію асиміляторів мала так звана теорія двомовности. Ця псевдотеорія передбачала, що культурний і духовний розвиток народу може відбуватися двома "рідними" мовами. На ділі ж ішло відмирання мови автохтонів. Сьогодні до теми двомовности звертаються і мовознавці, і політики, і освітяни, і навіть економісти. Дехто вбачає у цій теорії шкоду, дехто — ні.

Зацікавившись двомовністю, автор став придивлятися до "двомовної" лексики. Цікаві спостереження!

Одним з проявів теорії двомовности в СССР була неписана, але ревно дотримувана, вимога до української словотворчости: нову лексику й термінологію творити шляхом калькування (копіювання) лексики "старшого брата". Найменший відступ від такого калькування кваліфіковано як націоналізм з усіма належними наслідками. Цієї вимоги дотримували передусім так звані "нормативні" словники, відступати від яких ніхто не ризикував. Мовні проблеми українців розв'язувано так, щоб українська лексика якнайбільше скидалася на "общепонятную". Це вело до того, що для розуміння української мови треба було знати російську.

З газети довідуюсь, що "відкрито диспансер на 30 **лікарняних** ліжок". Що воно таке **лікарняний**? Чи чув хто коли, щоб люди вживали це слово в побуті? Творці офіційного псевдоукраїнського язичія УССР "утворили" це слово штучно, копіюючи російські словотворчі моделі. Міркували так: від російського слова **больница** утворено прикметник **больничный**; отже, від слова **лікарня** творім прикметник **лікарняний.** І створили: без жодного зв'язку з живою мо-

вою, знехтувавши свою, віками вироблену лексику. Зігнорували той факт, що українці знали на означення "лікарні" синонім **шпиталь**, язичієм невизнаний. Від цього слова наші предки утворили форму **шпитальний**, яка існує досі у прізвищі Шпитальний. Прізвища ж Лікарняний в Україні нема. Бо такого слова люди не знали і не вживали.

Чи ж не краще було б "**лікарняні ліжка**" звати **шпитальними**? Це живий український термін: і зрозумілий, і легкомовний. Та, мабуть, саме тому він для двомовців УССР і не підходив: не копіював російських зразків.

Штучно створену і карикатурну виглядом та звучанням лексику цілком логічно звати "двомовною". Її легко творити й обертати з мови на мову, а надто тим, хто вихований на мові Леніна. Я чув від таких творців дивовижні звороти: "**Ми на самій справі** не були в театрі". Мовець хотів сказати: "**Ми справді** не були в театрі", скалькувавши російський вираз **на самом деле**.

А як вам подобається термін **давання неправдивих показань**, рекомендований "Русско-украинским словарём для деловых людей" (Киев, 1992)? Чи ж може ця карикатурна копія російської ідіоми **дача ложных показаний** конкурувати з нашим коротким і образним словом **кривосвідчення**?

От ще кілька прикладів з названого словника:

Форма із словника	Російський прототип	Нормальна форма
загальногромадянський	**общегражданский**	**всегромадський**
користуватися підтримкою	**пользоваться поддержкой**	**мати підтримку**
навантажувально-розвантажувальний пункт	**погрузочно-разгрузочный пункт**	**пункт вантажних операцій**
позикоутримувач	**займодержатель**	**позикодержець**
право переважного (!) проїзду	**право преимущественного проезда**	**право на пільговий проїзд.**

Двомовність на практиці обмежувала розвиток однієї з двох "рідних" мов, а саме — української. Покликаючись на наявність російських словників, не видавано повноцінних англо-українських, німецько-українських, французько-українських та інших словників. Видавалися тоненькі "шкільні" словники на кілька тисяч слів, які не могли задовольнити сучасних потреб. Пояснення було просте: "Є ж відповідні російські словники". А коли ти двомовний індивід, то користуйся російськими! Перекладати з інших мов на українську треба було через російську. А результат?

Усі знають доленосний документ епохи "Декларацію людських прав". Його англійський оригінал має такий заголовок: "Universal Declaration of Human Rights". **Universal** у даному тексті значить

всесвітній. І так би належало перекласти назву документа на українську мову: “Всесвітня декларація людських прав”. Тоді заголовок відтворив би зміст назви Декларації: це документ для всього людства, для всіх країн і народів у світі.

А ось як переклали цю назву двомовці УССР: “**Загальна** декларація прав людини”.

Чи ж передає слово **загальна** той факт, що документ всесвітній, вселюдський? Чому ж в УССР віддано перевагу формі **загальна** перед формою **всесвітня**?

Секрет тут простий. Двомовці не цікавилися англійським оригіналом. Навіщо? Є ж російський переклад. От і взяли російський переклад: “Всеобщая декларация прав человека”. Чому росіяни переклали слово **universal** словом **всеобщий**? Так їм видалося краще. Кожен обирає те, що краще звучить у його мові. Коли ж в УССР стали перекладати **всеобщий** на українську мову, то не знайшли кращого варіянту, лише **загальний**. Те, що передавало англійський зміст по-російськи, “по-двомовному” вийшло малоінформативним. Слова **всесвітній** як відповідника слова **всеобщий** жоден російсько-український словник не фіксував. Не реєстрували його й англо-українські словники. В “Англо-українському словнику” УССР читаємо: **Universal — загальний; універсальний.**

Слова **всесвітній**, яке відповідає одному з англійських значень, нема. В англо-українських словниках УССР фігурувала та сама “унормована” лексика, що і в російсько-українських. Англо-українські словники “укладалися” через російсько-українські.

Як бачимо, теорія двомовности на практиці обернулася збідненням нашої мови. Після обернення її на неоковирне язичіє режисери двомовности заговорили про “малоінформативність” української мови. Бо й справді у розглянутому прикладі назва “**Загальна** декларація” не несе всієї інформації, висловленої по-англійськи. Повну інформацію могла б нести назва “**Всесвітня** декларація”, та її годі було відшукати, послуговуючись збідненим і “випощеним” язичієм, накинутим Україні.

Так само малоінформативні та просто карикатурні форми: **давання неправдивих показань, навантажувально-розвантажувальний пункт, позикоутримувач** тощо.

Важко заперечити, що офіційне язичіє, витворене в УССР, малоінформативне. Але це язичіє — не українська мова.

Некастрована українська мова своїми якостями не поступається іншим високоінформативним мовам. І в цьому можна переконатися, зіставивши зразки “матірньої” та “двомовної” української лексики.

V. Тенденція редагування

Прищеплення загалу псевдоукраїнського язичія досягалося низкою заходів. Одним з цих заходів було прискіпливе редагування українських текстів.

Це редагування в УССР обернулося полюванням на справді українську лексику та виполюванням її. Мовних редакторів видавництв, газет і радіо спеціяльно інструктовано, як редагувати українські тексти. Було навіть так, що редактори діставали списки української лексики, яку слід виполювати. Згодом функцію деукраїнізаторів нашої мови стали виконувати видані в УССР правописні та російсько-українські словники, які охрещено "нормативними", бо тільки ту лексику, яку фіксували ці словники, можна було вживати. Будь-яке відхилення від цих "норм", будь-яка словотворчість, що виходила за межі цих словників, вважалася крамолою.

Годі й говорити, що добір лексики у "нормативних" словниках підпорядковано теорії злиття мов. Уже самий факт, що "нормативними" були російсько-українські словники, свідчить, що українську лексику поставлено в залежність від російської. І цю залежність підтверджує "добір" української лексики у словниках. Перекладаючи російські слова і звороти, словники на перше місце ставили не українські питомі форми, а штучно створені копії російських форм.

Ось як перекладає "Російсько-український словник" Академії наук УССР (надалі — РУС) російську ідіому **в прошлом году:**

минулого року, в минулому році, торік.

Як бачимо, питому українську форму **торік** поставлено на останнє місце. На тодішні стандарти — це ще добре, хоч на останньому місці, а наведено українську форму. В інших випадках питому українську форму зовсім вилучено. Так слово **местопребывание** РУС перекладає **місцеперебування** та **місцепробування**, а питомого українського слова **осідок** не наводить зовсім.

Переклади, рекомендовані "нормативними" словниками, на ділі ставали промоторами суржику, який із словників потрапляв у твори письменників, і таким чином давав право іншим словникам — тлумачним — реєструвати дане слово, як вживане в літературній мові. Так, російське слово **осекаться** — відповідник нашого **затинатися** — РУС перекладає штучно створеним словом **осікатися**, а українського слова **затинатися** не наводить зовсім. Слова **осікатися** не фіксує жоден досовєтський словник. Погане знання української мови і вивчення її із словників спричинило появу у творах письменників УССР штучно створеного слова **осікатися**. А наявність слова **осікатися** у творах літератури дало право укладачам академічного "Словника української мови" зареєструвати лексему **осікатися** як українське слово.

Занедбання форми **затинатися** спричинило дальше розростання в підсовєтських словниках "родини" слова **осікатися**. Так, з'явилося слово **осічка**, що заступило живе українське слово **за́тинка** — відмова вогнепа́льної зброї стріляти. Слова ж **за́тинка** жоден підсовєтський словник не фіксує.

"Генеральна лінія" редагування українських текстів відповідно до "нормативних" словників виробила у редакторів звичку виполювати з текстів усі слова, що звучать відмінно від російських. І ця звичка керує редакторами вже в умовах самостійної України. У цьому я переконався на власному досвіді. У моїх статтях, надрукованих в сучасних українських виданнях, деякі редактори роблять правки за старими "соціялістичними" рецептами. В одному з моїх текстів редактор слово **підготований** замінив на **підготовлений**. Чим йому не сподобалося слово **підготований**? Це правильна українська форма від дієслова **підготувати**:

Дієслово	Дієприкметник
замурувати	**замурований**
побудувати	**побудований**
підготувати	**підготований**
приготувати	**приготований.**

Існує в нашій мові і слово **підготовлений**. Обидва слова, сказати б, з рівними правами. Вони рівнозначні. Яка потреба віддавати перевагу одному з них? Немає сумніву, що за часів УССР редактор викреслив би слово **підготований** і поставив **підготовлений**, бо **підготовлений** має однакову будову з російським **подготовленный**, отже за тодішніми стандартами таку правку можна зрозуміти. А чому сьогодні редактор вдається до такої правки? Очевидно, що прищепленої "науки" не так легко позбутися.

Інший випадок. У моєму тексті було речення: "НН не розуміє основних засад **словотворчости**". Останнє слово виправлено на **словотворення**. Великої різниці тут нема. Слова рівнозначні. Чому ж редакторові не до вподоби мій вибір? Знову таки так його навчили в УССР. Слова **словотворчість** у "Російсько-українському словнику" (РУС) нема. Його фіксує "Словник української мови" (СУМ), пояснюючи **словотворчість** як "творення нових слів". Отже **словотворення** і **словотворчість** — абсолютні синоніми. Але "нормативний" РУС цього не стверджує. Вимога ж редагування в УССР була така: ті форми, яких нема у "нормативних" словниках, — виполювати. І деякі сьогоднішні редактори чи то за інерцією, чи то ще чомусь ідуть за "доброю, старою", а на ділі — антиукраїнською наукою.

Ці рудиментарні виправлення показують, як відбувалося редагування українських текстів за колоніяльних часів.

Чи лишила така "практика" слід у нашому мовному господарстві?

Безперечно. І досить глибокий.

VI. Безвісти пропащі

У результаті проведної продовж довгих десятиліть "роботи" сталося тотальне збіднення української мови. Десятки й сотні питомих українських форм зникли з ужитку. Їх жорстоко виполювано редакторами у пресі, їх не можна було почути на радіо й телебаченні, вони зникали з підручників та іншої літератури, вони стали зникати і з живої мови.

Так, дуже рідко сьогодні можна почути слова **мусить**, **має** у парі з інфінітивом дієслова: **маю поїхати, мушу спитати**; їх тотально заступили слова **повинно, повинні, повинен, повинна**. Ось зразок такого висловлювання:

"На форумах були прийняті резолюції, які **повинні були бути включені** у загальну постанову".

Замість того, щоб сказати **які мали бути включені**, цитований мовець каже: **які повинні були бути включені**. Тобто, замість короткого українського **мали бути**, вжито довжелезну і важку конструкцію **повинні були бути**. Творці язичія культивували такі форми, бо вони копіювали російський вжиток. Не треба мати великої освіти, щоб бачити, як збіднює, ускладнює й обважнює українську мову "наближення" її до російської мови.

Українська мова	Язичіє
мали бути	**повинні були бути.**

Українська мова знає чудові короткі форми, які здатні заступати важкі й незграбні звороти. Ці форми є свого роду окрасою української мови — вони створюють неповторну палітру української мовної стихії. Скорочують і полегшують спілкування українця коротенькі слівця **аж, же, ж, то, і, а, що, як, не**. Часом одне таке слівце або комбінація їх заміняє цілий вираз: **Заспокойся, а то не виграєш.** Вдавшись до офіційного жаргону, це треба висловити так: **Заспокойся, у противному разі не виграєш.**

Українська мова	Язичіє
а то не	**у противному разі не.**

Можна вичитати з газет або й почути з уст мовців і такі вирази:

Це немислимо собі уявити

Зава **неможливо** дочекатися
Сумніватися **не доводиться.**

Ці вирази звучать так, як незмащене колесо. Бо вони копіюють російські форми **немыслимо, невозможно та не приходится**. Щоб ці вирази зазвучали по-українськи, треба тільки згадати правильне наше слово. Таким словом є слівце **годі**. Воно заступає у матірній українській мові низку калькованих зворотів. Наведені неоковирні вирази одразу стають "оковирними", коли мовець вживе слово **годі**:

Це **годі** собі уявити
Зава **годі** дочекатися
Сумніватися **годі**.

Українська мова	Язичіє
годі	**немислимо**
годі	**неможливо**
годі	**не доводиться.**

До слів, що зникли або зникають з активного вжитку, належить і слово **коштом**. Сьогодні щораз частіше звучить вираз **за рахунок**:

Ремонт **за рахунок** держави
Економія **за рахунок** скорочення штатів.

Чи ж не краще й коротше сказати:

Ремонт **коштом** держави
Економія **коштом** скорочення штатів.

Українська мова	Язичіє
коштом	**за рахунок.**

Дуже рідкий гість у сучасній живій мові й слово **славетний**. Його всюди заступає слово **знаменитий**, яке у незіпсутій українській мові мало зовсім інше значення. Про це первісне значення свідчать такі вирази:

знаменитий обід
знаменита бекеша.

Такий вжиток відповідає значенню десь посередині між **чудовим** і **неперевершеним**. **Знаменитий** у нашій мові відповідає російському **великолепный**. Отже, із заміною слова **славетний** на **знаменитий**, українська мова зазнала одразу дві втрати: втратила питоме слово **славетний** і втратила слово **знаменитий** у значенні, відбитому у виразах

знаменитий ґрунт
знамените вино.

Тепер на означення **знамените вино** нам треба говорити **дуже добре вино**, або **чудове вино**, що збіднює мову, позбавляючи її яскра-

вих і влучних слів. Так, американський фільм **Magnificent seven** ми не можемо тепер назвати **Знаменита сімка**, як роблять росіяни, перекладаючи його **Великолепная семёрка**, бо творці язичія дали слову **знаменитий** інше значення. Ми мусимо вживати такі маловиразні для даної назви слова, як **Чудова сімка**, **Прекрасна сімка**. А такий переклад не віддає повністю нюансу американської назви. Дбаючи про "зближення" мов, творці язичія збіднили нашу мову.

Українська мова	Язичіє
славетний	**знаменитий**
знаменитий	**дуже добрий, чудовий.**

Дехто може сказати — і, очевидно, говорить — яка різниця, яке слово вжити, аби нас люди розуміли. Нібито й розумна думка. А подивившися глибше, бачимо, що нас окрадено, збіднено. І це збіднення працює проти нас.

Як саме? — спитає дехто.

А от як. Ті, хто зрежисерував збіднення української мови, просторікують сьогодні про її неповноцінність і малоінформативність, тобто меншовартість, підкріплюючи цими аргументами свої расистські базікання.

От чим обертається для нас горезвісне "зближення мов" і не менш горезвісна "дружба народів".

VII. Словесні ущипки

Моя знайома Маргарита
Весь вік **кохалася у квітах**,
А пощастило б їй з освітою,
Вона б **захоплювалась квітами**.

Підпасич миттю **розсудив**
Не покидати череди...
Читач підкутий, мабуть, щириться:
Вже краще хай би хлопець **вирішив**!

Така **нелицарська манера**
Не личить синові прем'єра...
"Ет! — крутить носом норма модна —
Манера ця **неблагородна**!"

Затим, що видавсь винятковий,
Надій був повен день святковий...

Тремчу, перо в руці тримаючи,
Таж день багатообіцяючий!

Хоч Лесь пошився в бібліографи,
Свої не зміг сховати прогріхи...
Який же я! І не доглупавсь!
Не прогріх, бачте, а проступок.

Будуючи хороми княжі,
Андрій на власний розум важив...
Перо ж моє ногами човгає
Не важив, знать, а розраховував.

Тоді ж під небом чернівецьким
Лунали співи молодецькі...
А у книжках не так говориться:
Пісні та співи там задьористі.

Дарма, що хор співав жахливо,
Я визнав, що спектакль можливий...
На жаль, мій погляд душу ятрить
Усім, кому спектакль прийнятний.

Прибравши коридор і сцену,
Дівча стомилося страшенно...
Даруй, стилісте нормодайний!
Дівча стомилось надзвичайно.

Спинились блиски і громи,
Коли віч-на-віч стрілись ми...
Аж ні! Повчає стиль високий:
Ми з ока стрілися на око.

Хоч брат не рік, не два учився,
А втім, однак, він розгубився...
А втім, однак? прозри, письменче!
Тримайся але тим не менше!

VIII. Нещастя ходить парами

Виполювання традиційних форм, які перейшли випробу часом, і заміна їх на скопійовані форми викликали тенденцію тотального калькування або конвертування української лексики з лексики російської. Попри критичне ставлення з боку частини письменницької громадськости та сумлінних мовознавців калькування дістало в УССР "зелену вулицю". Не зупинило цю тенденцію і проголошення неза-

лежности. Навпаки, з поширенням сфери вжитку української мови практика калькування і собі стала ширитися.

Часом добір калькованих форм просто карикатурно звучить. З уст сучасних мовців можна почути такі вирази: **я в жасі** або **я в шоці**. Автори таких перлів здерли живцем російські звороти **я в ужасе**, **я в шоке** без жодного огляду, як потворно ці вирази звучать по-нашому. Паразитуючи на російських ідіомах, такі мовці заразом причиняються до забуття самобутніх українських виразів: **мене взяв жах, мене взяв шок.**

Українська мова	Карикатурні форми
мене взяв жах	**я в жасі**
мене взяв шок	**я в шоці.**

Копіюючи іншомовні зразки, копіїсти зовсім не аналізують оригіналів, які їм доводиться мавпувати. А ці оригінали не завжди бездоганно логічно вмотивовано. Наприклад, російське слово **смертоубийство** — це слово з надлишком інформації — воно має той самий зміст, що й **убийство**, й українцям нема потреби і собі творити кальку **смертовбивство**, коли така кучерява форма не несе ніякого додаткового змісту.

Ще менше логіки у виразі **лікуючий лікар**, змавпованого з російського терміну **лечащий врач**. Тавтологія, мало помітна в російській парі, виявила себе в українському перекладі. Лікар на те й лікар, щоб лікувати. Тут треба сказати, що даний лікар лікує саме даного пацієнта. Таку вказівку може дати прикметник **закріплений**: **закріплений лікар**. Якщо лікар лікує всю родину, то він **родинний лікар**.

Українська мова	Язичіє
закріплений /родинний/ лікар	**лікуючий лікар.**

До таких логічно невмотивованих виразів належать канонізовані язичієм форми **внутрішньоутробний період вагітности, зручнообтічний фюзеляж** та ще деякі. Їх скопійовано без заглиблення у зміст. А **внутрішньоутробний період** — це те саме, що й **утробний період**; **зручнообтічний фюзеляж** — це **обтічний /зализаний/ фюзеляж.**

Українська мова	Язичіє
утробний період	**внутрішньоутробний період**
обтічний /зализаний/ фюзеляж	**зручнообтічний фюзеляж.**

Згадавши безкритичне ставлення до російських еквівалентів і визнання їх досконалими, не можна обминути іноземних запозичень. Російські перекладачі, не змігши перекласти англійського слова **know-how**, "здерли" його живцем з англійської мови: **ноу-хау**. Слово ж **know-how** в американському варіянті англійської мови — це синонім

слова **досвід** або **виробничий досвід**. У деяких текстах **know-how** може значити **секрети технології** або **секрети виробництва**. Але його пряме значення — **досвід**. Слово **ноу-хау** нічого не говорить нашій образній системі, це абсолютний "Пилип з конопель" в українській мові. Людський загал його не розуміє і не вживає. Зрештою, у живому спілкуванні його не вживають і ті, хто плекає його на письмі. Це штучне і безперспективне слово.

Українська мова	Язичіє
досвід	**ноу-хау.**

Практика конвертування російської лексики породила в нашій мові не одне, а десятки, коли не сотні, скопійованих форм, котрі витискають з ужитку нашу питому лексику.

Живцем здерта лексика	Українська лексика
багаточисельний	**численний**
взаємовідносини	**взаємини**
в минулому році	**торік**
вміщуваний у кишені *(апарат)*	**під розмір кишені**
вносити замішання	**баламутити**
всеохоплюючий	**всеосяжний**
керівництво до дії	**дороговказ**
минулорічний	**торішній**
найкращим чином	**якнайкраще**
нема ніякої можливости	**нема як**
прищеплювальний *(матеріял)*	**щепильний**
сумновідомий	**горезвісний**
супроводження	**сýпровід**
увіходити *(до хати)*	**заходити.**

IX. Нахил в один бік

Коли проаналізувати частотність вживання сьогодні українських синонімів, то можна побачити, що найчастіше вживано ті синоніми, які своєю будовою подібні до російських еквівалентів. Наприклад, з двох синонімів **забагатіти й розбагатіти**, сьогодні переважно вживається другий — **розбагатіти**.

Ці два синоніми рівноварті, хоч перший синонім скоріше почуєш у живій мові і натрапиш на нього у творах класиків, а другий — властивіший письменникам УССР. Сказавши **рівноварті**, я маю на увазі й те, що кількість складів у синонімах однакова, однакові моделі їхнього відмінювання й однакові їхні корені.

Та це не завжди так. Часом сучасники, під впливом штучних процесів, що мали місце в УССР і не зникли й сьогодні, віддають перевагу синонімам, якісно гіршим з мовного погляду.

Наприклад, з двох семантично однакових синонімів **огрівати** та **обігрівати**, найпоширенішим стає слово **обігрівати**, дарма що воно довше. Зате воно якнайближче копіює російське слово **обогревать**. У даному разі синоніми різняться одним складом, але калькувальники не зупиняються і тоді, коли кальнована форма значно довша. У сучасних текстах дуже часто можна прочитати **він не встиг і оком зморгнути** або **він не встиг опам'ятатися**. І це тоді, коли українська мова знає форми, які можуть скоротити такі довгі конструкції: **він не зчувся** або **не стямився**:

Українська форма	Калькована форма
не зчувся	**не встиг і оком зморгнути**
не стямився	**не встиг опам'ятатися.**

Форма **не зчувся** має три склади, а її калькований варіянт — вісім. Зазначу принагідно, що короткість вислову збільшує його інформативність. Отже, у наведених прикладах інформативнішими виступають традиційні форми.

Сучасне масове мовлення з двох рівнозначних синонімів **перетворюватися** й **обертатися** віддає перевагу довшому **перетворюватися**:

вчені **перетворюються** на прохачів
закон **перетворюється** на фікцію.

Приклади таких "перетворень" можна наводити без кінця. Слова **обертатися** ніби й не існує в українській мові.

Я жодною мірою не проти слова **перетворюватися**: воно потрібне і незаступиме у десятках випадків, воно творить похідні форми і має широке застосування. Та воно просто муляє око, коли тільки його і вживати в усіх випадках життя. Очевидно, що своїм монопольним вживанням це слово завдячує приросткові **пере-**, який збігається з приростком **пре-** російського слова **превращать**. Обидва слова мають однакову будову в тому розумінні, що творять у нашому мовному центрі образ дії, який викликає приросток /префікс/ **пере-** (бо російське **пре-** — це скорочене **пере-**).

У багатьох випадках слово **обертатися** краще "вписується" у текст висловлюваного:

вчені **обертаються** на прохачів
закон **обертається** на фікцію.

Подібна картина повторюється і для слів **перетворити** й **обернути**. Недавно я вичитав: "Ви можете **перетворити** все на жарт". Чи ж тут перетворити на місці? Чи ж не краще: "Ви можете **обернути** все на жарт"?

Монопольне вживання форм спільних з формами російськими можна бачити і на прикладі родини слів **штовхати**. Ця родина "сім'яниста": **проштовхувати, наштовхувати, заштовхувати, підштовхувати.**

Існують і форми **проштовхуватися, наштовхуватися**. Ці слова широко вживані і в російській мові: **толкать, наталкивать, проталкивать** тощо.

Але цілковитого збігу вживання цих форм у двох мовах не спостережено. Коли росіянин **наталкивается** на сопротивление, то українець **натрапляє** на опір.

Мовці кожної мови добирають ті форми, які найлегше вимовляти і вживання яких усталила традиція. Форма **натрапити** має в нашій мові широкий вжиток там, де йдеться про несподівану зустріч. І тому українцеві легше вжити її у ряді випадків там, де росіянин **наталкивается на что-то, натыкается на что-то, встречает что-то**. В усіх цих випадках українець **натрапляє на щось:**

"Прийшли вони в село, та й **натрапили** якраз на того діда" *(Словник Б. Грінченка).*

"Ми сміялися із радощів, що **натрапили** таких гарних людей" *(Г. Барвінок).*

"Раз він **натрапив** на цілий табун вепрів" *(С. Скляренко).*

"...цигани загубилися... і на їхні сліди **натрапити** не вдалося" *(Г. Тютюнник).*

Українець **натрапляє** навіть там, де росіянин **наскакивает на что-то:**

"**Натрапила** коса на камінь" *(Номис).*

Але сьогодні переважна більшість мовців рідко коли **натрапляє** на щось, а переважно **наштовхується**. Навряд чи треба пояснювати, чому. Причина та сама, що й у попередніх випадках.

Монополією поширення втішаються і такі популярні форми, як **із задоволенням** та **насолоджуватись**. Більшість сучасників робить щось приємне для себе переважно **із задоволенням** і дуже рідко **радо, залюбки, з радістю, з приємністю, з дорогою душею**. Ну, а співом, природою, улюбленою справою тільки **насолоджуються**, хоч співом і природою можна **чаруватися** або **мати від них насолоду**, сімейним щастям — **втішатися**, любов'ю — **упиватися**. Щодо вражень на оточення від почутої мелодії, то їх можна і **смакувати**. Цю образну лексику безцеремонно витискає з ужитку довше й кальковане слово **насолоджуватись**.

Широко вживано сьогодні дієслова **розтягувати, затягувати, витягувати, натягувати**. Цих форм традиційна українська мова не знала. Словник Б. Грінченка фіксує лише **розтягати, затягати, натягати, витягати.**

Навряд чи треба повторювати причину таких процесів у мові. Приклади можна наводити й наводити.

У тому ж напрямі іде й "масова" словотворчість. У цьому мавпуванні, як не прикро, ведуть перед письменники.

X. Мавпована словотворчість

Чи можна **будувати відносини** між народами?

Вираз звучить фальшиво, дарма, що його часом чуєш з уст досить освічених людей. А вся причина в тому, що його конвертовано з російського зразка без урахування специфіки нашої мови.

Росіянин може **строить предположения, строить заключения, строить отношения**, і це добре вписується в тональність російської мови. "Здерти" ці вирази живцем і сказати по-нашому **будувати здогади, будувати висновки, будувати відносини** — значить мавпувати без огляду на особливості та норми своєї мови.

Російсько-українські словники перекладають перші два вирази так: **робити висновки, робити здогади**. Вираз **строить отношения** масові словники не перекладають, бо жоден словник не може охопити безбережжя мовного океану. Але перші два переклади показують, що конвертувати російські звороти на українські, вийшовши з того, що **строить** — це **будувати**, не завжди можна. Отже, треба "варити головою" і висловлюватися так, щоб не терпіла мовна тональність і не псувався мовний смак.

Чи не краще сказати "**розвивати відносини** між народами"?

Останнім часом можна почути з київського радіо: **налаштовуйте приймачі**. А чому не **настроюйте**? Чим слово **настроювати** завинило сучасним радіомовцям?

Звернімось до класиків і народньої творчости:

Як дудку **настроїш**, так вона грає *(Словник Б. Грінченка)*.

Настрой свою ліру ґучну, невидиму...*(Леся Українка)*.

Довбня... повів смичком і почав **настроювати** *(Панас Мирний)*.

Від слова **настроювати** утворено цілий ряд слів: **настрій, настроєвий, настроєний**, і нарешті не зовсім вдале **настройка**. Цікаво, як замінять ці слова ті, кому не до вподоби слово **настроювати**? А від основи **строїти** бере початок ціла низка слів: **пристрій, устрій, розстроювати, розстроєний рояль /баян/** тощо. Чи може київське радіо говоритиме **розлаштований** рояль?

Коли когось кортить робити революцію в мові, або, як він думає, українізувати нашу лексику, то він має взяти до уваги те, що кожне слово — коли воно органічне в цій мові — пов'язане тисячма незримими нитками з рештою мовних форм, і порушення цих зв'язків веде до руйнування самої мови. Бо та штучна лексика, яку творять "мовні революціонери", просто відштовхує читачів та слухачів від користування їхнім язичієм-мішанкою, і така українізація мови обертається її деградацією, а ще — втратою "українізаторами" слухачів та читачів.

Я згадав мовну мішанку не випадково. Вираз **налаштовувати приймач** — це не українізований вираз, а скоріше русифікований, бо

його конвертовано з російської мови. “Українізатори” у даному разі міркували так:

російське **устраивать** — наше **влаштовувати,**
російське **настраивать** — наше **налаштовувати.**

А про те, що слово **строїти** — це давнє (нині забуте) українське слово — радіо-українцям невтямки. Б. Грінченко наводить чотири значення цього слова: 1) **одягати**; 2) **настроювати**: *Ой ти, Давиде, свої гусла* **стрій**; 3) **готувати, споряджати**: **Стрійте** *коні*; 4) **робити, споруджати, будувати.**

Отже, нам не треба відмежовуватися від слова **настроювати.** Це наше слово, і від нас воно пішло на північ, де й “обустроїлось-облаштувалося”.

Дуже популярним стає останнім часом слово **лихоманити,** жодним лексикографом минулого не зафіксоване. Узагалі кажучи, збагачення мови на нові слова й звороти — процес позитивний, потрібний і бажаний. Слову **лихоманити** не можна відмовити в образності та мовній доцільності. Питання тут в іншому. Як саме його створено?

А створено його, взявши за зразок російське **лихорадить.** Міркування тут аналогічне, як зі словом **налаштовувати:**

російське **лихорадка** — наше **лихоманка,**
російське **лихорадить** — наше **лихоманити.**

А ми ж маємо цілу гаму своїх питомих слів: **трясти, колотити, трусом трясти.** Невже ж вираз **біржу колотить** гірше від виразу **біржу лихоманить?** Форма **лихоманити** полюбилася деяким письменникам і з їхньої легкої руки стала поширюватися.

Ось пише письменник: **її лихоманило перед кожним екзаменом.**

А цю думку простіше й легше сказати: **її колотило перед кожним іспитом.** До мавпованої словотворчости належить ціла низка слів та зворотів, частину яких зафіксовано у словниках. Ще більше такої лексики ніде не зареєстровано, вона є творчістю тих, хто, вважаючи себе знавцем української мови, безцеремонно “українізує” російські слова і звороти у своїх виступах або текстах.

Скопійовану і канонізовану словотворчість широко пропагують словники УССР. Треба сказати, що цю творчість започатковано ще до революції силою об'єктивних обставин, а саме: російською освітою більшости наших культурних діячів, а також відсутністю повноцінних словників, зокрема російсько-українських. Російська мова була для українців єдиною мовою, на яку мала орієнтуватися молода українська. І вже тоді — до революції — почалося мавпування.

Так, у “Російсько-українському словнику” Уманця і Спілки (М. Комарова), виданому 1893 р., російське **вызывающий** перекладено **викликуючий,** формою відверто калькованою. Очевидно, що мовний смак наших попередників забракував таке немилозвучне слово. Правда, вже Комаров давав на вибір ще кілька відповідників до невдалої

форми **викликуючий: задерикуватий, задьорливий.** Безперечно, що вже тоді в нашій мові існували інші відповідники, але українська лексикографія тих часів у наслідок ряду причин перебувала в зародковому стані. Тим-то поява словника Комарова на той час була помітною культурною подією.

Проте рекомендації Комарова не були "істиною в останній інстанції". Уже словники 20-х років наводять цілу гаму синонімів до слова **викликуючий:**

визи́вний, задирливий, задерикуватий, зачіпний, зачіпливий.

Перше в цьому ряду слово **визи́вний** (у тодішніх словниках саме з таким наголосом), хоч і краще від **викликуючого**, та все одно — наслідок калькування. Його скопійовано зі слова **вызывающий** шляхом заміни закінчення **-ающий** на **-ний**. Ясна річ, що це штучне слово, в живій мові не вживане. На ділі читачі або слухачі розуміли його через посередництво російської мови: **визивний** — це **вызывающий**. Описаний шлях розвитку української лексики був хибний, бо "прив'язував" українську мову до мови російської. Така розв'язка мовних проблем і дала поштовх до масового калькування з російської мови.

Чи було аж так потрібне нашій мові слово **визивний**? Чи не знала наша мова вже тоді рівнозначних синонімів до прикметника **визивний**?

Цілком відповідало і відповідає слову **визивний** наше слово **зухвалий:**

визивний тон	=	**зухвалий тон**
визивна поведінка	=	**зухвала поведінка.**

В інших випадках слово **визивний** відповідає словам:

задирливий, зачіпливий, провокативний, загонистий, *(жест)* **демонстративний.**

Ось як вживають слово **визивний** письменники:

"Сотник **визивно** засміявся в... обличчя господаря..." *(І. Ле).*

Чи зміниться зміст і якість висловленого від зміни штучного прислівника **визивно** на прислівник давно відомий мовцям: Сотник **зухвало /задирливо, загонисто/** засміявся в... обличчя господаря...?

Ще один приклад:

"...інколи виривалася з його грудей... одчайдушно-весела,.. **безстрашно-визивна** пісня" *(М. Рильський).*

Безстрашно-визивний цілком відповідає нашому слову **загонистий.**

Чи не краще і зрозуміліше звучало б: "...інколи виривалася з його грудей... одчайдушно-весела,.. **загониста** пісня"?

Створені шляхом мавпування слова і звороти, діставши "зелену вулицю" за часів УССР, витискають з ужитку питому українську лексику, прив'язують нашу мову до іншої мови, роблять її сліпцем, залежним від "мови-поводиря".

Гляньмо на ще одну ідіому, зафіксовану в усіх словниках:

уводити в оману *кого.*

Це українізована копія російського виразу **вводить в заблуждение.** Жива мова не знає такого звороту. Чи мусимо ми вдаватися до такої кальки, чи ми маємо можливість обходитися без неї?

Чи ж наші лексичні одиниці

забивати баки *кому*
замилювати очі *кому*
збивати з пантелику *кого*
наводити полуду на очі *кому*
заводити на манівці *кого*

і багато інших не годні заступити кальки **вводити в оману?**

Усі наші вирази образні і тому зрозумілі одразу без посередництва іншої мови. Що ж до виразу **вводити в оману,** то цього не скажеш. Переважна більшість мовців зрозуміє вираз **вводити в оману,** згадавши його російський первотвір **вводить в заблуждение,** бо **омана** — це абстрактне поняття, яке не викликає в нашій уяві жодного образу, і **вводити** у щось невиразне, туманне так само не створює образу. Російське **заблуждение** під цим оглядом далеко образніше. Хоч саме слово теж абстрактне, але в ньому присутній образний корінь **-блуд-**, і саме слово дуже близьке до образного слова **заблуждаться.** Ця непряма образність дозволяє виразові **вводить в заблуждение** засвоюватися в уяві росіян як образ. Вираз же **вводити в оману** ми розуміємо не з наявного в ньому образу, а через посередництво російського виразу **вводить в заблуждение.**

Гляньмо, як вживає вираз **вводити в оману** література:

"Ворога завжди треба **вводити в оману**" *(Л. Смілянський).* (1)
"Я... дивуюся інженерові... **Вводить в оману** і мене і вас" *(І. Ле).* (2)
"..я видав книгу, яка...**вводила** читача **в оману**" *(Ю. Смолич).* (3)

Гляньмо чи зміниться зміст вислову після невеличкого редагування:

Ворога завжди треба **збивати з пантелику.** (1)
Я... дивуюся інженерові... **Забиває баки** і мені і вам. (2)
..я видав книгу, яка... **збивала з пантелику** читача. (3)

Звороти у редагованих висловах зрозумілі — вони поширені і відомі геть усім українським мовцям. Саме в цьому і криється секрет самобутности національних культур та літератур — вони невід'ємні від національної форми. Слова ж **визивний, вводити в оману** і сотні, коли не тисячі, подібних обертають українську мову на російсько-українську, зрозумілу тим, хто знає російську мову. І в цьому криється велика небезпека для нашої мови та культури.

За прикладом "винайдення" слова **визивний** та подібних до нього слів сучасні мовці калькують усю підряд російську лексику. Можна зустріти, наприклад, такі мовні винаходи:

"...могла б знищити... без вас. І від цього **одержала б велике задоволення**" *(Літературна Україна).*

Зворот одержувати задоволення — творчість автора. У словниках такої ідіоми не зафіксовано. Як виник цей зворот? Це механічний переклад російської ідіоми **получать удовольствие**. У російській мові ця ідіома "працює", що ж до її копії **одержувати задоволення**, то це ще одна калька, яка обертає нашу мову на мову сателіта. Чи ж мало у нас своїх зворотів, що передають точно чи приблизно зміст, присутній у звороті **получать удовольствие**?

Таких зворотів ми маємо досить. Усе лихо в тому, що словники УССР наведеного звороту не перекладають, і це змушує літераторів вдаватися до самодіяльности. Служби мови в Україні нема, і мовці покладаються на самих себе. На жаль, "саморобі" не завжди досягають успіху у словотворчости.

Почуття, висловлені зворотом **одержувати задоволення**, українцям, без сумніву, знайомі, але вони висловлювали ці почуття інакше, ніж росіяни. Наші літературні джерела реєструють вжиток виразу **мати насолоду**.

От як виглядав би наведений вище текст, якби вжити свій — не запозичений — образ: "...могла б знищити... без вас. І **мала б від цього велику насолоду**".

Чи є різниця?

Що змушує нашу письменну братію вдаватися до конвертування — тобто лицювання — російської мови? Тут відповідь одна: погане знання своєї рідної. Це наслідок спрямованої на лінгвоцид українців політики в системі освіти УССР, коли викладачі української мови у школах усіх рівнів викладали її абияк, пропагуючи російсько-українську двомовність. Балаканням про двомовність на ділі прикривано асиміляцію. Успадкована від тих часів думка, що українською мовою можна висловлюватися абияк, не дуже дотримуючись норм, живе й досі. І в цьому можна переконатися, читаючи і слухаючи сучасну еліту.

Який висновок можна з цього "побудувати"?

Мова — це дуже тонкий механізм, творений віками. І, маючи слабенький мовний вишкіл, — а саме такий був вишкіл УССР — не вирішуймо мовних проблем одним помахом руки. Заглядаймо у словники, видані до часів "дружби народів", прислухаймось до порад знищених україножерами мовознавців. І перше, ніж врадувати громаду своїми мовними "відкриттями", радьмось не з одним, а з кількома мовознавцями.

Можуть спитати, я яка шкода від такого мавпування?

А шкода та, що єдиним джерелом словотворчости ми робимо мову сусіда, який з факту наших запозичень старається мати певні політичні вигоди. Це раз. А по-друге, запозичуючи чужі моделі словотворчости, ми занедбуємо свої власні і руйнуємо неповторну тональність нашої мови, обертаючи її на мову-супутника, прив'язану до мови-ядра. А це прямий шлях до деградації мови.

XI. Джерела мавпування

Хто ж націлює нас на масове мавпування мовних одиниць?

Цю "почесну" роль виконують видані в УССР словники.

За класичний зразок мавпованої лексики може правити слово **швидкопсувний**. Такого слова ніхто ніколи не чув. Це мертвородний твір адептів "наближення і злиття мов", створений як точна копія російського слова **скоропортящийся**. Цю нездалу копію — як і тисячі інших "гранично наближених" слів — рекомендує РУС. А слово **скоропортящийся** найпростіше передати по-нашому **скорогнилий** за аналогією із словом **скороспілий**. Бувши в СССР "нормативним" словником, РУС керував і на ділі й досі керує процесом словотворчости в Україні.

Основне правило, якого вчить РУС: якнайточніше копіюйте російські зразки, і це буде найкраща українська лексика.

Цю "настанову" можна простежити на тисячах прикладів. Уявім собі, що ми перекладаємо російський текст і нам треба знайти українські відповідники до низки російських слів, які наведу нижче:

Чудовище

Першим нашим відповідником до цього слова РУС називає **чудовисько** — найближчу до російського оригіналу форму. Але така рекомендація не відповідає вживанню рекомендованого слова мовцями, а також класиками. У творах класиків **чудовиська** не зареєстровано. У гнізді *ЧУДОВИСЬКО* "Словник української мови" (СУМ) наводить цитати лише з наукових статей та з творів авторів УССР. Зате слово **страхіття**, яке РУС ставить аж на четверте місце, широко вживалося класиками, а також авторами совєтських часів.

Аналізуючи форму **чудовисько**, треба зазначити, що її фіксує Словник Грінченка (СГ) як слово, відоме із записів живої мови.

Як правило, слів, проілюстрованих у СГ фольклорними джерелами, словники УССР майже не використовують. Чому ж цього разу зроблено виняток? Бо слово **чудовисько** стає в пригоді теорії або вірніше практиці зближення мов: воно майже однозвучне з російським **чудовищем**. І довго не думавши, укладачі РУСу ставлять його на перше місце серед відповідників до російського слова **чудовище**.

Немає жодного сумніву, що з цієї позиції у словнику слово **чудовисько** перекочувало і до творів "пролетарської" літератури. Після війни перший "нормативний" РУС побачив світ 1948 р. в Москві. У Києві цей словник перевидано 1955 р. Отже, усі **чудовиська**, зареєстровані у творах письменників після 1948 р., могли з'явитися під впливом цього нормативного словника. А наявність **чудовиськ** у творах письменників дала право тлумачному СУМу в XI томі (1980 р.) про-

ілюструвати гніздо *ЧУДОВИСЬКО* цитатами з творів літератури. Усі цитовані в цьому гнізді твори написано після 1948 р.

За тридцять з гаком років **чудовиська** зробили свій "безприкладний" стрибок з кабінетів "друзів" української мови до тлумачного словника української мови, куди вони втрапили з творів літератури.

У такий спосіб центр "регулював" розвиток української мови. Спочатку — видав словник "нормативної" лексики, а коли її стали вживати літератори, включив ці форми до СУМу — до реєстру української мови на майбутнє, тобто штучно формував мову для нас і наших нащадків. Чи ж так мають розвиватися мови?

Безперечно, що відмовлятися від слова **чудовисько**, коли воно відоме в етнографічних матеріялах, було б нерозумно. Усяке слово має своє місце в мові. І в перекладному словнику, де треба дати найкращі українські відповідники, це слово можна навести, та аж ніяк не на першому місці. У словнику його місце — після класичних зразків української мови. І саме слову **чудовисько** по праву належить ремарка "живомовне". Це буде правильний, науковий, а не політизований підхід до мовного господарства.

Безрассудный

Знову таки на першому місці серед перекладів цього слова укладачі РУСу поставили слово **безрозсудний**, жодним класиком не вживане і живій мові невідоме. У СУМі це слово проілюстровано цитатами з творів літератури, датованих після 1948 р., та з партійної газети. Жоден словник, виданий до погрому української інтелігенції (1933 р.), форми **безрозсудний** не наводить. Фактично — це російське слово, "височайшим повелінням" внесене до української мови. І коли його десь колись хтось з не дуже розбірливих "молодих" авторів і вжив, це ще не значить, що його треба мати за українське слово, та ще й ставити на перше місце у словнику, відсунувши наші питомі слова **нерозсудливий**, **нерозважливий** та **безглуздий** на другорядні місця.

Зовсім не наводить РУС і таких відповідників до слова **безрассудный** як **нерозумний**, **безголовий**, **необдуманий**, *(крок)* **безоглядний**, **відчайдушний**.

Проаналізуймо один приклад із формою **безрозсудний**:

"Я мушу застерегти тебе від безрозсудних вчинків"

(В. Собко, 1958 р.).

Майже всі наші питомі слова можна вжити тут на місці чужинця:

Я мушу застерегти тебе від **нерозумних** вчинків.
Я мушу застерегти тебе від **нерозсудливих** вчинків.
Я мушу застерегти тебе від **нерозважливих** вчинків.
Я мушу застерегти тебе від **необдуманих** вчинків.

Я мушу застерегти тебе від **безоглядних** вчинків.

І вся ця самобутня лексика мусіла за задумом політиканів "кануги в Лету", аби тріумфувала теорія "злиття мов" та "єдиного совєтського народу".

Перекладаючи слово **безрассудство** РУС так само притягає за вуха слово **безрозсудство**, якого ніколи жоден навіть письменник УССР не вживав. Тому СУМ, реєструючи це слово, обмежується цитатою з партійної газети.

Якщо взяти до уваги, що партійних діячів відповідно інструктували настанови ЦК, то чи можна партійну пресу (тобто всю тодішню пресу) вважати джерелом української мови? Це джерело перебувало під контролем партійних директив, і інакше як кривим дзеркалом мовних процесів його назвати не можна.

Стремительно

Переклад цього слова у РУСі так само розкриває "кухню", що в ній асимілятори готували "злиття мов" — оту царську мрію "дабы не было различия". В українській частині гнізда *СТРЕМИТЕЛЬНО* на перше місце поставлено слова **стрімко** та **стрімливо** — форми найближчі своїм звучанням до слова **стремительно**.

Де ж узялося слово **стрімко**, і як так сталося, що воно "виставило за двері" наші питомі слова **нестримно, прожогом, гінко, шпарко, стрілою, кулею**, а ще **каменем** *(падати)*?

Словник Грінченка так пояснює слово **стрімко**:

1. Рівно "Очі грають, стан високий **стрімко** розігнувся" *(П. Куліш)*.
2. Круто "**Стрімко** крокви поставив" *(Канівщина)*.
3. Шпичасто "Не верши стіжка **стрімко**" *(Київщина)*.

Усі ці значення далекі від значення слів **нестримно** та **стрілою**, що, як на мене, найкраще перекладають російську форму **стремительно**.

Де ж узялося **стрімко**? Звертаюсь до СУМу. СУМ (том IX, 1978 р.) пояснює **стрімко**, як і Грінченко, але додає ще одне значення, що відповідає значенню **стремительно**. Дано ілюстрації з творів авторів совєтської доби, і всі вони датовані після 1948 року, того року, коли побачив світ перший "нормативний" РУС у Москві. Ось одна ілюстрація з СУМу:

"Вода **стрімко** неслась в озеро" *(М. Томчаній, 1960 р.)*.

Чи не краще:

Вода **нестримно** збігала в озеро?

Саме так вживають слово **нестримно** наші класики, які добирали свою лексику з живої мови та образного мислення, а не з політизованих словників:

"Потоки біжать **нестримно** стрімголов додолу" *(М. Черемшина)*.

Слово **нестримно** створює в нашій уяві образ, воно малює картину. Слово **стрімко** більшість мовців розуміє через посередництво російської мови: **стрімко** — це **стремительно**. Образу **нестримности** русу слово **стрімко** не створює. Воно стає зрозумілим через свою подібність до слова **стремительно**.

Можна не сумніватися, що для поповнення свого словесного запасу багато письменників часів "дружби народів" зверталися до "нормативних" словників і звідти запозичали форми на взір **стрімко** та **стрімкий**.

Усі приклади, які наводить СУМ до слів **стрімко** та **стрімкий** у значенні, що відповідають значенню російських слів **стремительно** та **стремительный**, взято з творів літератури, які датовано після 1948 р. і навіть після 1955 р.

Так виглядало "регулювання" центром мовних процесів у мовах "інородців". Таке "регулювання" не розвивало українську мову, а компромітувало.

Рекомендації РУСу — рекомендації політичні, передбачені політичною коньюнктурою центру.

РУС нашкодив не лише в лексиці. Для зближення мов було спотворено українську систему наголошення слів. Так, слова **гаразди́**, **по́душка, трі́пати** й десятки, коли не сотні, інших РУС наголошує на російський лад: **гара́зди, поду́шка, тріпа́ти**. Інакше як знущанням з нашої мови цього не назвеш.

Вільний розвиток мови заступає директива згори. Сама ідея керувати згори життям зазнала краху в 1991 р. із розвалом СССР. Диктат скрахував на всіх напрямках. Не переміг він і на мовному фронті.

Але ще довго — не одне десятиліття — доведеться усувати шкоду, яку було заподіяно вільному розвиткові нашої мови.

XII. Учні перевершують учителя

Маючи перед собою такі "класичні" зразки словотворення, що їх пропагували і пропагують нормативні словники, дехто й собі "словотворить" у тому ж напрямі. В українських текстах стали з'являтися і з'являються зразки мавпованої словотворчости, як гриби після дощу. Своєю неоковирністю та псевдоукраїнськістю ці зразки перевершують творчість укладачів РУСу та інших словників епохи "розвинутого соціалізму".

Зупинюсь тут на найбільш поширених зразках творчости, яку навіть політизовані словники УССР не рекомендують.

Всезагальний

У пресі можна зустріти такі словесні пасажі:

"Кандидатура дістала **всезагальне** схвалення..." (1)

"Виступ викликав **всезагальний** ажіотаж..." (1)

У слові **всезагальний** частина **все-** зайва, бо слово **загальний** несе в собі стільки ж інформації, скільки й штучно розтягнуте слово **всезагальний**:

Кандидатура дістала **загальне** схвалення... (2)

Виступ викликав **загальний** ажіотаж... (2)

Порівняймо уривки (1) і (2). Чи змінився зміст? Але уривки (2) і легкомовніші, й інформативніші (бо коротші).

Що ж змушує навчених калькувати лексику на взір нормативних словників "творити" форму **всезагальний?**

Пояснення цього лежить на поверхні. Автори наведених зразків калькують російське слово **всеобщий** на українську мову, і в них виходить **всезагальний**. Задумуватись над якістю одержаного витвору чи зіставляти його з нашою мовною традицією творці таких лексем не звикли. Бракує їм і природнього мовного смаку. Вірніше, їхній мовний смак розвинувся під впливом не української, а російської мови. Зляпали раз-два, і маєш "украінскій" текст.

На лихо горе-перекладачам форму **всезагальний** забракували ще покоління наших попередників, які мали розвинене почуття мови. Вони переконалися, що наша форма **загальний** цілком заступає російську форму **всеобщий** у більшості мовних конструкцій, і нам нічого не треба додавати до нашого слова. Але цього не можна сказати про російську мову. Там у ряді випадків слово **общий** не заступає слова **всеобщий**. "Кандидатура получила **общее** одобрение" по-російськи не звучить, треба сказати "**всеобщее** одобрение". Нам же в такому слововжитку нема потреби: форма **загальний** дуже добре "працює" в усіх випадках.

Треба лише додати, що там, де **загальність** поширюється на цілий світ або ціле людство, там ми можемо замість слова **загальний** вжити форму **всесвітній: Всесвітня** декларація людських прав; **Всесвітня** конфедерація праці.

Ні-ні, та й...

Сьогодні неважко натрапити на таку кальковану ідіому у низці текстів:

"Страшна ніч **ні-ні, та й** жахала її уві сні..."

"Дощ **ні-ні, та й** затарабанить у вікно...".

Той, хто своє кволе **ні-ні** скалькував з російського **нет-нет, да и**, десь, ніколи не чув живої української мови, де наведена ідіома звучить **нема-нема, та й**. Ось як вживає українську ідіому література:

"...в душі... **нема-нема, та й** проскочить іскорка надії" *(М. Стельмах).*

Людина з почуттям мови одразу відчує у виразі **ні-ні, та й** якусь незакінченість, якусь куцість, котрої нема у нашому виразі **нема-нема, та й** і в російському — **нет-нет, да и**. Вираз **ні-ні** неначе щось проковтує, недоговорює. Саме тому наші предки, що мали можливість вибирати, не створили виразу **ні-ні**, а зупинилися на виразі **нема-нема**, бо він звучить досконаліше, довершеніше. Цю завершеність вираз дістає завдяки складу **-ма**, що немов цементує повторювану частину — **нема-нема**, яка передує і протиставиться другій частині — **та й**. Перша частина — **нема-нема** — вказує на павзу, на відсутність дії, а друга частина — **та й** (коротша і різко обірвана) — вказує на початок дії:

Дощ **нема-нема, та й** затарабанить у вікно...

У російському виразі функцію завершености першої частини ідіоми виконує приголосний звук ***Т***: **нет-нет, да и**:

Дождь **нет-нет, да и** забарабанит в окно...

Не виключено, що російський відповідник української ідіоми **нема-нема, та й** свого часу було скопійовано саме з нашої ідіоми.

Ятруючий

Це слово не має широкого поширення: поки що його вжив лише один автор, але воно віддзеркалює загальну тенденцію творення слів на зразок **бігаючий, повзаючий, плаваючий** тощо. Тому й проаналізуймо це слово. Ось як його вжито в газетному тексті:

"...не дають відчужитися від рідної землі теплі (хоча й **ятруючі**) спогади" *(Літературна Україна).*

Що це за нова проява **ятруючий**?

Дієприкметники із закінченням **-уючий** ми творимо (під впливом російської практики) від дієслів, що закінчуються на **-увати**:

існувати	**існуючий**
хвилювати	**хвилюючий**
чарувати	**чаруючий.**

Логічно міркуючи, для утворення форми **ятруючий** мало б існувати дієслово **ятрувати**. Досі такого слова не зареєстровано. Існує слово **ятрити**, що значить "подразнювати /розворушувати, роз'ятрювати/ болюче місце". Слово дуже містке: он скільки зайвого говорення заступає. Від цього слова ніяк не можна утворити дієприкметника **ятруючий**. **Ятруючий** — це помилкове утворення. Тим-то воно й дере наше вухо.

Від слова **ятрити** можна створити дієприкметникову форму, але тут потрібна інша модель. І все лихо в тому, що нормативні словники, пропагуючи форми з кінцівкою **-уючий, -аючий**, замовчували ук-

раїнські моделі з кінцівкою **-ущий, -ащий, -учий, -ачий**. Очевидно, автор новотвору **ятруючий** орієнтувався на розпропаговану модель, і вирішив нею скористатися, а проте одержаний результат не можна назвати вдалим. Навряд чи це нове слово захопить мовців.

Від дієслів з кінцівкою **-ити** українці творять дієприкметники, що закінчуються на **-ущий, -учий**:

видіти	**видющий**
живити	**живлющий**
значити	**значущий**
палити	**палючий**
ревіти	**ревучий**
тямити	**тямущий.**

Згідно з цією моделлю мусимо творити похідні форми і від інших дієслів такої будови:

ятрити	**ятрущий.**

Одержане слово мабуть таки краще вписується в тональність української мови. Причина? Десь, певно, багато важить правильний вибір моделі: не масово поширеної і не запозиченої. Підставмо нове слово у вихідне речення: "...не дають відчужитися від рідної землі теплі (хоч і **ятрущі**) спогади".

Мені здається, що так і звучить, і сприймається куди краще. Але смаки — всі знають — не сходяться. Хтось може мати інший погляд. Та хай який погляд хто має, слова **ятруючий** українська мова не може схвалити: словотворчість підлягає певним — може й неписаним — але законам. Лексика, яка порушує ці закони, рано чи пізно зникає. Мові ж, переобтяженій неякісною лексикою, загрожує втрата прихильности з боку мовців.

У царині дієприкметників практика калькування творить найкарикатурніші зразки. Так, сьогодні можна натрапити подеколи на такі "новотвори", як **спитуючий погляд**. Це — незграбна копія російської пари **испытующий взгляд**. Навіть нормативні словники рекомендують перекладати її як **допитливий погляд**. Дехто вживає сьогодні й інші запозичені форми, наприклад, **гинучий, слабнучий** тощо. Ці форми безперспективні. Вони не збагачують нашу мову, а компромітують її.

Альтернативні синоніми до такої лексики наводить Розділ LXII.

Понад те

Останнім часом ця лексична пара нема-нема, та й "засвітиться" у текстах деяких авторів:

"Спосіб видався дорогим, а **понад те** ще й ризикованим".

Виданий 1976 р. сьомий том СУМу, де вміщено гніздо слова *ПОНАД*, ідіоми **понад те** не фіксує. Бо її в українській мові не існувало.

Можуть сказати: мова розвивається, і отже, мусять виникати нові форми. Справедливі слова. Мова повинна збагачуватись, розвиваючи свої лексичні можливості, виходячи із своїх самобутніх джерел і базуючись на своїх оригінальних моделях. Тільки тоді мова буде мовою в повному розумінні цього слова. Коли ж вона своїм єдиним засобом збагачення обирає іншу мову, то така мова набуває рис діялекту.

І коли ми простежимо, як виникла ідіома **понад те**, то переконаємось, що це сталося завдяки калькуванню російського звороту **сверх того**, досить поширеного в усній та писемній практиці росіян:

"У нас вышел запас воды, и **сверх того**, мы устали".

Українці в таких конструкціях традиційно вживали інших зворотів: **поза тим, крім того, до того ж.**

Ці форми цілком адекватно заступають те, що росіяни передають виразом **сверх того**. Наведене речення у "нашій одежі" виглядало б так:

Спосіб видався дорогим, і **поза тим** ще й ризикованим.

Спосіб видався дорогим, **до того ж** іще й ризикованим.

Спосіб видався дорогим, і **крім того** ще й ризикованим.

Жодної потреби додавати до цих форм ще одну, відверто скопійовану з російської **сверх того**, не було й нема.

Але ж мода, прищеплена за останні десятиліття, розсудила інакше. Знайшлися "знавці" української мови, які збагатили нас на ще одну кальку, конвертуючи своє українське мовлення з російського думання. Їхня логіка приблизно така:

російське **сверх** — наше **понад**.

Сверх вимагає по собі родового відмінку: **сверх того**, наше ж **понад** вимагає знахідного, отже **сверх того** по-нашому буде **понад те**.

Такий переклад "переплюнув" навіть калькувальну практику РУСу. РУС перекладає цю російську ідіому традиційними формами: **крім того, до того ж**. Учні перевершили учителя.

Проброблений аналіз свідчить, що хапливе (без належного обдумування) калькування-мавпування, започатковане "нормативними" заходами, а вірніше теорією злиття мов, не сприяє розвитку мови, а навпаки, шкодить, бо змушує нас забувати свої звороти і вдаватися до калькованих.

XIII. Від мавпування до деградації

Читаю в одній газеті: "в умовах **утаємничености** зустрічі". Тут слово **втаємниченість** вжито у значенні **засекреченість**. В іншому місці: "підписання **втаємниченого** договору". У цьому тексті слово **втаємничений** має значити **засекречений**. Можна натрапити і на **втаємничення** у значенні **засекречення**.

Чи доцільний такий слововжиток?

Слово **втаємничувати** передає в нашій мові цілком протилежне поняття, ніж у наведених прикладах. Ось як вживають його письменники:

“Коли **втаємничуємо** іншу людину в життя нашої душі, ...тратимо себе...” *(У. Кравченко).*

“Коли я **втаємничив** у свої справи Лялю, вона почала просити мене одразу ж вирушити з нею до Городища” *(Літературна Україна).*

“Катерина просила родичів, які вже були **втаємничені** у захворювання Аркадія, поки що тримати язики за зубами” *(І. Вільде).*

Як бачимо, **втаємничувати** *когось* — це **ділитися з** *кимось* **таємницею, відкривати** *комусь* **таємницю.** Саме так фіксують це слово словники. Українсько-російські словники слово **втаємничувати** перекладають на російську мову як **посвящать в тайну.** Інших значень цього слова словники не наводять.

Однак “Словник української мови” (СУМ) фіксує ще одне значення слова **втаємничувати** з позначкою *рідко*: **тримати в таємниці** і дає приклад з твору письменника УССР.

Відомо, що не всі тодішні письменники могли похвалитися чистотою української мови, чого від них ніхто й не вимагав. У творах цих авторів можна вичитати такі “шедеври”, як **повітряний поцілунок, заливати за галстук** тощо, і ці “перла” СУМ фіксує так само. Отже до лексики, яку реєструє СУМ як українську, а надто до лексики літераторів УССР, сучасникам треба ставитися критично. Нема слова, що СУМ наводить 85-90% справді українських словесних форм. Але поряд з ними він фіксує нехарактерні для нашої мови, випадково вжиті авторами слова й звороти або вирази з мови персонажів. В уста своїх героїв письменники можуть вкладати неправильну або й суржикову лексику, і цей словесний матеріял жодною мірою не може належати до зразків української мови. Теорія злиття мов, яку сповідували або мусіли сповідувати мовознавці УССР, змушувала їх братися на всякі способи, щоб захаращувати словники калькованою лексикою, свідомо чи несвідомо підживлюючи тезу расистів про безперспективність української мови.

Вживання слова **втаємничувати** у значенні **засекречувати** на ділі не збагачує української мови, а навпаки штовхає її і далі копіювати російську.

Чому?

Годі заперечити, що слова можуть мати багато значень. Ми маємо чимало прикладів полісемантичности слів. Але в даному випадку багатозначність не матиме успіху. Бо два значення слова **втаємничувати** — *відкривати таємницю* /первісне/ і *засекречувати* /плід малограмотности/ — взаємопротилежні. Якщо одне — вживати частіше (а значення *засекречувати* частіше вживається, ніж *відкривати*

таємницю), мовці засвоять саме це частіше вживане значення слова **втаємничувати**. Коли ж хто вживе **втаємничувати** у первісному значенні *відкривати таємницю*, то загал, звикши до слова **втаємничувати** у значенні *засекречувати*, ніяк не зрозуміє цього слова у цілком протилежному значенні. І щоб бути зрозумілим, треба буде для первісного значення слова **втаємничувати** шукати заміни. Знайти рівноварту заміну не завжди легко. Доведеться, як дехто робить уже тепер, вдаватися до російської мови і вжити вираз **посвячувати в таємницю**. Зворот звучить недоладно, але у вихованих на теорії злиття мов філологів іншої ради не буде. Станеться те саме, що сталося із словами **знаменитий** і **славетний**.

Сьогодні вже можна натрапити у пресі на слово **непосвячений** у значенні *невтаємничений*. І поширення цієї практики спричинить перехід даної і подібних до неї форм з категорії лексичних помилок до категорії лексичної норми.

Яку користь матиме наша мова від такої словесної еквілібристики?

Поперваx нас заохочують замінити зрозуміле слово **засекретити** на **втаємничити**, а тоді слово **втаємничити** замінити на запозичений з російської мови вираз із двох слів **посвячувати в таємницю**. Мудро?

Мабуть-таки помиляється той, хто думає одним розчерком пера "поліпшити" творені століттями форми, бо, замість поліпшити, він насправді погіршує мову, сприяє її деградації.

XIV. Відпружмося!

Лікарський відшукавши хвощ,
Я прийду завтра, дощ не дощ...
Пуристе! Вуха не шорош!
Я прийду, **незважаючи на дощ!**

Відколи Зосю стрів Оверко,
Тяглось його до неї серце...
Збагне усяк, хто з глуздом дружить:
Він був до неї небайдужий.

Від неминучої розлуки
У хлопця опустились руки...
Чи ж розкумека вчена братія,
Що бідачисько **впав в апатію?**

Я ці піски жовтогарячі
І пляж морський **неначе бачу...**

Пардон! Пробачте! "Ця картина
Стоїть мені перед очима."

Дід внука посила у світ:
Нехай малий доходить літ...
Не знаю, чи старий утішиться,
Як хлопець стане дорослішати.

Діставши облизня, урвитель
Не знає, на яку ступити...
А був би там хто з наших учнів,
Він крайню б відчував незручність.

Не склав матури сирота:
Задачка випала крута...
А чом, перо моє невтомне,
Не написать головоломна?

Охрім, щоб здибати оратора,
Сховався зараз же за хатою...
Хто ж добре кутий у стилістиці,
Ховайсь в безпосередній близькості!

Ще поки знахур спить гундосий,
Їм треба бути там кров з носа...
А вже знавцям живого слова
Там треба буть обов'язково.

Не зчувсь ні Сидір, ні Тадей,
Як злий катюга зник з очей...
Спасибі, схаменувсь я впору:
Зникати треба з поля зору!

Пістряк... Ще нашої науки
До нього не доходять руки...
А думка строчить дублікат:
Для лікування пістряка
Ще рівень (це й дитина знає)
Наук сучасних не сягає.

XV. Закання

Коли людині, що думає по-російськи, треба висловитись по-нашому, вона відомі їй російські фрази подумки перекладає по-українськи. Такий переклад виконують здебільшого механічно без жодної уваги на специфічні особливості українського мовлення. Читання одер-

жаної мовної саламахи вимагає крім знання української мови ще й знання російської.

Таке враження справляє вираз "шаховий турнір за **листуванням**" в одній досить поважній газеті. Цей вираз змушує читача зупинитися й подумати: "Що це я прочитав?". "Спіткнувшися" на виразі **за листуванням**, читач, коли він знає російську мову, збагне: "Ага, це **по переписке**", і таким чином зрозуміє текст.

Очевидно, що поголовний вжиток прийменника **ЗА** там, де росіяни вживають **ПО** — це теж винахід бездарної філології, опроміненої сонцем "дружби народів". Десь років 15-20 тому в Україні появився вираз "писати **за адресою**" — копія російського "писать **по адресу**". Породжено цей вираз думкою "механістів", що російському **ПО** відповідає наше **ЗА**. Але ж у нас існує незалежна і властива нашій мові форма "писати **на адресу**". Українці у низці ідіом вживають прийменник **НА** там, де росіяни вживають **ПО**. І цей вжиток вписується у стилістику української мови: **на замовлення, на прохання, на пропозицію, на прізвище, на ім'я.**

Подекуди, коли росіяни кажуть **ПО**, українці вживають **через**: **через непорозуміння**. Творці ж "механічного" псевдоукраїнського язичія скрізь, де росіяни кажуть **ПО**, тулять **ЗА**.

Вираз "шаховий турнір за **листуванням**" краще віддати по-нашому "**заочний** шаховий турнір", або "шаховий турнір **шляхом листування**", або ще якось відійти від іншомовного стереотипу.

Невластиве вживання прийменника **ЗА** в сучасній пресі дуже впадає в очі. Можна натрапити в сучасних газетах на такий вжиток: "за **природою**... вони різняться". У даному разі треба просто сказати "**природою**... вони різняться".

Чому автор віддав перевагу виразові **за природою**? Очевидно, що думаючи по-російськи, він так переклав російський зворот **по природе**, не зваживши на особливості української мови.

Так само невиправдано "механічно" звучить вираз "Дзвоніть за **телефоном**". Хто знає українські форми "Дзвоніть **телефоном**" або "Дзвоніть **на телефон**", ніколи не погодиться, що "Дзвонити за телефоном" краще звучить по-українськи. Звикання до таких виразів — це звикання до суржику, звикання до прямої механічної залежности нашої мови від вуличних стандартів.

Ось іще кілька таких "механічних" зворотів, подибуваних не лише в газетах, а і в деяких літературних творах:

Платити **за рахунком**

Це механічна переробка російського "платить **по счету**". Тут треба: "оплатити **рахунок**" або "платити **по рахунку**". Прийменник **ПО** не чужий українській мові і там, де треба, його слід вживати. Згадаймо, що ми

відпочиваємо **по черзі**
відправляємо панахиду **по жертвах**
пізнаємо **по очах**
помагаємо **по змозі**
читаємо **по складах**.

Вони **за сутністю** шовіністи.

Це невдалий варіянт нашого ж виразу **по суті**. Українці мають рівно стільки ж прав на вираз **по суті**, як і росіяни. Ми ж кажемо: "катюзі **по заслузі**", "видно пана **по халяві**", "належить **по праву**", "ділити **по справедливості**", отже й **по суті** для нас не чуже.

За цими заходами ведеться облік.

Це знову таки копія російського **по этим мероприятиям**. Тут краще сказати: "Ці **заходи** реєструються".

Не узгодили кандидатів **за округами**.

Цей вираз просто важко зрозуміти, бо не все можна механічно копіювати. Тут треба: **в округах чи по округах**, бо ми ж говоримо **по хатах**, **по містах**, отже і **по округах**.

Відомий **за назвою**.

Калька російського **по названию**. Чи ж не краще традиційна форма "відомий **з назви**"?

Неодмінне вживання прийменника **ЗА** там, де росіяни кажуть **ПО**, веде до карикатуризації висловленого: мова у текстах обертається на якісь неживі штампи.

Пише журналіст: "робив те, що належало **за посадою**". Зрозуміти цей вираз без помочі російської мови годі. Російське **по должности** стало **за посадою**. Те, що звучить у росіян, у нас просто незрозуміле. Чи тямить автор такого виразу, що кожна мова має свої внутрішні стилістично-звукові особливості, які не можна нехтувати? Чи ж не краще сказати:

робив те, **чого вимагав обов'язок**,

або

робив те, що **належало з обов'язку**?

Тобто, треба тільки відійти від російського думання і знайдеться вдалий український вислів.

В іншому місці читаю: "панували **за чергою** комуністи й фашисти". Жахливий вислів. Зрештою його одразу і не зрозумієш. Лише подумавши, збагнеш, що хоче сказати автор тексту. Чи чув цей автор колись живу українську мову? Таж ми вживаємо у цьому разі прийменник **ПО**: "панували **по черзі** комуністи й фашисти".

А от пише письменник: "З обличчя води не п'ють, але людина **за ним** пізнається".

За ним — це переробка невдалої російської пари **по нём**. Пара **за ним** зупиняє читача і вимагає вдатися до російської мови для зрозуміння. Уникнути цього можна, сказавши "**по ньому** пізнається", бо ми пізнаємо **по халяві, по одежі, по голосу, по зросту**:

"Микола пізнав її **по високому зросту**..." *(І. Нечуй-Левицький).*

"Хіба ти не помітив **по їй**, що вона навіжена?" *(Марко Вовчок).*

Отже, правильно буде і **по обличчю**, і **по ньому**. І це буде цілком по-українськи: "З обличчя вони не п'ють, але людина **по ньому** пізнається".

Вирази **за зростом, за халявою, за обличчям, за ним** — це зразки "повстяної" мови, яка не приваблює, а відштовхує читачів від читання псевдоукраїнських "шедеврів".

Звідки бере свій початок описане "закання"?

РУС (1980) російську форму **по адресу** перекладає **на адресу**. Цією ж формою ми передаємо російський вираз **в адрес**. Така традиція нашої мови. Там, де росіяни вживають **ПО**, ми вживаємо цілий ряд прийменників (в тому числі і **ПО**): **на думку, на замовлення, у напрямі, через нерозум, з назви, по голосу** тощо.

Ці українські форми зафіксовано у творах класиків та в живому мовленні. Та адептів "злиття мов" вони не задовольняють. Бо для досягнення "злиття" треба, щоб переклад з мови на мову для високих достойників, які думають і спілкуються переважно по-російськи, не становив труднощів, а був би "простіше від пареної ріпи". Їм треба російське **ПО** перекладати "уніфіковано" одним прийменником.

1992 р. О. Тараненко і В. Брицин видають укладений ще за колоніяльних часів "Русско-украинский словарь для деловых людей" (надалі — СДЛ), де вираз **по адресу** перекладено **за адресою**, а вираз **в адрес — на адресу**.

Навіщо ця диференціяція?

Це ж якраз і є достосування української мови до російської. У нашій мові одну форму **на адресу** можна вживати там, де росіяни вживають два вирази: **по адресу** і **в адрес**. Такі лексичні розбіжності належать до особливостей кожної мови. Російська мова, наприклад, поняття "суспільство" і поняття "товариство" передає одним словом **общество**, і це жодною мірою не шкодить російській мові. Так само і нам ніяк не шкодить, що наш вираз **на адресу** іншою мовою треба передавати двома формами. Це належить до особливости нашої мови. Різні мови розв'язують мовні проблеми по-різному. Бажання ж хай там що одну мову достосувати до іншої, щоб кожен вираз одної мав свого відповідника в іншій мові, на ділі знищує самобутність однієї з мов і веде до її деградації.

Автори СДЛ міркують приблизно так: якщо російське **по привычке** — це українське **за звичкою**, то всі російські **ПО** перекладаймо як **ЗА**. Така логіка далеко не академічна, але вона домінує у СДЛ.

Слідом за адресою автори згаданого словника силкуються кожне російське **ПО** віддавати нашим **ЗА** (в дужках — сторінка СДЛ):

ПО ПРЕДЪЯВЛЕНИЮ — за пред'явленням (110). Яку треба мати небуденну уяву, щоб сподіватися, що хтось колись буде вживати вираз **за пред'явленням**! Практика свідчить, що в реченнях з цим зворотом ми вдаємось до інших форм:

Підлягає оплаті **після подачі** = Подлежит оплате **ПО ПРЕДЪЯВЛЕНИЮ.**

На вході **покажіть** документ = Вход **ПО ПРЕДЪЯВЛЕНИЮ** документа.

СТАРШИЙ ПО ЗВАНИЮ — старший за званням (164). Жива форма — **старший рангом.**

ПО УТВЕРЖДЕНИЮ — за твердженням (184). Практикою схвалено **як твердить.**

ПО ФАКТУ — за фактом (186). Тут **ЗА** зовсім непотрібне: расследование **по факту** воровства — це "розслідування **факту** крадіжки".

ПО ШТАТУ — за штатом (196). **За штатом** можна зрозуміти як **поза штатом**. Тут знову таки слід перекладати без прийменника: **ПРЕДПИСАНО ПО ШТАТУ — передбачено штатом** або **у штаті** або й **по штату**. Прийменник **ПО** цілком український: наказ **по армії**, черговий **по школі, по ходу** справи, не **по зубах** *(горіх)*, отже і **по штату.**

"Механічні" рекомендації авторів СДЛ дають свої карикатурні плоди. У пресі можна зустріти: "**за своїм потенціялом** дорівнює", коли простіше сказати "**своїм потенціялом**"; "**дбав за службовим обов'язком**", коли легше і зрозуміліше — "**дбав з обов'язку служби**". Тотальне вживання **ЗА** там, де росіяни кажуть **ПО**, утворює штучні "вуходерні" звороти, веде до забуття своїх — простіших і легкомовніших (!) — ідіом, нівелює самобутність української мови, торує стежку для заміни її на механічно скопійоване з російської мови псевдоукраїнське язичіє. Таке язичіє — знахідка для новоспечених "патріотів", бо дозволяє їм імітувати володіння українською мовою, вдаючись до конверсії російського думання. Поширення язичія в Україні — це деградація української мови. І в цьому велика заслуга авторів СДЛ, які своїм словником пропагують язичіє.

Після мовного "винаходу" авторів СДЛ на Україні, як гриби після дощу, стали з'являтися скальковані форми, де російське **ПО** перекладено нашим **ЗА**, хоч мовна традиція вживала інший прийменник. Ось деякі з цих кальок: **за проханням** (відповідник російського **по просьбе**, коли традиційна форма — **на прохання**), **за смаком** (це — російське **по вкусу**, що традиційно звучало **на смак, до смаку́**), **за трьома напрямами** (це — **по трём направлениям** замість усталеного **у трьох напрямах**) тощо.

Явище "закання" на ділі збіднює українську мову, змушуючи нас вживати невластиві для неї форми і занедбувати свої самобутні кон-

струкції. Наприклад, вирази за твердженням (копія російського по утверждению), за спостереженням (копія — по наблюдению), за свідченням (копія — по свидетельству) по-українськи краще віддавати формами як твердить /як твердять/, як спостережено /як спостерегли/, як свідчить /як свідчать/.

Зауважу, що той, хто вживає невластиві нам форми з прийменником ЗА, виявляє своє незнання української мови, а також той факт, що він думає по-російськи і "на ходу" конвертує свою російську мову на псевдоукраїнське язичіє.

XVI. Словничок-рятівничок від закання

Тим, хто хоче уникати карикатурного "закання", стане у пригоді наведений нижче словничок:

Закальна форма	Російський прототип	Українська форма
за адресою *(писати)*	**по адресу**	**на адресу**
за адресою *(не знайшли)*	**по адресу**	**під адресою, на адресі**
за бажанням	**по желанию**	**на бажання**
за вимогою	**по требованию**	**на вимогу**
за віком *(різнитися)*	**по возрасту**	**віком, літами**
за віком *(групувати)*	**по возрасту**	**за віком**
за волею випадку	**по воле случая**	**волею випадку, з волі випадку**
за голосом	**по голосу**	**по голосу, з голосу**
за домаганням	**по настоянию**	**на домагання**
за думкою	**по мнению**	**на думку**
за закликом	**по зову**	**на заклик**
за заходами	**по мероприятиям**	*Треба стилістично переробити*
за зізнанням *кого*	**по признанию** *кого*	**як зізнався** *хто*
за зростом	**по росту**	**по зросту**
за ініціятивою *кого*	**по инициативе**	**на ініціятиву** *чию*
за квитанцією	**по квитанции**	**на квиток, на квитанцію**
за клопотанням *(ухвала)*	**по ходатайству**	**на клопотання**
за командою *(стати)*	**по команде**	**на команду**
за курсом *(рухатися)*	**по курсу**	**курсом**
за листуванням	**по переписке**	**шляхом листування**
за назвою *(пізнати)*	**по названию**	**з назви**
за напрямом *(рухатися)*	**по направлению**	**у напрямі**
за недбалістю	**по небрежности**	**через недбальство**
за нездатністю	**по неспособности**	**через нездатність**
за необхідністю	**по необходимости**	**через необхідність**

Закальна форма	Російський прототип	Українська форма
за необхідности	**при необходимости**	**в разі потреби**
за ним *(пізнати)*	**по нём**	**по ньому**
за обличчям	**по лицу**	**по обличчю**
за одягом *(пізнати)*	**по одежде**	**по одягу**
за округами	**по округам**	**по округах**
за ордером *(дістати)*	**по ордеру**	**на ордер**
за підозрою *(у злочині)*	**по подозрению**	**запідозрений**
за поданням *кого*	**по представлению**	**на подання** *чиє*
за позовом *(ухвала)*	**по иску**	**на позов**
за посадою	**по должности**	**з обов'язку**
за потреби	**при необходимости**	**в разі потреби**
за претензіями *чиїми*	**по претензиям**	**на претензії** *чиї*
за природою *(різнитися)*	**по природе**	**природою**
за прізвищами *(судити)*	**по фамилиям**	**з прізвищ**
за пропозицією *чиєю*	**по предложению**	**на пропозицію** *чию*
за проханням	**по просьбе**	**на прохання**
за публікаціями *(судити)*	**по публикациям**	**з публікацій**
за рахунком *(платити)*	**по счёту**	**по рахунку**
за рівнем *(різнитися)*	**по уровню**	**рівнем**
за родом діяльности	**по роду деятельности**	**родом діяльности**
за роками *(вести лік)*	**по годам**	**на роки,** *(стаж)* **від років**
за свідченням	**по свидетельству**	**як свідчить, як свідчать**
за скаргою *(ухвала)*	**по жалобе**	**на скаргу**
за смаком *(гіркий)*	**по вкусу**	**на смак**
за смаком *(солити)*	**по вкусу**	**до смакý**
за спостереженням	**по наблюдению**	**як спостережено, як спостерегли**
за сутністю, за суттю	**по сути**	**по суті**
за твердженням	**по утверждению**	**як твердить, як твердять**
за телефоном *(дзвонити)*	**по телефону**	**телефоном, на телефон**
за темою *(різнитися)*	**по теме**	**темою**
за темою *(дискутувати)*	**по теме**	**на тему**
за терміном *(моїх колег)*	**по термину**	**згідно з терміном**
за характером	**по характеру**	**характером, вдачею**
за фактом *(розгляд)*	**по факту**	**на факт** *або просто* **факту**
за чергою	**по очереди**	**по черзі**
за чутками *(судити)*	**по слухам**	**з чуток**
за шерстю *(гладити)*	**по шерсти**	**по шерсті.**

XVII. Прищеплене, але чуже

Невластиві нашій традиції слова і звороти — це спадщина недавнього минулого, коли держава з політичних міркувань обмежувала вільний розвиток української мови, фізично знищувала чесних мовознавців і доручила керування мовними процесами "фахівцям", які на замовлення влади прищеплювали нашій мові невластиві їй риси. Сучасне покоління звиклося з цими рисами і вважає їх нормальними. Та вони такими не є. Своєю штучністю та важкомовністю ці риси дискредитують українську мову, обертають її на важкий для спілкування офіційний жаргон, який не приваблює, а відвертає мовців.

Сьогодні у цілій низці зворотів вживають слово **правлячий: правляча еліта, правляча верхівка, правлячий клас** тощо. Ці звороти штучно запроваджено в мовну практику після погрому української інтелігенції 30-х років. Вони мають суржиковий присмак: слово **правлячий** — не найкраще слово, яке можна тут ужити. Правда, у процесі розвитку української мови в кінці XIX — на початку XX ст. зворот **правляча кляса** мав певне поширення в Галичині. Однак, разом з цілим рядом інших галицьких слів та зворотів (**негодування, обильний, розвідочний, будучий, опрокинути, спротив**) вираз **правлячий клас** не зайшов до літературної мови 20-х років XX ст. Деякі з наведених слів скопійовано з російської мови, деякі — з польської. Літературна мова у процесі розвитку позбувалася таких штучних форм, збагачуючи свій словесний запас формами з порядною звуковою будовою, утвореними від українських коренів.

До погрому 30-х років замість скалькованого з російської мови слова **правлячий** ми вживали слово **керівний**, подеколи — **панівний: керівний клас, панівний клас, керівна еліта, панівна еліта, керівна верхівка, панівна верхівка**. Такий вжиток не був результатом диктату чи примусу. Кожна мова має свою неповторну тональність, яку виробляють мільйони мовців у процесі спілкування. Слово **панівний** у згаданих зворотах відповідало нормам і тональності української мови. Слово ж **правлячий**, живій мові невідоме, зовсім нехарактерне для нашої мови. Поняття "керувати" українці рідко передавали словом **правити**; воно не належало до вживаних у значенні "керувати" слів. Таким це слово стало в російській мові. У списку синонімів до нашого слова **керувати** стоять форми **верховодити, орудувати, порядкувати, кермувати** і лише тоді **правити**. Не треба забувати, що слово **правити** має в нашій мові ще цілу низку значень, які дуже далекі від поняття "керувати": "**правити** як з рідного батька", "**правити** службу Божу", "**правити** борг", "**правити** за взірець".

Невдале слово **правлячий** уперше "засвітилося" в Галичині як копія російського **правящий**, коли серед інтелігенції стали популярними марксистські ідеї. Ставши "зближати" мови, большевики вхопи-

лися за це слово, накидаючи його літературній мові. Це досягалося виданням "нормативних" словників, а також мовною цензурою преси, радіомовлення, шкільних підручників тощо. В результаті самобутні українські форми **керівний** та **панівний** вилучено з цілої низки питомих українських зворотів, а їхнє місце посіло прищеплене з чужого поля **правлячий**.

Слова **правлячий** жива мова не знає. Тонкий слух наших предків гребував матеріялом, який не вписувався у звукове поле української мови. Це видно на прикладі подібної своїм звучанням до слова **правлячий** форми **сплячий**. Народ уникав цього слова, вживаючи натомість **сонний**. В українських піснях зафіксовано:

"Його **сонного** будили — не збудили" *(Словник Б. Грінченка).*

Тут **сонний** значить "який спить". Народ віддавав перевагу легкомовному, милозвучному **сонний** і рідко вживав слово **сплячий**. Цю традицію відбила і література:

"Мов не своя стала...та, мов **сонна**, В степу заспівала" *(Т. Шевченко).*

"Почав рубати і колоти **сонних** запорожців" *(О. Довженко).*

"**Сонного** будити не слід..." *(Журнал "Знання та праця").*

Зауважу, що і в живій мові ми віддаємо перевагу формі **сонний** перед **сплячий**. Потреба вживання форми **сплячий** виникла, коли слово **сонний** набрало інших значень. Однак знавець мови завжди знайде спосіб, як уникнути немилозвучного слова. Замість **сплячий** можна сказати **сонний**, або **приспаний**, або **пойнятий /охоплений/ сном**, або **зморений сном**, або **в обіймах сну**. Назву опери **Спляча красуня** цілком доречно було б замінити на **Приспана красуня**.

Ще одне слово з подібною кінцівкою — **щемлячий** — так само не дістало "зеленої вулиці" в літературній мові. Письменники — знавці української живої мови уникали його, вживаючи натомість милозвучніші і ближчі до нашої тональности синоніми: **щемливий**, **щемкий**, **щімкий**. (Дещо ширшу інформацію про слово **щемлячий** наводить Розділ XXXVII.)

Кожна мова у процесі розвитку добирає до свого "активу" ті форми й звороти, які легко вимовляти й розуміти, які передають не лише зміст, а й "тішать слух". Ясна річ, що в темному царстві імперії панівна еліта не тільки не дбала про естетичні якості української мови, а навпаки намагалась зробити її неконкурентоздатною, нездалою для самостійного і повнокровного існування.

Сьогодні ті часи минули. Однак з боку україністів незалежної України — колишніх провідних мовознавців УССР — дуже мало чути голосів про потребу переглянути наше мовне господарство й очистити його від намулу. Очевидно, тягар минулого ще довго тяжітиме над нами.

Уся надія на молоде покоління, яке захоче послуговуватися в усіх відношеннях виробленою, органічно поєднаною з українською ментальністю лексикою, а не важкими псевдоукраїнськими формами-кальками.

XVIII. Тональність — великий чоловік

У процесі спілкування поколінь мовців кожна мова набуває певної **тональности**, що відповідає її ритмо-мелодичним особливостям та образно-логічному мисленню її носіїв. Мовна тональність виконує у мові функцію бракера, який добирає найудалішу під оглядом образности та милозвучности лексику і відкидає невдалу.

Взявши сказане до уваги, проаналізуймо словосполуку **загальне зібрання**, щораз частіше подибувану в газетах. Традиційно — під впливом вимог тональности — українці вживали і вживають на означення поняття "передбачений збір людей" слово **збори: установчі збори, законодавчі збори, загальні збори**. Значно рідше вживано слово **зібрання**. У процесі добору варіантів під оглядом тональности наші попередники віддали перевагу слову **збори**. І очевидно, не випадково. Слово **збори** коротше, і має не таку поширену в багатьох іменниках кінцівку як **зібрання**.

А яку вагу має тут кінцівка слова? — спитає читач.

Річ у тім, що слова з однаковою кінцівкою (наприклад: **зібрання, чекання, бажання, гуляння** тощо), коли вони часто повторюються у мовному потоці чи тексті, викликають у слухачів або читачів враження стилістичної недосконалости висловлюваного. Часом навіть збіґ двох слів з однаковою кінцівкою звучить дисгармонійно:

Після **зібрання** відбулось **голосування**.

Коли ж у вислові нема повторів кінцівок, то він звучить нормально:

Після **зборів** відбулось **голосування**.

Як бачимо, звукова будова слова може сприяти або перешкоджати вживанню того чи того слова. У процесі спілкування поколінь відбувається добір найудаліших форм, здатних до вжитку в комбінації з якнайширшим спектром слів. У нас цей добір на означення поняття "передбачений збір людей" визнав найкращим слово **збори**.

Читач може подумати, що слова з кінцівкою **-ання** я маю за неповноцінні. Аж ніяк. Ці слова виконують дуже потрібну функцію в мові, і без них сьогодні нема як обійтися. Та сам процес мовлення вимагає від нас іноді шукати для слів з кінцівкою **-ання** синонімів без такої кінцівки. Багато з них такі синоніми мають:

вживання	**вжиток**
відвідання	**відвідини**
вітання	**привіт**
збирання	**збір.**

Затим що слів з кінцівкою **-ори** менше, ніж слів з кінцівкою **-ання**, то слово **збори** частіше вживалося й утворило кілька сталих сполук: **загальні збори, установчі збори**. Образно кажучи, воно зайшло до золотого фонду нашої мови.

За часів УССР виконавці офіційної "лінії" думали інакше. Тому з двох синонімів — **збори** і **зібрання** — вони завжди вибирали останній як найближчий своєю будовою до російської форми. Це був штучний процес, який не узгоджувався ні з мовною традицією, ні з виробленою віками тональністю української мови. Але цей штучний процес дав свої плоди. Покоління, виховане в останні десятиліття існування СССР, засвоїло багато шкідливих рис, штучно прищеплених нашій мові. До цих рис належить і вжиток слова **зібрання**. Адепти "злиття мов" хотіли, щоб наше слово найбільше скидалося на російське **собрание**. Але слово **собрание** дуже добре вкладається в тональність і традиції російської мови. Наша ж традиція і наша тональність уже вибрали і занесли до золотого мовного фонду слово **збори**. Заміна його та цілої низки інших слів на штучні форми обертає правильну українську мову на конвертовану російську.

Певній категорії мовців — з числа не найкращих знавців української мови — дуже до вподоби штучні псевдоукраїнські форми. Думаючи і спілкуючись по-російськи, ці мовці не завдають собі труду опанувати мову в її самобутньому звучанні, а конвертують російську мову на зовні нібито українську. Такою конвертованою мовою пише і виступає багато-хто з вихованого у російських школах покоління:

наносить удар	**наносити удар**
наслаждаться	**насолоджуватися**
собрание	**зібрання**
совпадать	**співпадати**
усеченный	**усічений.**

Легко як насіння лузати!

Постає загроза, що конвертована мова може витиснути з ужитку справжню українську мову. Якість конвертованої мови ніколи не перевершить якости української матірньої мови, але своєю неоковирністю і штучністю "конвертівка" дискредитує нашу мову, загрожує їй деградацією.

XIX. Про мову Конституції

Як описані вище негативні явища у мовній практиці відбиваються на якості нашої мови можна переконатися на прикладі мови Конституції України.

Висловлюючи своє спостереження над мовою Конституції України, автор не має на меті знецінення прогресивного змісту та історичної ролі цього акту у житті молодої держави, а навпаки, хоче, щоб цінному змістові відповідала належна форма.

Не можна мої зауваження віднести і до авторів та укладачів Конституції: бо мовні огріхи, що там трапляються, — це наслідок

знекровлення української мови, яку практиковано в УССР останні 65 років, і яку за інерцією здійснювано і в незалежній Україні.

Читаючи Конституцію України важко збутися враження, що це переклад з російської мови, і то не найкращий. Цю думку навіює лексика, стилістика, слововжиток, граматичні норми. Зупинюсь окремо на кожному з цих компонентів.

ЛЕКСИКА

Людські права чи **права людини**?

У Конституції вживано сталу словосполуку **права людини**, що відповідає російській сполуці **права человека**. Українській же мові властивіша форма **людські права**. І в цьому можна переконатися, звернувшися до джерел нашої мови.

Російську форму **фигура человека** сучасник перекладе як **фігура людини**, але це не звучить по-українськи. У творах класиків від Марка Вовчка до Г. Тютюнника подибуємо вираз **людська постать**. Так само українці кажуть **людське житло, людське тіло, людська нога** там, де росіянин скаже **жилище человека, тело человека, нога человека**.

Отже, українські закони мають боронити **людські та громадянські права і свободи**.

Сучасні кордони чи **існуючі кордони**?

Конституція у статті 2 говорить про **існуючі кордони**. Форми **існуючий, температурячий, обертаючийся** — не українські. Їх уникали класики, їх не практикував народ. Але їх накинули нам "друзі народів". Ми ж можемо і мусимо не вживати цих форм: **існуючі кордони** — це **сучасні кордони, існуючі права** — це **зафіксовані права, існуюча мережа** — це **наявна мережа, існуючий порядок арешту** — **заведений порядок арешту**.

Урядовець чи **посадова особа**?

Російська імперська бюрократія відгороджувалась від народу своєю окремою бюрократичною мовою. Бюрократи не **приймали на роботу двірника**, а **зачисляли в штат в качестве дворника**; **селянина** або **хлібороба** охрестили **сільським товаровиробником**. У цьому ключі виникло і слово **должностное лицо** замість колишнього **чиновник**. Йдучи за цим зразком в УССР скороспечено **посадову особу**, тоді як ми маємо чудове слово **урядовець**. **Посадова особа** — мертве утворення. Воно живе лише в документах, на письмі. Крім того, воно підпирає расистську тезу про залежність української мови від російської.

Співпраця чи **співробітництво**?

Стаття 18 Конституції говорить про **співробітництво** із світом. Чи ж не краще вжити **співпраця**? І коротше, і не повторює чужих моделей. Видані ж в УССР словники і перевидані без змін НАН України брешуть, коли кажуть, що **співпраця** — це якась мітична **спільна праця**. **Співпраця** — це і є **співробітництво**.

Зазіхати чи **посягати**? **Зазіхання** чи **посягання**?

Словник Б. Грінченка слово **посягати** пояснює як "**засувати руку**" і дає приклад: "**посягни в кишеню, вийми грошей жменю**". Слово **посягання** — похідне від дієслова **посягати** — стали вживати десь у 60-х роках за часів "розгулу" теорії злиття мов. Вживання слова **посягати** у значенні "зазіхати" іноді допускали класики. Але це не може бути підставою для узаконення цього слова в сучасній мові. Класики творили літературну мову, і в цьому процесі їм доводилося вживати такі слова, як **посланіє, ученіє** тощо. Але сучасна мова обходиться без **посланій** та **учений**. Так само вона може обійтися і без слів **посягати** й **посягання**.

Добробут чи **благополуччя**?

Стаття 49 Конституції згадує "санітарно-епідемічне **благополуччя**". Чи ж треба доводити, що слово **добробут** і коротше, і милозвучніше, і таки "наше" слово.

Він і вона чи **кожен з подружжя**?

Наведу статтю 51: "Шлюб ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки. **Кожен із подружжя** має рівні права й обов'язки у шлюбі та сім'ї". **Кожен із подружжя** — це переклад російського **каждый из супругов**. По-російськи даний вираз звучить нормально. По-українськи же **кожен із подружжя** не звучить. Цей вираз зупиняє читача і змушує звертатися до російської мови за поясненням. Чи ж не краще в таких випадках відходити від калькування і творити усе речення самостійно: "Шлюб ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки. **Він і вона** мають рівні права й обов'язки у шлюбі та сім'ї"?

Свідчити чи **давати показання**?

У підручниках і словниках слово **свідчення** замінено на **показання** (точну копію російської форми), а коротше і простіше слово **свідчити** замінено на мовний динозавр **давати показання**. І стаття 63 Конституції вживає вираз **давати показання** замість коротшого і милозвучнішого **свідчити**.

Мусить чи **зобов'язаний**?

Статті 60, 62, 67 та ряд інших послідовно вживають форму **зобов'язаний** — дублет російського **обязан** — замість властивої українцям коротшої, зрозумілішої та милозвучнішої форми **мусить**. Що краще звучить: "Кожен **зобов'язаний** платити податки" чи "Кожен **мусить** платити податки"?

Доходи чи **прибутки**?

Стаття 67 та інші статті Конституції згадують про **доходи** громадян. Знову таки термін накинутий. Українці, як засвідчують класики, на означення сучасного слова **доходи** вживали слово **прибутки**, а на означення сучасного **прибуток** — слово **зиск**. До імперського погрому української лексики наша термінологія саме так і розрізняла ці два терміни. Узаконення у Конституції штучних термінів може спричинитися до того, що українська мова ніколи не очиститься від підкинутих нам "зозулиних яєць".

Керувати, **урядувати** чи **управляти**; **керування**, **урядування** чи **управління**?

Слово **управляти** зовсім невиправдано вжито у ряді статей Конституції там, де українці традиційно вживають **керувати**, **урядувати**. Словник Б. Грінченка слово **управляти** пояснює як **вставляти, вмонтовувати, закінчувати роботи**. У значенні "**керувати**" це слово не вживано. Та й словники УССР, фіксуючи **управляти** та **управління**, наводять поруч і **керувати** та **керування**. Чи ж варто у Конституції України віддавати перевагу сумнівним формам перед традиційними?

За посадою чи **з обов'язку**?

Цитую витяг із статті 131 Конституції: "До складу Вищої ради юстиції входять **за посадою** Голова Верховного суду...". Щоб зрозуміти, що таке **за посадою**, багато хто з читачів подумки звернеться до російської мови: "Ага! Це **по должности**". Іншими словами, український вираз стає зрозумілий через посередництво російської мови. Бо сполучення **за посадою** абсолютно важко зрозуміти одразу "просто з мосту". Прийменник **ЗА** у нас не скрізь можна вжити з успіхом там, де росіяни вживають **ПО**. Тому краще відійти від калькування і пошукати в нашому мовному фонді чогось рівнозначного і зрозумілого без звертання до "праджерела". Після пошуку наведена цитата звучатиме так: "До складу Вищої ради юстиції **з обов'язку** входять Голова Верховного суду...". Чи не краще? Зрештою, можна знайти і щось інше, але головне — не мавпувати.

За поданням чи **на подання**?

Аналогічне напруження думки викликає вжитий у низці статтей Основного закону вираз **за поданням** (Президента або Прем'єра). Це знову таки невдалий вжиток прийменника **ЗА**. Українці у таких випадках вживають прийменник **НА**: **на прохання, на замовлення, на вимогу, на пропозицію**. Аналогічно має бути **на подання, на звернення** тощо.

Одноособово чи **особисто**?

Якби спитати у школярів "Назвіть українське слово із шістьма **о**", хтозна чи вони дали б відповідь, бо слово **одноособово** — слово, яке існує лише у словниках та в бюрократичному жаргоні. Це точна копія російського **единолично** — слова напівпаразита, бо різниці між словами **лично** та **единолично** немає жодної. А нащо українцям такі доробала, знають лише укладачі "нормативних" російсько-українських словників УССР. Появу цього напівпаразита в Конституції України нічим не виправдано. Сказане у статті 129: "Судочинство провадиться суддею **одноособово**" треба висловити так: "Суддя провадить судочинство **особисто**".

Лікарняний чи **шпитальний**?

Розгляд слів **лікарняний** та **шпитальний** зроблено у Розділі IV. Записана у статті 137 Конституції **лікарняна служба** — це **шпитальна служба**.

СТИЛІСТИКА

Стилістику Конституції України характеризує пасивний стан: права й свободи в Україні **охороняються, захищаються, гарантуються, здійснюються, порушуються**; закони — **встановлюються, розглядаються, затверджуються, приймаються**; штати — **формуються, обираються**; обов'язки — **покладаються, визначаються**.

Вживання таких форм потрібне у багатьох випадках, але воно не мусить цілком вилучати інші властиві українській мові форми:

1) так звані безпідметові форми; 2) активні форми, які ближче до живої — не бюрократичної мови.

Заборонено чи **забороняється**?

Стаття 17 Конституції говорить: "На території України **забороняється створення**....збройних формувань". Традиційно треба сказати "**заборонено створення**".

Забезпечується наданням чи **забезпечує надання**?

Стаття 24: "Рівність прав... **забезпечується наданням** ряду пільг...". Чи не простіше сказати "Рівність прав... **забезпечує надання** ряду пільг..."? Не можна цілий текст важливого, доленосного акту витримувати у важкій пасивній формі. Наша Конституція глибоко демократична, тож і стиль її має бути демократичний, ближчий до живого мовлення. Конституцію треба легко читати і легко розуміти.

Цензуру заборонено чи **цензура заборонена**?

Стаття 15 стверджує: "Цензура **заборонена**". Саме тут потрібна оця безпідметова форма: "Цензуру **заборонено**". Так само у статті 37 замість "дії яких **спрямовані**" по-українськи краще сказати "дії яких **спрямовано**". Багато таких замін потребують і інші статті Конституції. Безпідметові форми ігноровано в УССР. А вони ж і прикрашають, і різноманітять мову сухих документів!

Ніхто не може бути примушений чи **нікого не можна примусити**?

Першу конструкцію цього заголовку взято із статті 19. Такі ж конструкції подибуємо і в інших статтях. Стаття 28: "Ніхто **не може бути підданий** катуванню...". Стаття 41: "**Ніхто не може бути позбавлений**...". Чи справді Конституція потребує такого важкого стилю? Чи не краще сказати: "**Нікого не можна піддати катуванню**...", "Нікого **не можна позбавити**..."?

При здійсненні чи **здійснюючи**?

У статтях 118 та 129 вжито зворот **при здійсненні**. Це калька з російських зразків. Українська стилістика, і то навіть совєтських часів, рекомендує в таких випадках вживати дієприслівникові форми: "**здійснюючи** свої повноваження".

ГРАМАТИЧНІ НОРМИ

Рідко, але трапляється у Конституції відхилення від граматичних норм.

Більше одного разу чи **більше ніж раз**?

Стаття 87 не дозволяє розглядати законопроєкт **більше одного разу**, а стаття 94 стверджує, що закон набирає чинности "**не раніше** дня його опублікування". Навряд чи треба доводити, що у цих випадках треба вжити **більше ніж раз** та **не раніше** відо **дня**.

Не прийме закон чи **не прийме закону**?

Розділ XV у пункті 4 стверджує, що **закон набирає чинности**, “якщо... Верховна Рада не **прийме закон** або не відхилить **поданий законопроєкт...**”. Знову таки не потребує доведення, що ця цитата має виглядати так: “якщо... В.Р. не прийме **закону** або не відхилить **поданого законопроєкту...**”.

Слововжиток

Не допускається чи **заборонено**?

Статті Конституції рясніють від форми **не допускається**. Чому віддавано перевагу запозиченій формі, коли є рівнозначні свої? Стаття 32 стверджує, що “**не допускається** збирання, зберігання, використання... інформації”. Чи ж не ясніше буде: “**Заборонено** збирання, зберігання, використання... інформації”?

Вираження чи **поширення**? **Вираження** чи **вияв**?

Стаття 34 гарантує право “на вільне **вираження** поглядів”. Чому вживати запозичене слово **вираження**, коли Міжнародні акти у даному випадку говорять про **поширення** поглядів? Заміна **вираження** на **поширення** не змінить змісту, але форма не буде калькою і прямим запозиченням.

Запозичення форми **вираження** криє в собі й іншу небезпеку. Стаття 36 говорить про “**вираження** політичної волі громадян”, і в даному разі слово **вираження** просто неправильно вжито. Навіть за нормами УССР тут треба вжити слово **вияв** або **виявлення**. Вживши раз запозичену форму, ми тим самим узаконюємо її дальше “просочування” у нашу мову.

Безплатно чи **безоплатно**?

У статті 53 сказано, що громадяни мають право **безоплатно** здобути освіту.

Чому **безоплатно**, а не **безплатно**? Слова **плата** і **без** — українські слова. Слово **безплатно** утворено за словотворчим зразком:

без користи	**безкорисно**
без відмови	**безвідмовно**
без плати	**безплатно.**

Що дає ускладнення простих форм? Не треба забувати, що українська мова має сьогодні конкурувати з куди розвиненішою та опрацьованішою російською мовою. Отже, з мотивів конкурентоздатности треба добирати якнайпростіші і якнайкоротші форми. Слово

безплатно всі розуміють і всі вживають. Слова **безоплатно** вживати не будуть.

Заслуховування чи **заслухування**?

У нормативних словниках УССР фігурує лише слово **заслуховування**, утворене від **заслуховувати**. Але ж ми вживаємо і слово **заслухувати**. І від нього можна утворити іменник **заслухування** так само, як від слова **вислухувати** іменник **вислухування**. Можна також скоротити **заслуховування** до форми **заслуховання** так само, як **обдаровування** скорочено до **обдарування**. **Заслухування** або **заслуховання** коротше і не таке незграбне слово, як **заслуховування**.

Висновки

Наведені приклади не вичерпують усіх дискусійних моментів, що їх викликає мова Конституції України. Важко сприймати такі слова, як **діяння** (**дії**), що упомпезнюють стиль Конституції, не можна погодитися і з нечастим вживанням слів **ухвалювати**, **ухвалення** та майже винятковим вживанням форм **приймати рішення**, **прийняття рішення**, важко змиритися і з формою **погашення боргу** (**сплачення боргу**), з формою **вводиться в дію** та рядом інших форм.

Але і з висловленого ясно, що додаткове — мовне — редагування Конституції, якого не можна було здійснити повною мірою у процесі гарячих парламентських дебатів, дуже бажане.

Лінгвоцид українців, практикований століттями, знайшов своє віддзеркалення у мові Конституції України.

Усі, кому болить дискредитація та карикатуризація української мови, мають зробити висновки з наведених фактів і по змозі докласти максимум сил, щоб це становище виправити.

Частина II

На похиле дерево кози скачуть

XX. Мода

До явищ, які шкодять українській мові, треба зарахувати і моду на окремі форми та вирази.

Мода не визнає жодних канонів, жодної логіки, жодного здорового глузду. Вона руйнує вікові традиції, перекидає усталені уявлення, розбиває в пух і прах авторитети й підносить на недосяжний п'єдестал вульгарність, непристойність та людську глупоту.

Варто високому достойнику сказати **"Україна відбулася назавжди"**, як цей неправильний, скопійований з російської "новолексики" вираз повторять сотні й тисячі "сірих" мовців, не задумуючись ні над логічним безглуздям вислову, ні над його абсолютно неукраїнським походженням.

Вираз **Україна відбулася** скопійовано з російського **Украина состоялась** може є модним серед росіян, але абсолютно неправильним для самої російської мови виразом. **Відбуваються** або **мають місце** збори, форуми, конференції, зустрічі. Як це **Україна мала місце назавжди?** Це ж нісенітниця! Хіба в мові бракує засобів, щоб висловити те, що хотів сказати позбавлений мовного смаку достойник?

Чому не сказати **Україна воскресла назавжди, встала з колін назавжди?**

Тут уже до мовних проблем домішалися й політичні. Бо колишні колоніяльні чиновники не хочуть говорити правди про минуле, не хочуть згадувати про колоніяльну дійсність, мовляв, і рабства, і поневолення не було ніякого. Заради цього можна знехтувати і мовні закони, не кажучи вже про мовний смак.

Отак народжуються й поширюються модні слова й вирази.

Існує ціла "плеяда" слів і мовних зворотів, без яких сьогодні не можуть висловлюватися ті, хто переконаний, що він володіє "чистою" українською мовою.

Список модних слів відкриває слово **імідж**, за ним слідує вираз **за великим рахунком**, а тоді ціла низка "закальних" зворотів **за адресою, за телефоном, за природою, за характером**. Належить до цього списку і слово **схоже** у значенні "виглядає", а також слово **налаштовувати** у значенні "настроювати". Почесне місце у ньому посідає і слово **жорсткий** у низці невластивих українській мові значень, а завершує цей реєстр слівце **аби** у значенні "щоб".

Коли мода шкодить мові, треба щось робити, треба боронити нашу мовну спадщину від засмічення. Розгляньмо і розвінчаймо кожного "улюбленця моди" окремо.

Аби

Хто сьогодні не читає преси? Тож і я не святий. А у тій пресі, як на довгій ниві, чого тільки нема. Почитав я, почитав, похитав головою та опублікував статтю про газетну мову. Там я звертав увагу на деякі небажані риси мовної практики, характерні для окремих сучасних газет. Серед іншого ішлося про безпідставне "абикання", тобто вживання сполучника **аби** у значенні "щоб", невластиве українській мові.

Жодної реакції на мою статтю у пресі не з'явилося. Отже, ніхто не знайшов мої міркування неправильними, або застарілими, або ще якимись і відверто не виступив на захист модного **аби**. Однак деякі газети, включно з тою, де вміщено мою статтю, і далі "абикають". Я не вірю, що геть усі автори з Криму, Донбасу, Київщини, Галичини, Херсонщини абсолютно безпорадні в українській мові і віддають перевагу сполучнику **аби** у своїх статтях. Очевидно, редакційний олівець, спираючись на неписане "право" виправляти мову, змушує авторів "абикати". "Абикає" сьогодні і державне радіо.

Оце і є феномен моди у мовній практиці останнього часу. Хтось десь колись прийшов до переконання, що слово **щоб** — непрестижне. Мав цей хтось великий авторитет або великі права. Інакше важко зрозуміти, чому, ніби по щучому велінню, "заабикала" і преса, і радіо, і навіть література.

Це все сталося за яких 10-15 років. На догоду малоосвіченим тарапунькам — володарям і рабам всесильної Моди — іде руйнування українських мовних традицій.

Якими категоріями мислять ті, хто "абикає"? Чи знають вони українську мову? Чи спілкуються по-українськи? І чи "абикають" у живому мовленні?

Сполучника **аби** у значенні "щоб" жодного разу не вживає Т. Шевченко у своїх творах. Наведу лише один приклад:

"**Щоб** лани широкополі..." (*"Заповіт"*).

У зовсім іншому значенні Шевченко вживає слово **аби**:

"А червінців! хоч не його,
Так що? **Аби** гроші" *("Гайдамаки")*.

Тут сполучник **аби** вжито в його українському значенні, зафіксованому у прислів'ях "Хоч гірше, **аби** інше", "Стук-грюк, **аби** з рук", "**Аби** день до вечора". Сполучник **аби** можна замінити виразами **тільки б, щоб тільки**: "Хоч гірше, **щоб тільки** інше". Декому буде легше зрозуміти значення сполучника **аби** у перекладі на російську мову: **аби** — це російське **лишь бы**.

Як свідчить проф. І. Огієнко, в українських думах сполучника **аби** у значенні **щоб** не зафіксовано. І він додає: "В західньо-українських говорах, під впливом польської мови *(підкреслення моє — С.К.)*, ще часто вживають **аби** замість **щоб**". (*І. Огієнко, "Український стилістичний словник", Львів, Наукове Т-во ім. Шевченка, 1924)*.

Додам, що в польській мові сполучник **aby** цілком на місці — він вписується у ритмо-мелодичну будову польської мови як невід'ємний її член. Перенесений на український ґрунт сполучник **аби** у значенні "щоб" є місцевим діялектизмом, який не тільки нестандартно звучить, а подеколи й перекручує зміст сказаного. Наприклад, вираз "для того, **аби** відбути" можна зрозуміти двояко: "для того, **щоб** відбути" і "для того, **щоб тільки** відбути" *(тобто для відчіпного)*.

Треба визнати, що пошесть "абикання" нестримно поширюється: "передові" кадри в усіх галузях мають за честь для себе "абикати". Абикання поширилося на ряд пристойних українських видань та на радіомовлення. Але це не значить, що наша духовна еліта має безкритично сприймати все, що готує їй суржикова кухня бездарних філологів, вихованих на теорії "злиття мов". Характерна риса цих філологів — тотальне незнання української мови, спритно масковане впровадженням невластивих нам зворотів та форм (наприклад, сполучника **аби**).

У сучасній ситуації, коли мовна практика в Україні перебуває під впливом вироблених в УССР "традицій", демократична преса — це єдиний світлий промінь у безпросвітньому москвофільстві мовного процесу. Саме українській демократичній пресі треба бути зразком правильної української мови. Преса, яка не підноситься над пересічним рівнем, на ділі спускається нижче від нього.

За великим рахунком

У сучасних друкованих текстах часом натрапляєш на вирази, які можна зрозуміти, лише знаючи російську мову. Так, деякі автори полюбляють вираз **за великим рахунком**. Узятий окремо вираз цей годі зрозуміти. Ось речення, де його вжито: "Ідеології комунізму була протиставлена ідеологія свободи, що, **за великим рахунком**, сприяло розвитку технології виробництва".

З цього речення, можна зрозуміти, що вираз **за великим рахунком** вжито тут у значенні "великою мірою" або "в останньому рахунку". Такий логічний шлях для зрозуміння цього виразу. Той же, хто знає російську мову, зрозуміє його скоріше, згадавши російський, модний тепер вираз **по большому счету**. Саме з цього виразу і "здерто" українську кальку. Іншими словами, українська мова "збагатилася" коштом бездарного перекладу російської ідіоми. Вираз **за великим рахунком** не будить у нашій свідомості жодного образу, він геть незрозумілий тим, хто не знає мови "старших (історично — молодших) братів". Вираз цей змушує нас для зрозуміння вдаватися до цієї мови, заразом навіюючи думку, що українська мова не здатна розвиватися без копіювання російських мовних зразків.

Імідж

Частотою вживання слово **імідж** побиває усі рекорди. Передусім воно затирає наше споконвічне слово **образ**, якого просто не чути з уст сучасних мовців. Так само він поводиться і щодо наших слів **лице** та **ім'я**. Бо коли хтось каже: "НН береже свій професійний **імідж**", то в цьому разі **імідж** упхався в мовний потік коштом слів **лице** або **ім'я**. У переносному значенні **лице** в українській мові якраз і заступає слово **образ**:

"Могутня гребля Дніпрогесу символізує **лице** України"

"Електротермія змінить **лице** металургії".

У виразі "перед **лицем** смерти" слово **лице** так само вказує не на "**обличчя** смерти", а на **подобу** або **образ** смерти.

Отже, цілком правильно по-українськи сказати

"НН береже своє професійне **лице**".

Можна вжити тут і слово **ім'я**:

"НН береже своє професійне **ім'я**".

Наведу звороти, де **імідж** значить те саме, що й **лице** або **образ**:

імідж Верховної Ради — **лице** Верховної Ради

імідж воїна — **образ** воїна.

Відтрутивши "українців", **імідж** витиснув з нашої мови й кількох "іноземців". Потерпіли від нахабства **іміджу** слова **репутація** та **реноме**. Бо де вжито **імідж**, можна без шкоди вжити і **репутацію**, і **реноме**:

НН береже свою професійну **репутацію**

НН береже своє професійне **реноме**.

Дехто може сказати: "А що поганого, коли мова збагачується на синоніми, хіба це збіднює мову?"

Думка ніби правильна, хоч тут є одне "але". По-перше, треба глянути звідки прийшло це збагачення. А прийшло воно звідти, звідки приходить уся модна лексика на Україну. Засвоюючи цю лексику, ми визнаємо єдиним джерелом свого духовного збагачення колишню метрополію і жодною мірою не розвиваємо своїх власних мовотвор-

чих можливостей. Шлях, яким здійснюється таке збагачення, хибний. Ми мусимо дбати про розвиток своїх власних джерел збагачення, а не йти шляхом, прокладеним в іншому мовному середовищі. Це стверджує нашу культурну залежність від чужих, не завжди дружніх до нас джерел.

Додам, що і в Росії ревнителі російської мови не захоплені такими модними "іноземцями", як имидж, спонсор, менеджер тощо. Таке явище вони кваліфікують як "озлиднілня мови".

XXI. Перерва

Ніхто Юхима не картає,
Що дуже високо літає...
Лише но син його сміється:
"Щось дуже батько зазнається".

Не хтів сказати нам десятник,
Що наша праця малоплатна,
Та згодом ми самі побачили:
Робота ця низькооплачувана.

Щоб якось збутися біди,
Брат кинувся туди-сюди...
Забув про гульби і про танці,
Коли в усі звернувсь інстанції.

Така морока з тим музикою —
Він тільки й знає, що терликає,..
А для чутливих вух модерних
Хай би терликав безперервно.

Ще трохи і дійшло б до зброї,
Якби не трапивсь цей достойник...
Стилісте! Не дивись спід лоба:
Була це високопоставлена особа.

Коли всі діти поберуться,
Дасть Біг, лихі часи минуться...
А чи ж покинуть вони хату,
Якщо ми будем сподіватись?

Сказати правду, костоправ
Такої прикрости не ждав;
Не зміг, бач, крізь запону чемности,
пізнати риси неприємности.

Тесть рік до шваґра зверхнім тоном:
“Старайсь і станеш компаньйоном!”...
То тільки в стилі обруситeльськім
Тон тестя зветься покровительським.

Антін, дарма що рудокоп,
Був з крови й кости хлібороб;
Лише для тих, хто епігонствує,
Він, бачте, був рільник потомствений.

Коли заклякнуть руки й ноги,
Чи жертва вив’яжеться з того?...
Чи, може, в нашім середовищі
З такого вийде хто становища?

Було б мудріше без війни
приперти лотра до стіни...
А думка пнеться в мозок з підстрибом:
“Утяти всі шляхи до відступу”.

XXII. Мода *(продовження)*

Витоки

Слово **витоки** не менш агресивне, ніж **імідж**: його запровадили у наш мовний вжиток ті, хто конвертує своє українське мовлення з російського думання. Його запроваджено у масову мовну практику в останні 15-20 років. У російській — не живій, а книжній — мові має поширення слово **истоки**:

истоки первобытной культуры
истоки марксизма
истоки казачества.

Наша мова з перших днів свого літературного буття була мовою близькою до мови широкого загалу, і в ній якнайменше вживано книжних слів. Наші письменники та просвітяни саме й старалися виробляти літературні норми на підставі живих форм. І це була дуже демократична засада, яка сприяла поширенню української мови. Тому те, що в російській літературній мові означувано словом **истоки**, українці традиційно віддавали словами **джерела** або **корені**, і то не завжди у множині. Так, говорячи про натхнення, ми можемо вживати і множину, і однину:

джерело натхнення *або* **джерела** натхнення.

У інших випадках ми вживаємо множину:

джерела первісної культури
джерела марксизму.

Щодо козацтва, то тут краще сказати:

корені козацтва.

Такий був наш самобутній спосіб висловлювання, не запозичений і не скопійований.

Та саме цей спосіб не відповідав інтересам імперських теоретиків, які дбали про "злиття мов".

В "Українсько-російському словнику" (Видання АН УССР, Київ, 1953) (надалі УРС) до слова **витік** дано ремарку *рідко*. І дійсно: наведений в УРСі приклад вживання цього слова взято з партійної резолюції. Ні в живій мові, ні в творах класиків слова **витоки** або **витік** не зафіксовано. Зате до слова **джерело** наведено низку прикладів, в тому числі — кілька усталених зворотів:

бити **джерелом**

біля **джерел** цивілізації.

У СУМі (1970) та сама картина. До слова **витік** дано приклад з наукової статті, а до слова **джерело** — більше як десять прикладів. Треба додати, що слово **джерело** творить цілу "сім'ю" слів: **джерельце, джерельний, джерелянка, джереловий, джереляний, джерелитися, джерелознавець, джерелознавство, джерелознавчий, першоджерело, праджерело, першоджерельний**. Слово ж **витоки**, навпаки, "малосімейне" — не творить похідних форм.

Очевидно, що стратегам етноциду довелось докласти чимало зусиль, щоб за яких 15-20 років витиснути з "офіційного" вжитку слово **джерело** і заступити його штучним і неживим словом **витоки (витік** *у однині*). Іншими словами, вони започаткували моду на це слово. І сьогодні, читаючи газети, можна натрапити на десятки **витоків** і на одиниці **джерел**.

Знову таки живе, поширене і зрозуміле слово поступається місцем штучному слову, "розкрученому" на догоду адептам "злиття мов" і сконвертованому з іншої мови.

Вочевидь у значенні очевидно

Сьогодні стало модно вживати слово **вочевидь** замість слова **очевидно**. Слово **очевидно** цілком українське слово, і наявність його в російській мові, дуже можливо, є наслідком українського впливу на російську мову. Але, коли вже воно комусь цілком безпідставно псує нерви, то хай цей "хтось" шукає справжніх синонімів, а не штучно вигаданих. Такими синонімами можуть бути: **як видно, видати, очевидячки, безперечно, певно, мабуть, правдоподібно** (у галицькому варіянті), а не **вочевидь. Вочевидь (вочевидьки, вочевидячки)** — самобутня українська форма, яку в офіційній мові тепер заступили слова **наяву, наочно** або **навіч**. І в цьому можна переконатися з таких прикладів, наведених у словнику Б. Грінченка:

“Не приснилось, а в **очевидячки** явилось” *(П. Куліш)*.

“Христі, мов живе, усе те стало **в очевидячки**” *(Панас Мирний)*.

Форми **вочевидьки, вочевидячки** у процесі спілкування скоротилися до форми **вочевидь**. І коли ще перші варіянти записувано як два слова **в очевидьки, в очевидячки**, то варіянт **вочевидь** уже ніхто не пише окремо. Це одноціла форма. Ось її вжиток у сучасників:

“За чотири роки я **вочевидь** пересвідчився, що Григорій напрочуд доброго серця людина” *(О. Копиленко)*.

З цього прикладу видно, що **вочевидь** — це не **очевидно**, бо підставивши **очевидно** замість **вочевидь**, дістанемо безглуздий вираз:

“За чотири роки я **очевидно** пересвідчився, що Григорій напрочуд доброго серця людина”.

Так само не можна підставити **очевидно** і в наведені цитати з П. Куліша та Панаса Мирного. Зате там можна підставити слово **наяву**. У цитаті з О. Копиленка зміст не зміниться, якщо **вочевидь** замінити словом **на-очно**, а також і **наяву**.

Неуникненний, неуникний

Низька якість словників змушує українців не довіряти словникам і винаходити потрібну лексику самостійно. Це знову таки палиця о двох кінцях, бо у “нормативних” словниках УССР не вся лексика потворна. До рекомендацій словників треба підходити критично і розрізняти справді українську лексику від штучно створеної на замовлення. Біда в тому, що творивши лексику самостійно, сьогоднішні мовці й собі взоруються на російські зразки і творять сміховинні неологізми. Наприклад, дехто полюбляє вживати слово **неуникненний** — слово з п’ятьма **н**. Закони милозвучности — проти таких слів. Крім того, згадане слово задовге, а ще витискає з ужитку чудове українське слово **неминучий**:

неуникненний конфлікт = **неминучий** конфлікт.

Появу слова **неуникненний** спричинила недовіра до наявних словників і бажання скопіювати російську форму **неизбежный**. Логіка тут така:

російське **избежать** — наше **уникнути**,
російське **неизбежный** — наше **неуникненний**.

Але у словотворчості така логіка хибна. Подібне мавпування завжди карикатурне. У даному разі не треба “винаходити велосипеда”. У нашій мові існує і віддано працює слово **неминучий**. Щоб не “відкривати Америк”, краще глибше вивчати свою мову, ніж старатися покращити її невмілим мавпуванням.

Дехто з письменної братії вживає рідного брата слова **неуникненний** — форму **неуникний**. Ця форма нібито коротша, але зате їй бракує образности. Почувши її, одразу не зрозумієш, що це я вчув? І трохи подумавши, догадуєшся, що це калька російського **неизбежный**.

Той, хто вживає такі форми, розписується у поверховому знанні своєї мови. Бо **неуникненний** і **неуникний** не здатні конкурувати з адаптованим поколіннями мовців словом **неминучий**.

Опосередковано

Це слово чисто наукового вжитку щораз частіше подибуємо в газетно-публіцистичній мові. Усю родину слів, що походить від слова **опосередковувати**, і саме це слово СУМ цілком слушно характеризує як слова книжні: **опосередкований, опосередкованість, опосередковано, опосередковування, опосередковувати, опосередковуватися, опосередкування**.

З точки зору живої мови ці форми задовгі і заважкі для спілкування, вони зрештою важкі і для розуміння. У науковій — філософській літературі — таку лексику виправдано потребою відтворення наукових понять. Там ці слова на місці. Вживати такі форми у розповідних стилях газет чи у виступах нема ніякої потреби. Однак мода диктує інакше.

І одне з наведеної родини слів — а саме слово **опосередкований** — починає щораз частіше заявляти про своє існування читачам сучасної української преси.

Пише автор музичного огляду в газеті:

> "Прикро лише, що... виконавці мають до... культури доволі **опосередкований** стосунок" *(Час)*.

Тут замість важкого слова **опосередкований** цілком до речі вжити **посередній**: зрозуміло, просто, коротко:

> Прикро лише, що... виконавці мають до... культури досить **посередній** стосунок.

В іншому місці цей же автор пише:

> "**Опосередковано** їм дуже допомогла звичка до... записів аудіокасет".

Навіщо таке "мудре" слово у газетному огляді? Чи воно спрощує виклад, помагає розумінню тексту?

Тут теж можна вжити легке слово **посередньо**, але нащо такі "книжні" вирази в газетному стилі? Така мова не приваблює, а відтручує читача. Чи не простіше і зрозуміліше для читача сказати:

> "Дуже **стала** їм **у пригоді** звичка...?"

Але мода не визнає здорового глузду. І тому читачі сучасних авторів хочеш-не-хочеш мусять **насолоджуватися** лексикою, **опосередкованою** модою.

Схоже

Дуже популярним стає у сучасників вставне слово **схоже**. Ось кілька прикладів його вживання:

"**Схоже** на те, що бере гору думка реформаторів."

"**Схоже** на те, що ніхто не бореться."

"На це, **схоже**, останнім часом перестали звертати увагу".

Українська мовна традиція знає чудову форму **виглядає**, яку в ролі вставного слова й уживано в подібних реченнях:

"**Виглядає**, що бере гору думка реформаторів."

"**Виглядає**, що ніхто не бореться."

"На це, **виглядає**, останнім часом перестали звертати увагу."

Схоже на те — це калька з російського **похоже на то**. Вживання цієї форми — наслідок засилля російської мови у багатьох сферах суспільного й державного життя України. Українізуючись на ходу, мовці перекладають узвичаєні російські форми, як їм здається, найлегше. Але такий переклад — це не українська мова, а українізована російська, або просто — суржик.

Українські мовці протягом століть виробили свої самобутні мовні стандарти, і нехтування цих стандартів "розмиває" українську мову, творить цілком нову лінгвістичну категорію.

Можуть сказати: "Нащо створювати проблему. Слово **схоже** зрозуміле нам, то тут немає великої біди. Головне, щоб передати думку зрозуміло".

Якби ж слово **схоже** було єдиною запозиченою формою у сучасному мовному процесі, то його, справді, не варто було б обговорювати. Але таких схожих слів буквально тисячі. І їх, ніби хвилями морського прибою, сучасний мовний процес виносить і виносить на чисті береги української мови.

Постає питання, чи цей процес не є деградацією? А коли так, то з ним треба боротися. Розглядаючи кожен такий "новотвір", ми даємо тим, хто хоче знати і висловлюватися неспотвореною українською мовою дороговказ, як уникати, нехай і модних, та не властивих нам форм, і нагадуємо про свої, не раз лексично доцільніші, але занедбані, а часом і репресовані колись форми.

Наносити удар

Поширення виразу **наносити удар** треба приписувати не стільки моді, скільки поганому знанню рідної мови окремими інтелектуалами, а також цілеспрямованій деукраїнізації української мови, здійснюваної на всіх рівнях колоніяльного мовознавства. А втім навіть "нормативні" словники УССР не рекомендують звороту **наносити удар**, а фіксують зворот **завдавати удару**. Цей вжиток має за собою українську традицію вживання дієслова **завдавати** із значенням "заподіювати", "спричиняти". Дієслово **завдавати** виявилося дуже ідіомотворчим словом. До спілки з ним дуже охоче пристають іменники:

завдавати жалю

"Тепер мене покидаєш, серцю **жалю завдаєш**" (*Словник Б. Грінченка*).

завдавати жаху
"Щоб більше жаху їй **завдать**..." *(Л. Глібів).*
завдавати муки
"Не **завдавай** мені молодому смертельної **муки**" *(Нар. пісня).*
завдавати клопоту
"прости, коли **завдаю клопоту**..." *(Леся Українка).*
завдавати поразки
"Він **завдав** польському війську нищівної **поразки**" *(О. Довженко).*
завдавати сорому
"Він ламає завіти... та **завдає** їй **сорому** перед людьми" *(М. Коцюбинський).*
завдавати туги
"Не **завдавай**, чорнявая, моєму серцю **туги**..." *(Нар. пісня).*
завдавати удару
"Загарбання узбережжя... турками **завдало удару** торгівлі" *(Історія України).*

Як бачимо з наведених прикладів, вираз **завдавати удару** є складовою частиною самобутньої української фразеотворчої системи. Самобутність фразеотворчих систем належить до особливостей кожної мови. Коли позбавити мову цих систем і перейти на калькування іншомовної лексики, відбувається руйнування самої мови — її тарапунькизація: обернення самобутньої сигнальної системи на посміховисько та матеріял для анекдотів.

Очевидно, що у боротьбі з українською мовою офіційне совєтське мовознавство спрямувало свої атаки і на самобутні словотворчі моделі нашої мови. І цей наступ повели найвищі мовознавчі інституції колоніяльної України.

У виданому Інститутом мовознавства кількатомному "Словнику української мови" (СУМ) у гнізді *ЗАВДАВАТИ* (том III) наведено цілу низку зворотів з дієсловом **завдавати** і вказано, що зворот **завдавати удару** буде наведено у гнізді *УДАР*. Том III СУМу видано 1972 р. Гніздо ж *УДАР* появилося аж у X томі СУМу, виданому 1979 р. І в гнізді *УДАР* ідіоми **завдавати удару** не наведено. Що сталося? За сім років змінилася українська мова? Ні, мова не змінилася, але тиск на українство в усіх сферах поглибився. Розуміючи, куди вітер віє, колоніяльні мовознавці виявили своє вірнопідданче розуміння теорії "злиття мов", яка на ділі була замаскованою антиукраїнською акцією, висловленою ще Петром I, "дабы не было различия" (між мовою росіян та українців). Колоніяльна мовознавча еліта прислужилася в такий спосіб асиміляційній політиці імперії щодо українців та інших "інородців".

Однак редактори СУМу не наважилися зафіксувати зворот **наносити удар** у словнику. Не було цього виразу в українській літературній мові. Але вже існувала тенденція до калькування, і цю тенденцію СУМ "творчо" розвиває.

Як саме?

Ми знаємо, що від дієслів та дієслівних зворотів постають віддієслівні іменники. Від дієслова **читати** постав іменник **читання**; від **блимати** — **блимання**; від **думати** — **думання** і т.д. Так само і від дієслівних зворотів **завдавати муки, завдавати поразки, завдавати удару** виникли іменникові звороти **завдання муки, завдання поразки, завдання удару**. І тут русифікатори намацали свій шанс.

У творах тодішніх навіть популярних письменників траплялися мовні ляпсуси. У цьому не було нічого дивного, взявши під увагу тенденцію до "злиття мов", яку практиковано за тих часів. Так от, редактори СУМу, усунувши з української фразеології зворот **завдавати удару**, натомість у гнізді *УДАР* цитують приклад, де вжито зворот **нанесення удару**. Зворот взято з творів О. Гончаря. Він є безсумнівною калькою російського **нанесение удара**. Я не виключаю, що зворот цей міг опинитися у тексті Гончаря після редакторської правки.

У такий спосіб редактори СУМу прокладали стежку для скопійованого з російської мови звороту **наносити удар**. Стежку для цього звороту почав прокладати ще РУС. У гнізді російського слова *НАНОСИТЬ* зворот **наносить визит** РУС перекладає двома формами: **робити візит** або **наносити візит**. **Візит** українці споконвіків **робили** й **роблять** і ніколи **не наносили** і **не наносять**. Вираз **наносити візит** звучить карикатурно. Але саме цього і треба було колоніяльним мовознавцям. Записана карикатурна форма в РУСі чекала свого часу. І такий час настав.

О. Тараненко і В. Брицин у "Русско-украинском словаре для деловых людей" (надалі — СДЛ), виданому 1992 р., але укладеному до 1991 р., російський вираз **наносить визит** перекладають уже тільки однозначно — **наносити візит**, прокладаючи цим дорогу для вжитку слова **наносити** замість **завдавати** і в інших зворотах. Це проклало стежку для моди на вираз **наносити удар**, досі ще жодним словником не рекомендований. Цю моду підживило недостатнє знання молодим поколінням літературної української мови, тобто, кажучи відверто, малограмотність, яку залишила нам у спадок мовна політика СССР. Ті ж українські мовці, хто хоче володіти неспотвореною українською мовою і не наслідувати сучасних тарапуньок, мусять бути дуже обережними щодо всіх модних слів та виразів, в тому числі і щодо звороту **наносити удар**.

XXIII. Словничок-рятівничок від моди

Коли читаєш друковану продукцію сучасної України, важко стримати почуття відрази, яке викликає подибувана в цій продукції накинута згори, а також творена "знизу", псевдоукраїнська лексика.

Цю відразу підсилюють занадто часто повторювані форми, коли існує низка синонімів. Виловлюючи цих “білих” круків, я склав короткий словничок, який до речі буде зараз відтворити. Деякі з цих слів ми вже аналізували, деякі — ні, але всі вони завдають шкоди нашій культурі.

Форма-покруч або невдало вжита	Українська форма або відповідно вжита
аби *(у значенні* **щоб***)*	**щоб** *(лише для уникнення повторень можна вжити* **аби***)*
адже	**часом треба вживати синоніми бо ж, воно ж, ж, же, таж**
бажаючий	*див. РОЗДІЛ LXII*
визивний *(тон)*	**задирливий, загонистий, зухвалий, задерикуватий**
витоки	**джерела,** *(явища, руху)* **корені**
відволікати *(увагу)*	**відвертати**
відволікатися	**відвертатися, відвертати свою увагу, відпружуватися, розвіюватися,** *(від теми)* **відходити**
відстоювати *(думку)*	**обстоювати**
в мене є	**я маю**
доволі	*у виразі на зразок* **доволі часто** *краще вжити* **досить**
достатньо	*у виразі на зразок* **достатньо дешево** *краще вжити* **досить**
жорсткий	*(захід)* **крутий,** *(про умови)* **важкий,** *(контроль)* **суворий,** *(диск)* **твердий,** *(про конструкцію)* **збитий, цупкий**
займана посада	*у зворотах просто* **посада: звільнений з посади**
з задоволенням	**залюбки, охоче, з приємністю, з радістю, з охотою, радо**
зібрання	**збори**
зобов'язаний	**мушу, мусиш, мусить**
зобов'язані	**мусимо, мусите, мусять**
і все ж	**і все таки, а втім**
існуючий	*див. РОЗДІЛ LXII*
насолоджуватись	**втішатися, заживати втіхи /***насолоди***/, мати насолоду від** *чого***, упиватися, смакувати** *що***,** *(грою)* **чаруватися**
настоювати *(на чому)*	**наполягати**
неуникненний	**неминучий**

неуникний	**неминучий**
ні-ні, та й	**нема-нема, та й**
община, общинний	**громада, громадський**
обтічний	**зализаний, обшарований, гладкотілий**
опосередкований	**посередній, непрямий**
повинен	*часом треба вжити слова* **має, мусить, маю, мушу** *тощо*
постраждалий	**потерпілий**
розтягувати	**розтягати**
співпадати	**збігатися**
сплав	**стоп**
спротив	**опір**
стрімко *(дуже швидко)*	**нестримно, прожогом, стрілою, кулею, шпарко, гінко, шулікою, як шуліка,** *(падати)* **каменем**
стрімкий	**нестримний, шквальний, блискавичний, шпаркий, прудкий як стріла,** *(вітер)* **гураганний,** *(напад)* **ґвалтовний.**

Де наведено ширші відомості про ці та інші модні слова, вказує ІНДЕКС.

XXIV. Тенденція переходить у звичку

Описана досі штучно прищеплювана тенденція — "збагачувати" українську мову шляхом запозичень з російської мови мало-помалу ставала неписаною нормою. Читаючи або слухаючи сучасних високих і не дуже високих інтелектуалів, хочеш-не-хочеш натрапляєш на цю тенденцію-звичку.

Взявши сьогодні будь-яку статтю в газеті без вибору, неодмінно зустрінеш там сліди цієї тенденції. Беру без вибору газету й читаю першу-ліпшу статтю. І одразу натрапляю на "тенденційні" словесні форми: "Світ зовсім не **одноколірно** червоний".

Слово **одноколірно** — це механічний переклад російського **одноцветно**. Беру словники. Навіть горезвісний РУС слово **одноцветно** перекладає по-українськи як **однобарвно**, не додаючи інших форм. Правда, слово **одноцветный** РУС перекладає як **однобарвний, одноколірний, однокольоровий**, але на першому місці ставить таки питоме українське слово **однобарвний**. Отже, зацитований газетний автор добирає найгірший, а саме калькований варіянт слова для свого спілкування з читачем.

Наше життя бурхливо розвивається, і щодня виникають нові слова, що їх нема у словниках. А коли так, то чому не подумати трохи над тим чи тим новим словом. Цитований автор згадує про розробку

опитувальників для певного аналізу. Чому така довга і незграбна форма: **опитувальник**? Чому не сказати хоч би й **анкета**? Дехто скаже, що це право мовця обирати свою лексику. Слушна думка. Це його право, але наше право цікавитись, чому саме даний автор вжив таке слово. А відповідь тут одна: він механічно "перелицьовує" російське слово **опросник** і в нього виходить **опитувальник**. Російське **опросник** коротке і легкомовне слово, чого не скажеш про **опитувальника**. Це новоспечений мастодонт. Якщо росіяни утворили свій новотвір від слова **опрашивать /опросить/**, то нам не конче йти їхніми слідами, а трохи подумати й утворити свій новотвір від слова **питати**: матимем **питальник**. Чи ж не краще, ніж **опитувальник**? Як бачимо, хибна тенденція породжує хибний наслідок.

Далі в ліс — більше дров. Шановний автор атакує "**лихоманкову** метушню". Що це за новотвір **лихоманковий**? Цікаво простежити, як і коли він з'явився.

УРС, виданий до 1960 року, слова **лихоманковий** не фіксує. Не фіксує його і РУС, виданий у кінці 60-х років і перевиданий 1980 р. Перекладаючи російське слово **лихорадочный**, РУС наводить такі українські відповідники: **пропасний** та **гарячковий**, давши роз'яснення, що в переносному значенні вживати тільки **гарячковий**. Отже: **гарячкова діяльність, гарячкова метушня**. Такий вжиток відповідає українській традиції. І це відбито в другому томі СУМу, виданому 1971 р. з рядом прикладів з літератури:

"...наслідки такої **гарячкової праці** й помітні в... оповіданнях" *(М. Коцюбинський)*.

"...з якимось **гарячковим** поспіхом шептала Ганка" *(І. Франко)*.

Вжити в цих реченнях **лихоманковий** замість **гарячковий** просто неможливо — буде карикатура.

Додам, що слово **гарячка** куди поширеніше у нас, ніж **лихоманка**. З **гарячкою** ми утворили кілька ідіом: **біла гарячка, породільна гарячка, простудна гарячка, пороти гарячку**. **Лихоманка** таких ідіом не творить.

Але часи міняються. Виданий 1973 року четвертий том СУМу наводить прикметник **лихоманковий** і ряд прикладів до нього. Звідки ці приклади? З творів письменників УССР. Наведу один такий приклад: "...дрижала від **лихоманкового** очікування" *(П. Загребельний)*.

Навіть неспокушений у мовних лабіринтах читач помітить важкомовність усього вислову із словом **лихоманковий**. Куди краще звучало б: ...дрижала від **гарячкового** очікування.

Де взялося слово **лихоманковий**, коли його не наводили навіть "нормативні" словники?

Очевидно, що логіка словотворців була така:

російське слово **лихорадка** — наше **лихоманка**,
російське слово **лихорадочный** — наше **лихоманковий**.

Точно, як в аптеці!

Однак горе-словотворці забували одну істину, що слово **лихорадочный**, заки "стало на ноги" в російській мові, пройшло процес добору під оглядом звукової будови, а штучне слово **лихоманковий** такого добору не пройшло.

У слові **лихорадочный** глухі приголосні звуки чергуються з дзвінкими і це дає усьому слову прохідний квиток до золотого фонду мови. У штучному слові **лихоманковий** такого чергування нема — майже усі приголосні звуки глухі або напівглухі. Ця обставина робить слово **лихоманковий** невиразним і глухомовним, чого не можна сказати про схвалене поколіннями мовців слово **гарячковий**, де глухі та дзвінкі звуки чергуються, утворюючи легкомовну і милозвучну словесну форму.

Слово **лихоманковий** — це ще один доказ безперспективности мовного мавпування, а заразом безперспективности калькованого язичія, ще й досі бороненого мовознавцями колоніяльної школи.

У тексті статті автор закликає "**курирувати** діяльність товариства". Звідки взявся новотвір **курирувати**? Це знову таки північний гість. Там останнім часом пішла мода на іноземщину. Звідти прийшли горезвісні **імідж, ноу-хау, консенсус** тощо. А тепер ще й **курирувати**. А чи не простіше сказати — без кучерявости й мудромовства — "**опікуватися** діяльністю товариства"? Виглядає, що тенденція мавпування сильніша від здорового глузду.

Цю звичку інакше як паразитуванням на російській мові не назвеш. Роботящі, працьовиті і не позбавлені розуму люди паразитують! Чи не сором! Чи не час схаменутися і трохи попрацювати власною головою?

XXV. Ще одна пошесть

Слово **курирувати** нагадало про пошесть іноземщини в нашій мові.

Багатьох із нас дивує величезна кількість іноземних слів у мові сучасників: **маркетинг, хіт-парад, саміт** тощо. Чи й справді без цих слів годі обійтися? Чи появу "іноземців" породжує потреба спілкування, чи є тут які інші причини?

Твори літератури засвідчують, що серед не дуже освічених людей існує звичка хизуватися малозрозумілими для оточення словами. В. Винниченко описує сільського голову, який, де треба й де не треба, вставляв слова **дієствітельно, удівітельно, возмутітельно.** Що стояло за цим явищем? Певні прошарки суспільства — зокрема сільська "еліта" — старалися якнайдалі відгородитися від "сірої" маси, і мовні засоби давали їм цей шанс: своєю мовою "еліта" відрізнялася від "простолюду" і вже тому в окупаційних обставинах виглядала, як

влада. На ділі ж це явище творило карикатурну ситуацію, бо скороспечені сільські аристократи вимовляли чужі слова з українським акцентом, а часто і вживали їх не там, де треба.

Коли порівняти минуле із сучасним, то тут можна провести досить чітку паралель. Тільки тепер до "престижних" слів вдається не лише малоосвічена сільська "знать", а й високі державні достойники. Причина ж там і там одна: бажання бути на рівні модної освічености, відрізнятися своєю лексикою від "сіряків".

Тому, коли наші президенти чи парламентарі говорять про **образ, лице** або **ім'я** держави, то хай там що скажуть **імідж**. А **першорядні** завдання неодмінно назвуть **пріоритетними**. Думка така: коли ти говориш, як усі, то багато втрачаєш в очах оточення, тобто в очах своїх майбутніх виборців. Отже, говори, як належить лідеру. А пересічний громадянин, коли чує іноземну тарабанщину з уст високих достойників, і собі засвоює її.

До чого це веде? "Іноземці" починають витискати нашу питому лексику. Ми втрачаємо віру в самих себе: починаємо боятися власних слів і зворотів. Там, де можна вжити своє слово, ми віддаємо перевагу "чужинцеві". І коли чехи майже всі іноземні слова замінили чеськими — навіть **театр** у них **дівадло**, то ми — навпаки: кожне своє слово хочемо замінити іноземним.

Ось пишуть науковці з творчої групи "Інтелект": "...ми пропонуємо... систему підвищення... кваліфікації — інтелектуальний **тренінг**". Невже тут так конечно вжити слово **тренінг**? Таж ми маємо чудове слово **вишкіл**! Невже **інтелектуальний тренінг** краще звучить, ніж **інтелектуальний вишкіл**? "Інолюбці" йдуть далі: від слова **тренінг** творять важкомовний прикметник **тренінговий: тренінгова система**. Чому не вжити **вишкільна система**? Слово **вишкільний** вживає українська діяспора. То чи не краще позичати свою лексику у своєї діяспори, ніж із рук мовних посередників? Бо **тренінги** приходять до нас не з Америки, а з других рук — з Москви, яка сама позичає їх на стороні, а тоді вже й ми "інтелектуально" збагачуємось.

Чи може навпаки: убожіємо? Чи ж не терпить від цього "збагачення" наша питома лексика?

Візьмім слово **досвід**. Бідолашне! Його та його побратима **виробничий досвід** сучасники живцем кладуть у могилу, вживаючи виключно високоінтелектуальне, як на їхню думку, слово **ноу-хау**, дарма, що воно для загалу незрозуміле.

А от пише академік НАНУ: "...мені не подобається, викликає **спротив**...". Тобто академік хоче сказати **викликає опір**. **Опір** — прекрасне українське слово. Його утворено від дієслова **опиратися**. Зрозуміла і легкомовна форма. Вживати б її та вживати. Аж ні, академікові треба козирнути ерудицією, козирнути "новим" словом. Шкода тільки, що академіки УССР "підкуті" лише одною іноземною чи пак

другою рідною мовою. Бо якби академік знав бодай трохи ще таку слов'янську мову, як польська, то збагнув би, що **спротив** — не нове і не українське слово. Це калька з польського — sprzeciw. Серед галичан полонізми мали певне поширення — і це зрозуміло — жили в польській державі. Та чи збагачують нас позичені слова? Усякі позики треба віддавати. Тож і за словесні позики треба розплачуватись. А розплата ця в устах наших "друзів" виглядає так: "українська мова — це діялект: суміш польської, німецької та гебрейської (!) мов".

Отак вилазять боком позички.

Я не проти запозичень. Без них не може обійтися жодна мова. І ми не святі. Але запозичення мають бути вмотивовані відсутністю своїх мовних засобів для вислову того чи того поняття. Запозичення цілком на місці в науковій сфері. Там без них часом годі обійтися. Але коли мові належить бути духовним надбанням народу, вона мусить перше, ніж вдатися до запозичення, дослідити усі свої можливості, і тільки не знайшовши відповідника, вдаватися до позичок.

Виникає питання: хто ж мусить робити ці дослідження?

Оце якраз і є святий обов'язок академіків НАНУ.

XXVI. Словники

Уже говорилося, що видані під пильним наглядом адептів "зближення мов" так звані нормативні словники правили за джерело прищеплення українській мові невластивих їй рис, в тому числі й відверто карикатурних.

Гляньмо на деякі рекомендації РУСу.

Витіюватий, витіюватість, витіювато

Коли хтось вживав у мові "високий" стиль, українці характеризували такий стиль цілою палітрою слів: **пишномовний, кучерявий, закрутистий, замудрий, квітчастий, барвистий, мудрований**. Про тих, хто так говорив, наші предки казали "**кучеряво** або **закрутисто говорить**". Ці форми знає й література:

"Як забалакаєш отак **кучеряво**,... голова почина морочитись" *(М. Кропивницький)*.

"Взагалі дід Матвій говорить дуже "**кучеряво**" *(О. Вишня)*.

"**Закрутисто** й хитро писав боярин" *(З. Тулуб)*.

"...у мене є до тебе одне **закрутисте** питання" *(В. Логвиненко)*.

Не виключено, що в минулому могло вживатися і відоме з книжних джерел слово **витіюватий**, а надто, коли йшлося про твір архітектури: **витіювата будова, витіюваті прикраси**. Але вжиток слова **витіюватий** не був характерний для всіх без винятку випадків, коли

йшлося про **закрутистість** або **кучерявість** чогось. Слово **витіюватий** у рядку синонімів мало б стояти на останньому місці.

Що ж робить "нормативний" РУС?

Перекладаючи російське слово **витиеватый**, РУС першим українським відповідником робить слово **витіюватий**, а тоді наводить деякі із згаданих вище українських форм. Тобто першість у рядку синонімів дістає форма спільна з російською, а наші самобутні форми пасуть задніх. А вже перекладаючи похідне слово **витиевато**, РУС не згадує найпоширеніших та найвлучніших українських форм **кучеряво** і **закрутисто**, що відбивають логічно-образну систему українця і є частиною самобутньої тональности української мови.

Після того як слово **витіювато** з ласки колоніяльних мовознавців дістало "пільгове право" заступати всі українські відповідники з аналогічним значенням, воно стало з'являтися і в творах колоніяльної літератури:

"Ніколає висловлювався надто туманно і **витіювато**..."

(М. Чабанівський).

І на цьому прикладі можна ще раз показати, що наші самобутні відповідники краще "вписуються" в український текст. Українізуймо цитований приклад:

Ніколає висловлювався надто туманно і **кучеряво**...

Чи не краще?

Історія з **витіюватим** — це ще один приклад деукраїнізаційної тенденції колоніяльних словників.

Досягати взаєморозуміння

Так РУС перекладає російський вираз **достигать взаимопонимания**. Російська ідіома дуже довга, а українська мова знає коротку словесну форму, яка віддає той самий зміст: **порозумiватися /порозумітися/**. РУС наводить це слово, але на другому місці після **досягати взаєморозуміння**. Тобто "нормативний" словник навмисно збіднює й обважнює нашу мову, бо рекомендує вживати безсумнівно гіршу форму тільки тому, що вона копіює російську модель. Бо ж відомо, що редакторам українських текстів в УССР рекомендовано вживати форми, які стоять у словниках на першому місці. Деякі редактори дотримуються цієї "науки" і нині.

Розгляньмо ж рекомендацію РУСу глибше. Наведу приклади вживання слова **порозумiватися**:

"...ми не **порозуміємось** з тобою ніколи" *(Л. Яновська).*

"Я так і знав, що з тобою можна по-людськи **порозумітись**"

(М. Стельмах).

Уявім собі, що обидва автори віддали б перевагу формі **досягати взаєморозуміння**, який був би наслідок:

...ми не досягнемо взаєморозуміння з тобою ніколи.
Я так і знав, що з тобою можна по-людськи досягти взаєморозуміння.

Такі довгі конструкції важко навіть прочитати, не то вимовити. Що краще звучить і легше вимовляти: **найкраще порозумітися** чи **досягнути найкращого взаєморозуміння?**

Зштовхувати, зштовхувати

РУС рясніє від штучно створених "калькованих" форм, що ними автори словника заступають питомі українські форми. "Куючи" нові слова, автори РУСу не звертали уваги на звуковий образ своїх новотворів, рекомендуючи мовцям відвертий мовний брак. Ось зразки цих рекомендацій:

зштовхувати
зштовхуватися.

Чи пробували самі творці цих "динозаврів" їх вимовляти? Спробуйте вимовіть **ЗШТ!** Це так РУС перекладає російські слова **сталкивать** і **сталкиваться**, поставивши форми **зштовхувати** та **зштовхуватися** на перше місце.

Чи могли б українські мовці "створити" такі форми? Наші предки добирали легкомовну та милозвучну лексику — у процесі спілкування "динозаврам" просто не було як закріпитися в мові — але РУС створену поколіннями лексику не наводить зовсім.

Замість мертвонародженого **зштовхувати** українці говорили **стручувати**. Цю форму фіксує словник Б. Грінченка:

Струтити їх з неба.

Слово **стручувати** (доконана форма **струтити**) — живе, воно поширене на всіх теренах України, часом навіть у скороченій формі **тручати, трутити:**

"**Трутив**, як дурного з мосту" *(Номис).*
"Ой, мала я миленького на трошки, на трошки,
Післала-м го води брати, **трутив** дідько з дошки" *(Коломийка).*

Замість того, щоб культивувати добрані живою мовою форми, українське колоніяльне мовознавство вигадало і рекомендувало неживі, карикатурні форми **зштовхувати** і **зштовхуватися.**

Для нашої мови похідні форми від слова **штовхати** — не чужі. Ми знаємо і вживаємо форми **наштовхувати, заштовхувати, проштовхувати** тощо. Але при утворенні форми з приростком З цей приросток перед рядом звуків обертається на **ЗІ: зіштовхувати, зіштовхуватися, зішкрібати.** Але редактори РУСу таких форм не наводять навіть у кінці переліку. Ігнорує їх і "Правописний словник української мови" (надалі — ПСУМ), виданий за часів УССР: форм **зіштовхувати й зіштовхуватися** там не наведено. Нема у ПСУМі і форм **зішкрібати, зішкрябати,** хоч ці форми вживалися навіть авторами УССР — знавцями живої мови:

"**Зішкрябала** накип, а потім змивала його водою" *(І. Вільде)*.

Офіційним мовознавством робилося все, щоб нормальним українським формам не було як дістатися до текстів, друкованих в УССР: живим словам закривали дорогу слова-карикатури **зштовхувати, зштовхуватися, зшкрібати, зшкрябати.**

Спробуйте вимовіть: **ЗШКРябати!**

Правда, академічний СУМ поруч із формами **зштовхувати, зштовхуватися** наводить і форми **зіштовхувати, зіштовхуватися**, але всі приклади з творів радянських авторів подає з формою **зштовхуватися**. Твори цих письменників проходили фазу "редагування". І в процесі цього редагування, якщо хто і вживав форму **зіштовхувати**, його неминуче виправили б на **зштовхувати**, бо "нормативні" словники слова **зіштовхувати** не фіксували. Що ж до СУМу, то цей словник не мав такого масового поширення і дороговказом для редакторів служити не міг. Цілком можливо, що й самі письменники, вагаючись у питанні правопису слова **зіштовхувати**, зверталися до словників і, не знайшовши цієї форми у "нормативних" словниках, виправляли **зіштовхувати** на **зштовхувати**. СУМ же, хоч і навів форму **зіштовхувати**, записав її у гнізді слова *ЗШТОВХУВАТИ*. Тобто штучній важкомовній формі **зштовхувати** відведено роль "паровоза" — головної форми серед можливих синонімів. Крім того, видавані після появи СУМу словники — РУС та ПСУМ — і далі ігнорували форму **зіштовхувати**, рекомендуючи тільки неоковирне **зштовхувати**.

Не виключено, що вжиті котрим із письменників питомі українські слова **тручати** або **стручувати**, які СУМ дискримінує ремаркою *діялектні*, так само перекреслював редакторський олівець із заміною на **зштовхувати**.

Щодо слова **зштовхуватися**, то крім форми **зіштовхуватися** українці мають чимало можливостей уникати неоковирної калькованої форми **зштовхуватися**. Можна сказати **стикатися /зіткнутися/, ударятися /ударитися/, стукатися /стукнутися/**; галичани вживають ще й форму **зударятися /зударитися/**. Усі ці форми, цілком очевидно, кращі від "кованої" язиколомної форми **зштовхуватися, зштовхнутися.**

Культивування такої "повстяної" лексики призвело до того, що пересічний обиватель став цуратися цієї псевдоукраїнської мови.

Настановою при укладанні словників в УССР була така думка: "Краще неоковирне слово, але скопійоване з російського зразка, ніж самобутнє українське". Тому РУС і рясніє такими повстяними формами:

Форма РУСу	Українська форма
вертітися колесом	**іти в перéверти**
давлення	**гнічення**
з крючкуватим носом	**горбоносий**
зстрибування	**зіскакування**

кинутий в убозтво
кіркоподібний
повідомниця
розуміючий
хлібозакуповування
пошитий у злидні
коруватий, *мед.* **струпуватий**
сповістителька
тямущий
хлібозакупівля.

Цей список — лише сота частина словесних покручів, культивованих в УССР.

Така була доля української лексики в "нормативних" словниках.

Зайти в безвихідь, заганяти в безвихідь

Хибує РУС і на неадекватний, тобто неправильний, переклад російських ідіом. Ось як перекладає РУС російський зворот **он стал в тупик:** **він відчув, що зайшов у безвихідь.**

Такий переклад абсолютно не відповідає російському виразу. Очевидний ляпсус бере свій початок від неправильного перекладу у РУСі виразу **стать в тупик: стать в тупик** РУС перекладає **зайти в безвихідь**, що є нонсенсом.

Вираз **стать в тупик** російські фразеологічні словники пояснюють як **збентежитися, зніяковіти, бути спантеличеним, не знати, що робити (й думати), не знати, на яку ступити.**

Безглуздість перекладу в РУСі викликано нерозумінням іншого російського виразу — **ставить в тупик.** Цей вираз так само неправильно перекладено РУСом як **заганяти в безвихідь**. Такий переклад — зразок "механічного" перекладу.

Насправді, вираз **ставить в тупик** має два значення:

1) пряме значення, взяте з мови залізничників — **ставити /заганяти/ в тупик /сліпу колію/;**

2) переносне значення, більш поширене, ніж пряме — **викликати замішання у** *кого*, **бентежити, збентежувати, збивати з пантелику.**

Ось як фігурує цей вираз у російській літературі:

"...часто какая-нибудь задача **ставила** отвечающего **в тупик**" *(В. Осеева).*

Перекладаючи за РУСом матимемо:

"...часто якась задача **заганяла** учня **в безвихідь**".

Очевидна нісенітниця. Щоб відтворити російський зміст, треба сказати:

"...часто якась задача **збивала** учня **з пантелику**".

Ще більше плутанини в "академічних" словниках з наголосами. Так РУС наголошує слово **подушка** на **У**, коли українці традиційно наголошують **подушку** на **О**. Неправильно наголошено слово **голобельний** на **Е**, (у словнику Уманця та Спілки — **голОбельний**); слово **розпростати** наведено з двома наголосами — **розпростАти** і **розпрОстати** — (неправильне наголошення на **А** — на першому місці); вираз

поживемо — побачимо дано з неправильним наголосом: **поживЕмо — побачимо** (гніздо *УВИДЕТЬ*).

Таку невідрадну спадщину лишило нам хвалене й перехвалене "соціялістичне" мовознавство. Ця спадщина і далі робить своє "діло".

1996 р. в Одесі видано "Англо-український словник медичних термінів". І він повен неоковирних форм і зворотів, які на ділі дискредитують українську мову, підбудовуючи тезу про її малоінформативність. У цьому словнику можна прочитати таке:

"акушерська операція **витягнення** плода".

Звідки взялося таке "дубувате" слово **витягнення**? Чи українці й справді так незграбно висловлюються? Зовсім ні. Ми маємо цілу палітру нормальних слів: **видалення, видобуття**. Але секрет появи слова **витягнення** полягає в тому, що перекладачі англійське слово **extraction** переклали зразу на російську мову: дістали **извлечение**. Тоді у словнику АН УССР подивилися переклад слова **извлечение** на українську мову: дістали цілу низку слів, в тому числі і **витягнення**. І тлумачі вибрали це слово за найкращого відповідника до слів **извлечение/extraction**. Бо слів **видалення** і **видобуття**, більш відповідних у даному разі, в академічному словнику не зафіксовано. Далі тлумачі вибрали форму **плода** замість **плоду**. Чому? Обидві ці форми допускає правопис УССР. Очевидно, свідомість укладачів і далі в полоні теорії "злиття мов": **плода** ближче до російських форм. Але поукраїнськи в даному тексті треба вжити форму **плоду**, і весь вираз звучатиме так:

"акушерська операція **видалення плоду**".

Порівняйте з виразом:

"акушерська операція **витягнення плода**".

Що милозвучніше, оковирніше, і що інформативніше? Чи ж буде вираз інформативний, коли його "зліплено" з важкомовних і немилозвучних слів?

Такий невідрадний стан маємо на "словниковому" фронті.

XXLII. Рекорди механізації

Як бачимо, механічний переклад з мови на мову без урахування особливостей обох мов на практиці виглядає карикатурно. На жаль, механічні переклади словесних форм трапляються у багатьох сучасних словниках.

Розгляньмо кілька невдалих перекладів, які містить "Русско-украинский словарь для деловых людей" (Киев, "Український письменник", 1992) (надалі — Словник). Цифра в дужках — сторінка Словника.

I. **ПОДРОБНОСТЬ** 1. *(обстоятельственность)* **докладність**... (96) Що таке "обстоятельственность"? Де автори взяли це слово? Беру "Русско-украинский словарь" АН УССР (РУС). Там гніздо *ПОДРОБНОСТЬ* виглядає так:

ПОДРОБНОСТЬ 1. *(обстоятельность)* **докладність**...

Цілком відповідна ремарка: "обстоятельность" — іменник, утворений від прикметника "обстоятельный" — *сповнений належних подробиць*. Копіюючи наведене гніздо, автори не схвалили ремарки. Усі слова з основою **обстоятель-** вони, очевидно, розуміли як пов'язані із словом **обстоятельство**. Слово **обстоятельность** видалося їм недоречним. Тільки так можна пояснити, чому автори допустили лексичний ляпсус, переробивши слово **обстоятельность** на **обстоятельственность**, яке жодною мірою не може бути поясненням до слова **подробность**.

II. **РЯД** *(совокупность лиц, объединенных в какой-нибудь организации)* **лава** (135). Такого значення не має ні російський **ряд**, ні наша **лава**. Тут мало бути **ряды** і **лави**. Інакше як браком кваліфікації цей огріх пояснити годі.

III. **НАСТАВЛЕНИЕ** *(руководство)* **керівництво** (57). Автори не розуміють російського слова **руководство**, яке в цьому тексті значить "інструкція", "порадник".

IV. **ДЛИНА РАБОЧЕГО ДНЯ довжина робочого дня** (27). Це невідомий в обох мовах вжиток слова **довжина** (по-російськи **длина**) на означення "тривалости" (по-російськи "длительности").

V. **ШУМ шум, -у; Ы́ РАДИОПРИЕМНИКА шумИ радіоприймачА**... (195). (Наголошений звук передаю великою літерою.)

Наголосивши неправильно російську множину **шумы** (бо російська норма допускає два наголоси: **шУмы** і **шумЫ**), автори переносять наголос, узвичаєний в російському технічному жаргоні, в українську мову: **шумИ**. А чому ми маємо послуговуватись наголосом російського технічного жаргону, коли ми наголошуємо це слово **шУми**?

Дехто називає згаданий Словник русифікаторським. З цим не можна погодитися. Російська мова у процесі розвитку запозичала лексику з інших мов. Та ці запозичення завжди звучали органічно по-російськи, були легкомовні й відповідали логічно-образним стандартам росіян. Отже, русифікатор української мови мав би наслідувати ці риси: творити або добирати з наявних форм легкомовні, зрозумілі для мовців лексичні одиниці. На жаль, автори Словника на це не спромоглися.

VI. **ЗАЙМОДЕРЖАТЕЛЬ позикоутримувач** (32).

Займодержатель має п'ять складів. **Позикоутримувач** — вісім. Це не русифікована, а "передовжена" форма. Значно ближче до російських стандартів слово **позикодержець**, бо воно коротке (п'ять скла-

дів), легкомовне і зрозуміле. Та цього терміну Словник не наводить. Довгістю форм Словник побиває всі рекорди: **навантажувально-розвантажувальний** (94), **пусконалагоджувальний** (123), **внутрішньогалузевий** (16). Чи ж буде хто, крім авторів, їх уживати?

VII. ПОНУЖДЕНИЕ К ДАЧЕ ЛОЖНЫХ ПОКАЗАНИЙ **спонукАння до давАння неправдивих показАнь** (102). У російському виразі повторень однакових наголошених складів нема. У перекладі таких повторень аж три: **-Ання, -Ання, -Ань**. Українська мова знає чудову форму **кривосвідчення**, що відповідає неоковирному виразу **давання неправдивих показань**. Вираз **спонукання до кривосвідчень** якраз і наслідує російські стандарти, бо він короткий, легкомовний, зрозумілий, без непотрібних звукових повторень.

Ще раз пересвідчуємося, що з мови на мову не можна перекладати механічно: слово за словом. Треба перекладати зміст вислову, а не слова, що цей зміст висловлюють: російську ідіому **на самом деле** не можна віддати по-українськи **на самій справі**.

Автори ж Словника раз у раз вдаються до механічного перекладу:

VIII. ПРАВО ПРЕИМУЩЕСТВЕННОГО ПРОЕЗДА **право переважного проїзду** (118). Хоч слово **преимущественный** часом і перекладаємо як **переважний**, та в даному тексті потрібен інший переклад: **право на пільговий проїзд**.

Деякі переклади, коли взяти їх окремо від російського оригіналу, взагалі годі зрозуміти. Ось вираз із Словника: **прийняти справу до провадження** (114). (???) Про яке **провадження** ідеться? Це так Словник перекладає **принять дело к производству**. Вираз **прийняти справу до провадження** нічого не з'ясовує і ні на що не вказує — це плід "механічної" фантазії. Тут треба взяти до уваги, що російське слово **производство** у даному виразі — це скорочення від слова **судопроизводство**. В українському перекладі варто зберегти повну форму **судочинство**, і весь вираз звучатиме так: **прийняти справу для судочинства**. Можливі й такі переклади: **прийняти справу для дальших процедур** або з живомовним присмаком **прийняти справу в роботу**. Не треба забувати, що найкраща лексика виникає не шляхом перекладу, а шляхом незалежного творення.

IX. НАЦИОНАЛЬНАЯ ПРИНАДЛЕЖНОСТЬ **національна належність** (!) (114). **Належність** у розумінні "приналежність" українці ніколи не вживали.

X. РАСПЛАЧИВАТЬСЯ ПО СЧЕТАМ **розплачуватися по рахункам** (!) (28). Тут не узгоджено відмінок іменника, якого вимагає прийменник **ПО**. Граматично правильно механічний переклад філологів мусів мати такий вигляд: **розплачуватися по рахунках**. Але механічно скопійований вираз звучить фальшиво.

Чому?

Бо переклад — це мистецтво, де треба брати до уваги багато чинників, у тому числі й милозвучність. Кальковний механічний переклад творить форми-покручі на зразок **наносити візит** (57). Такі форми знижують конкурентоздатність мови, що ними послуговується, а заразом свідчать про безпорадність творців цих форм у царині лексикографії. Вираз **расплачиваться по счетам**, відійшовши від механічного копіювання, можна перекласти **виплачувати рахунки**.

XI. **УЧИТЫВАНИЕ**[2]. **звАження** (186). **ЗвАження** — це похідне від **звАжити**, а від **зважАти** — **зважАння**.

XII. **В ЗАВЕРШЕНИЕ у завершення** (31). Українська мова знає форму **на завершення**, яку створено на підставі спільної моделі для низки виразів: **на закінчення, на додаток, на довершення** тощо. Форми **в завершення, в додаток, в закінчення** суперечать нормам української мови.

Автори Словника не завдають собі труду уніфікувати свої переклади:

XIII. **В ДЕНЕЖНОМ ВЫРАЖЕНИИ в грошовому виразі** (26), а
В СТОИМОСТНОМ ВЫРАЖЕНИИ у вартісному вираженні (165).
В обох випадках краще сказати **в обчисленні**:

у грошовому обчисленні
у вартісному обчисленні.

Плутають автори і наголоси: **полОговий** (133), коли треба **пологОвий** (як рекомендує РУС і ПСУМ); **сирокопчЕний**" (169), коли норма (у нормативних словниках!) **сирокОпчений**. І це далеко не повний перелік "кривонаголосів".

З викладеного стає очевидним, що "механічний" підхід до розв'язки лексичних проблем, застосований у Словнику, веде до засмічення мовного простору неякісною лексикою і до дискредитації мови, яка таку лексику вживає.

XXVIII. Лексика на вибір

Пробувши кілька днів під вартою,
Василь надумав вийти з партії...
Десь, дехто з нас ще більше втішився б,
Якби бідаха прийняв рішення.

Суддя Кирило Огірок
На камінь слабував нирок...
Де й узялась в такого сноба
Нирковокам'яна хвороба?

Максим, неначе на забаву,
Удерсь із сином на розправу...
У творі ж майстра-оповідача
Він вдерсь на судове засідання.

На цьому слові Кася в сльози
Це був її найбільший козир...
Або — спасибі за увагу —
Її найбільша перевага.

"Що? Третій день не п'є худоба?
Знать, звідси і пішла хвороба!..."
Який мій стиль зробивсь убогий!
Таж є у результаті цього!

Затим що час вже був неранній,
Ніхто не рвався на змагання...
Минула, мать, секунда тільки,
Й затим що правлю на оскільки.

Вдова і каже до Микити:
"А що ти будеш їсти-й-пити?..."
Нема, бач, того, щоб сказати:
А чим ти будеш харчуватись?

Прошак, схопивши пиріжок,
Йшов, озиравшися щокрок...
А чи не краще заволоці
На кожнім озиратись кроці?

Вистава про сиріт зневажених
Залишила могутнє враження;
Лише для словопозичаючих
Воно здалося потрясаючим.

В усьому виявлявши глузд,
Мій шеф був трохи боягуз...
Скажіть! Я ніби й не надудлився,
А глуздом заступив розсудливість!

"Забрівши під обід до Гриця,
Ласун мостився поживиться..."
Кипить мій мозок ерудований:
Він не мостивсь, а пристосовувавсь;
Словник же каже — диво з див —
Він не мостивсь, а норовив!

XXIX. Змова замовчування

Одним із засобів боротьби з українською лексикою деукраїнізатори обрали замовчування. Цей "метод" полягав у тому, що самобутню українську лексику не фіксовано жодним "нормативним" словником.

Оскільки українська мова зазнавала за царату всіляких утисків і розвивалася лише самодіяльним шляхом, тобто стараннями окремих ентузіястів, без жодної допомоги держави, то українську мовну стихію глибоко і всебічно не вивчено й не досліджено. А це значило, що українська літературна мова не могла повністю відбити усього лексичного багатства, створеного народом. Тому, наприклад, у словнику Б. Грінченка не всі слова проілюстровано прикладами з літературних творів. Частково це сталося тому, що не всю українську літературу на той час належно вивчено, а частково тому, що й письменники не могли використати усіх наявних у мові засобів. Але це не значить, що українська лексика, поширена в живій мові, не має права вважатися повноправною українською лексикою.

Та для адептів "злиття мов" факт відсутности деяких лексичних одиниць у літературних творах був зручним приводом, щоб таку лексику виключати з "нормативних" словників. Отже, у цих словниках існує чимало "білих плям". Деяких широко вживаних словесних форм ці словники не фіксують, дарма що ці форми часом кращі з мовного боку від форм "нормативних".

У словнику Б. Грінченка зафіксовано гніздо слова *ВИНУВАТИ*. Це слово — синонім слів **винуватити, звинувачувати**. Проілюстровано слово **винувати** прикладами з живої мови:

"Нікого не **винуйте**..." *(Запис із Канівщини)*.

"...тебе будуть, орлику, **винувать**" *(Запис із Радомищини)*.

Слово **винувати** з погляду інформативности та звукової будови має значні переваги перед словами **винуватити** і **звинувачувати**. Досить порівняти ці три слова в "дії", щоб у цьому переконатися:

Живомовна форма	Культивовані в УССР форми	
Нікого не **винуйте**	Нікого не **винуватьте**	Нікого не **звинувачуйте**
Тебе будуть **винувати**	Тебе будуть **винуватити**	Тебе будуть **звинувачувати**.

На цих прикладах можна ще раз переконатися, що попередні покоління добрали з можливих форм найкращі варіянти.

Безперечно, що форма **винувати** вживалася і в творах письменників, але просто випала з поля зору дослідників. Я, наприклад, читаючи М. Павлика, натрапив у "Друкованому листі до всіх русинів у Галичині" форму **винуватися**:

"З написаного ви бачите, що тут **винується** не людей, а стани" *(М. Павлик)*.

Форму **винуватися** можна було створити лише з форми **винувати**. Отже, якщо я, читаючи побіжно, натрапив на це слово, то немає сумніву, що уважний дослідник усієї літературної спадщини усіх українських письменників знайде і слово **винувати** в літературних творах.

Лишивши форму **винувати** за бортом мовотворчого процесу, ми втратили цілу низку похідних форм, які значно "якісніші" з мовного погляду, ніж похідні форми від слів **винуватити, обвинувачувати**. Від слова **винувати** можна утворити (і свого часу творено!) форми

винувачення, винувачений, винувальний,

які "економніші" від форм

обвинувачення, обвинувачений, обвинувальний.

Колоніяльне ж мовознавство віддало перевагу формам, які копіювали російську модель словотворення:

обвинение, обвиняемый, обвинительный.

Як уже сказано, лексичну форму **винувати** проігнорували всі "нормативні" словники: РУС, УРС, ПСУМ і СУМ, лишивши її за бортом літературного вжитку, і заразом збіднивши нашу мовну спадщину. І це не єдиний випадок.

Деякі слова замовчано не так тотально, а саме: одні словники фіксують, а інші — ні. Так, не дуже масовий СУМ фіксує слово **годитися** як синонім слів **згоджуватися, погоджуватися** і наводить приклади: "...чи автор не **гОдиться** з Вами в дечому, чи Ви не маєте з ним зносин?" *(М. Коцюбинський).*

А масовий РУС, перекладаючи російське слово **соглашаться**, лексеми **годитися** не наводить. Знову таки лишає за бортом коротшу й інформативнішу форму.

Чим пояснити таку короткозорість укладачів масових словників?

Кого треба **винувати** за такий стан української лексикографії?

Головний **винуватець** — держава, що свідомо практикувала лінгвоцид українців.

Але були й виконавці цієї практики — виховані колоніяльним режимом мовознавчі кадри. Це вони укладали й редагували словники. Це від них залежало боронити чи нищити українську мову.

Одразу після погрому української інтелігенції 1933 р. ті мовознавці, що були помилувані Сталіним, все таки старалися зберегти самобутність української мови. Але ті вимоги, які їм ставили партійні боси, зв'язували їх по руках і по ногах. Тому чесні діячі просто відмовлялися від участи в укладанні і правопису, і "нормативних" словників. Відомо, що академік А. Кримський відмовився брати участь в укладанні правопису. На це треба було мати мужність.

Слабші духом погоджувались працювати під наглядом партійних неуків. Цим партійним неукам держава присвоювала наукові звання, доручала керувати науковими інститутами, укладати й редагувати словники.

Від цих "кадрів" не питали знань — від них вимагали беззастережного виконання вказівок згори.

Саме ці "кадри", виконуючи волю партійних "вождів", вели боротьбу з українською самобутньою лексикою.

XXX. Перетягання струни, або псевдоукраїнізація

До негативних явищ сучасного мовного процесу треба зарахувати і явище псевдоукраїнізації. Псевдоукраїнізація — це нічим не виправдане вигадування "рис" української мови, яких насправді наша мова не має.

Читачі вже знайомі з вигаданою формою **налаштовувати**, якою дехто з сучасників заступає питому українську форму **настроювати**. Як ми бачили, така псевдоукраїнізація на ділі є русифікацією, бо вигадана форма виникла на підставі "логічних" побудов, що спираються кінець-кінцем на російські словесні моделі.

Псевдоукраїнізацію породжено тією самою причиною, що й інші хиби сучасного мовлення, а саме недостатнім знанням української мови, а також бажанням будь-що знайти "кістку в молоці" у своїх опонентів.

Так, А. Бурячок, у рецензії ("Час/Tіме" № 29, 1997) на "Українсько-англійсько-німецько-російський словник фізичної лексики" В. Козирського та В. Шендеровського (надалі — СФЛ) критикує мову авторів. Зокрема, спираючись на правила чергування прийменника З, ІЗ, ЗІ, доктор філології вважає вживання прийменника З у виразах "термін З галузі фізики", "довідник З питоменної лексики", "вибраний З монографій" неправильним, а правильним вживання прийменника ІЗ: "термін ІЗ галузі фізики", "довідник ІЗ питоменної лексики", "вибраний ІЗ монографій".

Навіть непідкутий у мовознавчій казуїстиці читач може відчути незграбність та "слонуватість" останніх виразів із сполучником ІЗ. Ми всі — в тому числі і А. Бурячок — говоримо "хліб З маслом", "кров З носа" "іспит З математики", а не "хліб ІЗ маслом", "кров ІЗ носа", "іспит ІЗ математики", як вимагає рецензія.

Саме так фіксують наведені вирази словники:

іспит З математики; пробув З місяць; хліб З маслом (УРС);

виберіть кого-небудь З вас; він З робітників, родом З Києва (УРС).

Довільне тлумачення правила чергування А. Бурячком стоїть у кричущій суперечності з мовною практикою та літературною творчістю усіх українських письменників від І. Котляревського до О. Гончаря.

"Як З лихим квасом, так ліпше з водою, аби не з бідою" *(Номис)*.

"Без Божої волі й волос З голови не впаде" *(Номис)*.

"Вийшов З води" *(Новий завіт. Переклад П. Куліша та І. Пулюя).*
"Ото, був собі такий бідний вовк, та трохи не здох З голоду" *(Фольклор).*
"Я тільки хотів сказати: не один З Вас родину має" *(Леся Українка).*
"Була фабрика, а хто мав користь З неї?" *(М. Коцюбинський).*
"Сержант... неохоче сплигнув З коня" *(О. Гончар).*
"Зрошений З голови до ніг, він зрештою виходить на берег" *(М. Стельмах).*

В усіх цих прикладах З вжито після приголосного і перед приголосним звуком. Виходить, що визначні майстри слова не відчували духу української мови, а виховані на теоріях "двомовности" та "злиття мов" мовознавці цей дух засвоїли та воскресили!

Ні! Тут щось не так. Краще, мабуть, припустити, що правило чергування прийменника **З, ІЗ, ЗІ** хибно витлумачено філологом. У вживанні прийменника **З** потрібна ширша свобода, відповідно до звукової доцільности та милозвучности вислову.

Те, що боронить доктор філології, — зайве ускладнення української мови, ще один бар'єр на шляху її вивчення.

Правило чергування фахівець-мовник помилково тлумачить так, що між двома **будь-якими** приголосними треба вживати не З а ІЗ: "разом із тим".

На ділі ж правило говорить зовсім інше: "Щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови *(підкреслення моє — С.К.)*, вживаємо **ІЗ** або **ЗІ**".

Цікаво, що у "Російсько-українському словнику для військовиків", де А. Бурячок — один з трьох авторів, правила, якого він вимагає від інших, не дотримувано.

У згаданому словнику для військовиків на стор. 373 наведено команду: "Занурюватися на глибину стільки-то метрів З диферентом на стільки-то градусів на ніс!"

На стор. 376: "Супротивник З чола — ДО БОЮ!"

На стор. 379: "Зняти тиск З цистерни такої-то!".

Виходить, що "правило" має винятки, і до винятків належать тексти самого ревнителя "правила".

Очевидно, що тлумачення А. Бурячка — хибне. Воно суперечить мовній практиці і легкости спілкування. Згадане тлумачення свідомо чи несвідомо дискредитує українську мову, ставить україномовному спілкуванню безпідставні та неможливі для виконання вимоги.

Якщо цитована вимога А. Бурячка спирається на кривотлумачення, то ще одну вимогу до авторів СФЛ базовано на особистих (і ненайкращих) уподобаннях.

А. Бурячок вимагає, щоб усім іменникам чоловічого роду в давальному відмінку однини давати закінчення -ові /-еві/. Згідно з цією вимогою треба дякувати докторові Богданові Закутовичеві, а не

доктору Богданові Закутовичу. Тобто автор рецензії хоче обернути легку і плавну українську мову на важке "теоретично-обґрунтоване" нагромадження штучно культивованих закінчень. Спробуйте вимовити **докторові Богданові Закутовичеві!**

Не забуваймо, що мова існує для того, щоб полегшувати спілкування між людьми, а не для того, щоб без потреби ускладнювати його. Мова, що ускладнює спілкування, приречена на забуття. Саме тому, жоден український правопис не вимагав і не вимагає обов'язковости закінчень **-ові /-еві/** в давальному відмінку іменників чоловічого роду. Усі нормальні українські правописи поруч із закінченням **-ові /-еві/** наводять закінчення **-у /-ю/**. Це відповідає і народній мовній практиці, і літературній традиції. Ось записи з народніх уст:

"Лучче **панУ** кланяться, як підпанкам" *(Номис, 1240).*
"Не дав Біг свині ріг, а **мужикУ** панства" *(Номис, 1266).*
"Дай пан **дурнЮ** корову, а не волю: корова хліб дасть,..." *(Номис, 1290).*
"Служка на служку, а **панУ** трясця" *(Номис, 1311).*
"Буде гарно на світі, як **попУ** підсипать, а пана засипать" *(Номис, 1321).*
"Хто **вітрУ** служить, тому димом платять" *(Номис, 7166).*
"Як маєш кланяться **лаптЮ**, то лучче поклонись **чоботУ**" *(Номис, 7302).*

Усіх прикладів короткого закінчення в давальному відмінку однини у записах фольклору годі списати — їх тисячі. Не менш популярні ці закінчення і в літературі:

"Я **парубкУ** ганьби не даю,..." *(Марко Вовчок).*
"Ацест ***ЕнеЮ***, як би ***братУ***, велику ласку показав..." *(І. Котляревський).*
"Витяг товстенну біблію... і подав ***ТарасУ ГригоровичУ***" *(З. Тулуб).*
"Досталось од губернатора і **справникУ** і всім... " *(Г. Квітка-Основ'яненко).*
"Наливайка пекли у мідному **бикУ**..." *(О. Стороженко).*
"Зичать **мужУ-агрономУ**, Щастя й діток, все, як є..." *(А. Малишко).*
"Коли **людУ** до уст розуміння своє, Ти збажаєш як слід подавать..." *(П. Грабовський).*
"Кріпак Шевченко люльку **панУ** з дитинства мусив подавать..." *(В. Еллан).*

Навряд чи треба більше прикладів, щоб розвінчати безпідставні вимоги дотримуватися у давальному відмінку чоловічих іменників виключно закінчень **-ові, -еві.**

Щодо свого впливу на розвиток української мови, то псевдоукраїнізація шкодить їй такою ж мірою, як і інші описані негативні явища, бо вона створює непотрібні ускладнення й обмеження на шляху цього розвитку.

XXX-а. Пуристичні забобони

Підставою для вигадок псевдоукраїнізаторів дуже часто служать пуристичні забобони.

Забобонність — одна з рис, властивих людям, спричинена недостатнім розумінням явищ природи, в тому числі й проявів людського духу. Ті самі причини породжують появу забобонів і в науці, зокрема в мовознавстві.

Широта сфери мовознавства — її зв'язок з цілою низкою суспільних явищ сприяють появі у цій сфері забобонів. Зрештою, кожен окремий мовець має певну симпатію або відразу до тих чи тих мовних одиниць, і це вже основа для виникнення забобону. Коли цей мовець починає обґрунтовувати свою симпатію чи антипатію, тут і виникають забобони.

Поки такий забобон лишається "надбанням" окремої особи, то він не завдає нікому шкоди. Але коли цей забобон повторюють мовознавці і "пускають його у світ" через засоби інформації, а також з кафедр навчальних закладів, то такий забобон може бути шкідливим.

Один з поширених в Україні на найвищому мовознавчому рівні забобонів є табу на вживання в українській мові слова **вибачатись**, зокрема виразу **я вибачаюсь.**

Адепти цього забобону вбачають помилковість виразу в тому, що вираз **я вибачаюсь** нібито "філологічно" треба розуміти як **я вибачаю себе**, а що "вибачати себе" нелогічно і суперечить нормам етики, то форму **я вибачаюсь** "позбавляють мовних прав", а мовцям не рекомендують або й забороняють її вживати.

Той, хто боронить цей погляд, користується не власною, а позиченою логікою, повторює те, що почув від інших — можливо навіть у процесі навчання — і сприйняв таке пояснення безкритично.

Той же, хто розпочав "цькування" цілком нормального українського слова, переносить неприйняття виразу **я извиняюсь** росіянами на український ґрунт, заперечуючи правоможність виразу **я вибачаюсь** і для українців. Таке копіювання чужих стандартів абсолютно хибне.

Стандарти російської мови добрі для росіян, українська ж мова має свої усталені традиції і свій усталений слововжиток.

Звернімось до класиків. Цитую:

"Дуже **вибачаюсь**, що самому ніколи забігти до Вас"
(Панас Мирний).

"Знала, що даремно образила подругу. Першою думкою було **вибачитись**" *(О. Донченко).*

Форма **вибачаюсь** не може бути русизмом, бо в російській літературі вживання виразу **я извиняюсь** не зафіксовано. Російські пуристи поборюють цей вжиток саме в середовищі русифікованих українців, які вираз **я вибачаюсь** переклали на російську мову як **я извиняюсь**. Якщо для росіян останній вжиток — ляпсус, то про наш вираз **я вибачаюсь** цього сказати не можна. І про це свідчать цитати з творів письменників.

Але й саме "теоретичне обґрунтування" алогічности виразу **я вибачаюсь** непереконливе. Твердження, що **я вибачаюсь** нібито значить **я вибачаю себе**, само по собі алогічне.

Частку **-ся**, що творить зворотні дієслова, не завжди можна розуміти як скорочену заміну слова **себе**. Коли слова **купатися**, **хреститися** тощо і справді можна пояснити як **купати себе**, **хрестити себе**, то слова **цілуватися**, **вітатися**, **молитися** й багато інших аж ніяк не значать **цілувати себе**, **вітати себе**, **молити себе**.

Річ у тім, що частка **-ся**, приєднуючись до дієслів, надає їм не тільки значення зворотньої дії, але й низку інших значень. У словах **цілуватися**, **вітатися** частка **-ся** надає дієслову забарвлення взаємної дії: **цілувати один одного**, **вітати один одного**. У слові **молитися** частка **-ся** надала слову **молити** значення **молити Бога за себе**.

Отже, додача частки **-ся** до слова **вибачати** жодною мірою не значить, що слово набуло значення **вибачати себе**. На ділі слово **вибачатися** набрало значення **просити вибачення для себе**.

Тому заперечення логічности виразу **я вибачаюсь** на тій підставі, що мовець "вибачає сам себе", просто кажучи, "не лізе ні в які ворота".

Оскільки словниками української мови зафіксовано дієслово **вибачатись**, уживане в літературі і в живій мові, то чому його не можна вживати в усіх можливих граматичних формах: **я вибачаюсь**, **він вибачився**, **вони вибачаться** тощо?

Вигадування всіляких табу не сприяє розвитку мови. Для розвитку мови потрібна широка свобода. Табу потрібні на форми, відверто запозичені з інших мов, коли існують свої самобутні форми. Наприклад, не можна схвалювати форм **суїцид**, **відволікати увагу** і подібних, бо **суїцид** — це "самогубство", а **відволікати увагу** — це "відвертати увагу". Нащо притягати "чужинців", коли є свої матірні слова?

Табу ж на самобутні українські форми за аналогією з наявністю табу в інших мовах — це ще один вид мавпування: мавпування лексичних табу.

XXXI. Профанізація

До негативних явищ у сфері української мови треба віднести і намагання будь-що-будь пропхати в масовий ужиток і узаконити як норму неправильні варіянтні форми. Неправильні форми існують у кожній мові, а надто в процесі їхнього розвитку. Але успішний розвиток мови вимагає такі форми поборювати, а не узаконювати.

Намагання канонізувати неправильні форми коштом правильних цілком доречно назвати профанізацією.

Культивування таких форм, як **чудовисько, безрозсудство, правлячий клас** — це відверта профанізація.

Здавалося б, що із здобуттям незалежности профанізація нашої лексики в демократичній Україні мала б зникнути. На жаль, цього не сталося. Демократичні умови дуже сприяють псевдонауковцям і просто неукам вигадувати всілякі "українські" риси в нашій мові, "непомічені" письменниками й мовознавцями минулого.

Наприклад, здобула поширення в сучасній Україні думка, що назва козацької організації минулого — **Запорізька Січ** — правильно по-українському має звучати **Запорозька Січ**. Дехто не шкодує сил, вишукуючи аргументи на користь своєї "концепції".

Головним доказом профанізаторів служать документи минулого, де справді можна натрапити на написання **запорозький**. При цьому не береться до уваги той факт, що писемною мовою в Україні тих часів була старослов'янська мова, і документи, писані цією мовою, могли вживати форму **запорозький**. Не береться до уваги і той факт, що тодішня писемна мова була пристосована до українського мовлення: якщо літеру **О** записувано з дашком Ô, то її належало читати як **І**. У давніх документах існують написання з **О** та з Ô. Написання без дашка могли траплятися з багатьох причин. Одною з таких причин може бути факт, що слово **запорізький** мало синонім **запорозький**. Це могло бути хоч би через існування слова **острозький**, утвореного від назви міста **Острог**.

Але ми знаємо, що норми сучасної української мови вироблено на підставі уніфікації живого мовлення. В основу українських літературних стандартів лягло уніфіковане мовлення українців, базоване на живих мовних формах. Отже, вирішальне слово у спорі про **О** та **І** у слові **запорізький** належить живій українській мові, збереженій у фольклорних записах.

Отож, звернімось до цих авторитетних для нас джерел.

У 20-х роках в Одесі ще можна було почути, як співали пісню про Дорошенка:

Ой на,
Ой на горі там женці жнуть, (1)
А попід горою, (2)

(3)

Гаєм-долино́ю
Козаки йдуть.
Гей, долино́ю гей,
Широко́ю, козаки йдуть.

Попе-, (1)
Попереду Дорошенко (2)
Веде своє військо, (3)
Славне запорізьке
Хорошенько.
Гей, долино́ю гей,
Широко́ю, хорошенько.

Посе-, (1)
Посереду пан хорунжий, (2)
Під ним кониченько, (3)
Під ним вороненький,
Сильне дужий.
Гей, долино́ю гей,
Широко́ю, сильне дужий.

А по-, (1)
А позаду Сагайдачний, (2)
Що проміняв жінку (3)
На тютюн та люльку,
Необачний.
Гей, долино́ю гей,
Широко́ю, необачний.

У цій пісні, як я її чув, вжито форму **запорізький**. Я навів усю пісню, щоб показати, що інакше пісня і не могла співатися, бо в усіх наведених куплетах рядки (2) і (3) римуються:

горою	**долиною**
військо	**запорізьке**
кониченько	**вороненький.**

Навіть у четвертому куплеті слова приблизно римуються:

жінку	**люльку.**

Коли взяти до уваги, що серед запорізького козацтва була велика частина чернігівців, де могли слово "жінка" вимовляти як "жунка", то і рядки четвертого куплета майже римуються. Десь і кобзар-автор пісні був родом з Чернігівщини.

Отже, в живій мові, яка є головним законодавцем уніфікованих літературних норм, форма **запорізький** відбиває характерний спосіб творення українських прикметників від географічних назв:

Запоріжжя	**запорізький**
Кривий Ріг	**криворізький**
Харків	**харківський**
Чорний Острів	**чорноострівський.**

Дехто може спитати: "Чому не можна толерувати існування форми **запорозький**, а надто у такій парі як **Запорозька Січ**? Чи це шкодить мові?".

Так, це шкодить мові. Це шкодить простоті й легкості спілкування, простоті й легкості вивчення мови. Запровадженням терміну **Запорозька Січ** ми ускладнюємо нашу мову, ускладнюємо процес її опанування, додаємо, коли хочете, ще одну каверзу для всіх, хто хоче її опанувати. Замість спрощувати наше мовлення, ми його ускладнюємо: ми мусимо говорити й писати **Запорізька область**, але **Запорозька Січ**. Чи ж це узгоджується із здоровим глуздом?

Припустімо, що й справді колись переважала назва **Запорозька Січ**.

Чи ми дотримуємось ідентичного написання історичних назв? У XIX ст. існувало **Кирило-Методіївське братство**. Саме так цю назву вимовляли українці, дарма що в офіційних документах писано **Кирилло-Мефодиевское братство**. Чи ж наш офіційний правопис додержується у цій назві правильного історичного написання? Усі адепти написання **Запорозька Січ** любенько пишуть **Кирило-Мефодіївське братство**, хоч це суперечить історії. У 1918 році в Києві постала **Українська Народня** — не **Народна** — **Республіка**. Чи ж ми дотримуємось цього історичного написання?

Історично місто **Прилуки** звалося **Прилука**, а місто **Лубни** — **Лубні**. Як і у випадку із **Запорожжям**, різниця в одній літері. Чому ж у даному разі адептів написання **Запорозька Січ** не хвилює відхід від принципу історичної точности?

То чим же пояснити існування такого подвійного стандарту? Чи не тим, що написання **запорозький** — це крок до "наближення" мов, а інші історичні написання затавровано в минулому як "націоналізм"?

Чи може наша "вірність історії" похвалитися здоровим глуздом і незалежним мисленням?

Подивіться, скільки непотрібних "ям" має наше офіційне язичіє:

1. Треба пильнувати написання **дружний** та **дружній**, штучно створений поділ на дві мовні одиниці; основна підстава для такого поділу — зближення з російською формою **дружный**.

2. Треба пильнувати написання **богатир** і **багатир**. Дві правописні одиниці, замість одної, з'явилися, щоб "наблизити" наш правопис до російського, де треба писати **богатырь**.

3. Треба пильнувати написання родового відмінку від міста-держави **Рим**: якщо держава, то **Риму**, а якщо місто, то **Рима**.

4. Тепер же любителі мовних "ям" притягають за вуха ще одну каверзу: двонаписання слова **запорізький**.

Додаймо до цього безпідставні вимоги деяких філологів вживати вирази **кров ІЗ носа**, замість **кров З носа**, а також вимоги звертатися такими довжелезними пасажами, як **панові директорові Арнольдові Григоровичеві Москаленкові**, і стане зрозумілим, чому від вивчення

такого "есперанто" відмагається не лише певна категорія народніх депутатів, а й рядові смертні, хто зберіг хоч краплину здорового глузду.

Чи ж не це ставило собі за мету колоніяльне мовознавство?

Усі "мудрування", які підпирають профанізацію мови, ведуть лише до одного: до знеохочення мовців послугуватися неоковирною мовною саламахою.

Чи ж цього нам треба?

XXXII. Думаймо, шукаймо і творім!

В. Маяковський свого часу дав таку характеристику українській мові:

Эта мова величава и проста:
"Чуєш сурми заграли —
Час розплати настав"...

Хай яке наше ставлення до гімну "Інтернаціонал", ми не можемо не визнати, що з мовної точки зору наведені рядки дійсно піднесено величні і заразом прості. Перекладач "Інтернаціоналу" Дмитро Загул (знищений потім "інтернаціоналістами") у своїй творчости йшов дорогою Т. Шевченка, котрий вказав "і мертвим, і живим, і ненародженним землякам...", які невичерпні можливості для митця та й для всіх нас криє простота української мови. На жаль, стежка, прокладена Кобзарем, поросла тернами для багатьох наших "співвітчизників".

Послухаймо "Міжнародню службу українського радіо".

Призначена для зв'язків з діяспорою "посадова особа" так звертається до українців за межами України: "Дорогі **співвітчизники**!". Чому згаданий чиновник обрав слово **співвітчизники**? Правду кажучи, він його не обирав: так його навчила попередня колоніяльна еліта, котра вважала, що чим помпезніше, чим пишномовніше висловлюватись, то тим кращий, на їхню думку, буде вплив промовця на слухачів. Чому їм так здавалося? Бо згадана еліта хотіла, щоб навіть спілкуючись із "масами", вона зберігала певну дистанцію між собою і "сірим" загалом. Тому еліта вдавалася до вишуканих, високопарних форм, засвоєних з лексикону імперії, багатому на зразки високого "імператорського" стилю:

благоусмотрение
всеподданнейшее прошение
высочайшее соизволение.

До цього стилю належить і слово **соотечественники**, вживане для звертання до підлеглої "черні" (пізніших "мас"). Не дай, Боже, сказати **земляки**! Бо це б вело до панібратства, до ненависних усім імперіям демократичних норм стосунків.

Конвертуючи імперську мову, українська колоніяльна еліта збагатила офіційний лексикон на слово **співвітчизник**. Чи хто чув коли, щоб люди говорили: "Бачив свого **співвітчизника**...", "Там живе наш **співвітчизник**...", "Дістав листа від **співвітчизника**?" Не чув, бо це слово штучне, вигадане, коли хочете, мертве.

Але любов до "мертвих" стилів у мові сильніша від здорового глузду. А надто, коли цю любов підсилюють певні свідомі або підсвідомі міркування, наведені вище. У цьому можна переконатися, почитавши газети, послухавши радіо.

Наші предки були **хліборобами**, **селянами**. Для декого — це застарілі поняття. Декому з наших сучасників хочеться, щоб їхні предки були **сільськими товаровиробниками**. Послухайте, як це "залізно" звучить: "Мій дід був **сільський товаровиробник**!". Хіба порівняєш з банальним хуторянським **хліборобом**? Тим-то й гуляє **сільський товаровиробник** по шпальтах газет, заповнює радіоетер.

Відомо, що дахи будинків криють бляхою. Слово **бляха** коротке, легкомовне, відоме у виразах "хата **під бляхою**", "будинок **під бляхою**". Та дехто хоче покривати дахи **даховим залізом**. Два слова замість одного? Чи ж це доцільно? Для декого — так. Для тих, кому **дахове залізо** легше сконвертувати з російського **кровельное железо**, ніж засвоїти українське **бляха** (в тому числі і для авторів академічного російсько-українського словника).

Усяке мавпування завжди смішне. І практика конвертування може бути наочним прикладом. В одній статті автор, описуючи військовий побут, згадує **життєзабезпечувальні** засоби. Ідеться про харчі на кілька діб, воду, сірники, деякі потрібні у польових умовах знаряддя тощо. Слово **життєзабезпечувальний** важко вимовити, його важко навіть прочитати, важко написати. Де взялося таке слово у нас? Секрет тут простий. Це слово породив російський вираз **жизнеобеспечивающие средства**. Російське слово **жизнеобеспечивающий** і собі досить довге й важкомовне, але коли воно росіянам підходить, то на це нема ради. Що ж до слова **життєзабезпечувальний**, воно, як на мене, зовсім нікуди не годиться.

Той, хто копіює, має усі права підправити копію, поліпшити її. Японці, наприклад, коли копіюють іноземну техніку, завжди вносять у свої копії щось нове, покращують і модернізують копійоване. Той, хто скопіював **життєзабезпечувальні засоби**, японською винахідливістю похвалитися не може. Він у своєму копіюванні нагадує живолупа, бо "живцем здирає" мовні форми з іншомовних зразків.

А варто лише на хвилину зупинитися й подумати. Думати нам приписано самою природою, бо хто ще має такий досконалий апарат мислення, як люди? Зрештою, можна поцікавитися, як даний вираз передають інші мови. Бо ж не тільки світу, що в вікні. І коли не пошкодувати часу на таке дослідження, то замість виразу **життє-**

забезпечувальні засоби можна сказати **засоби виживання**. Чи ж не краще?

Мораль цього розділу така: думаймо, шукаймо і творім, як це робили предки, котрі лишили нам у спадок далеко не найгірший варіянт сигнальної системи. У цьому читач може переконатися з наступного розділу.

XXXIII. Вивчаймо, розвиваймо, вдосконалюймо!

Про переваги української мови у процесі спілкування офіційне мовознавство УССР воліло не говорити. Мало говориться про це й сьогодні. Автор не збирається вишукувати в нашій мові якихось месіянських рис, як це роблять заполітизовані мовознавці (і не лише мовознавці) деяких національних меншин, а просто хоче підкреслити окремі риси нашої мови, дотеперішнім мовознавством замовчувані.

У пресі певного спрямування можна зустріти нарікання на малоінформативність української мови. Автори таких нарікань нагадують тих, хто "питає у слабого здоров'я". Чи ж могла знищувана століттями (!) внаслідок державної політики мова стати інформативнішою від мови, якій держава надавала всіляку підтримку?

Коли у 30-х роках ліквідовано інституції, покликані розвивати українську наукову мову, коли русифіковано усі навчальні заклади, коли припинено публікацію словників та іншої наукової літератури, коли молоді кадри з усіх галузей знань виховувано не українською мовою, то якої від неї можна чекати інформативности? Нарікання на малоінформативність української мови — це схвалення расистської політики, що її вела імперія щодо "инородцін". А коли глянути глибше, то подібні нарікання — це замаскована пропаганда проти незалежности України.

Чи ж можна погодитися з тезою про малоінформативність української мови?

Звернімось до джерел української мови, коли вона розвивалася без стороннього втручання. Тільки такий розвиток міг забезпечити їй високу інформативність.

Говорити про інформативність мов з належною мірою вірогідности можна лише тоді, коли встановлено одиниці виміру інформативности. Сьогодні таких одиниць немає. Усі міркування на тему інформативности базовано на здогадах осіб, котрі обстоюють ту чи ту тезу.

Я теж не знаю одиниць виміру інформативности. Але чисто практично можна покласти, що коротший вираз несе більше інформації, ніж вираз довший. А що про малоінформативність української мови говориться здебільшого у порівнянні до російської, то порівнявши

деякі українські вирази з російськими, можна “на око” визначити інформативність одних і других.

Український вираз	Російський вираз
Чекай, аж **я скажу**	Жди до тех пор, пока **я не скажу**
	Жди, пока **я не скажу.**

Кинувши оком, можна сказати, що коротший вираз інформативніший. І свою високу інформативність український вираз завдячує слівцеві **аж**. По-російськи замість **аж** треба сказати **до тех пор, пока... не**, або **пока...не**. На те, що висловив один склад **аж**, треба три або шість російських складів.

Розгляньмо ще кілька прикладів. На цей раз у вигляді діялогів:

Питання	Відповідь-питання
То ти сміявся з власних батьків?	**Де ж би я сміявся?**
А Іван що, їхав останній?	**Де ж би він їхав останній?**

Спробуймо перекласти відповіді на російську мову, щоб вони передавали той самий зміст.

Українська мова	Російська мова
Де ж би я сміявся?	**Как бы я мог позволить себе** смеяться?
Де ж би він їхав останній?	**Как бы он мог допустить, чтобы** ехать последним?

Саме так треба висловити російською мовою українські відповіді-питання. Тут нема жодної “пересади” або “натяжки”. Щоб точно передати весь емоційно-інтонаційний заряд, закладений у двох складах **де ж би**, російській мові треба вісім складів.

Ідіоми **де ж би, де б то** поширено не лише в живій мові. Їх вживають і письменники. Ось цитата з оповідання О. Стороженка “Закоханий чорт”:

“Дід не натішиться конем, гладить його, цмокає і на Одарку не гляне. Сказано, запорозька натура; недаром співають “проміняв жінку на тютюн та люльку”, а **де б то** не промінять на доброго коня”.

У даному тексті ідіома **де б то** значить **чому б.**

Багато цікавого для порівняння мов дає фразеологія. Візьмім таке українське речення:

“Мене **взяв жаль**, що я не можу їй нічим зарадити”.

По-російськи цю думку треба висловити так:

“**Меня охватило чувство сожаления**, что я не могу ей ничем помочь”.

Порівняймо:

Український вираз	Російський вираз
взяв жаль (2 склади)	**охватило чувство сожаления** (11 складів).

Ці приклади наведено не для того, щоб довести вищість української мови над російською. Розмови про вищість і нижчість (малоінформативність, слабкість) мов — це розмови скоріше расистські.

Наведені приклади ілюструють інше, а саме, що в “незамуленій” українській лексиці, збереженій у живомовній стихії, закладено величезні інформативні можливості. Коли дати їм “зелену вулицю”, вони, якщо й не поб’ють усіх рекордів інформативности, то бодай не “пастимуть задніх” у порівнянні до інших мов. Однак, ці можливості через ряд причин, про які вже згадувано, не реалізовано.

Імперії не питали у підкорених народів, чи хочуть вони асимілюватися і зректися своєї культури на користь “інформативніших” імперських культур.

То ж чи не є балакання про інформативність і силу імперських культур свого роду ностальгією за імперіями.

Українська мова має багато прогресивних і позитивних рис, які треба вивчати, розвивати і вдосконалювати. Для цього потрібно кадрів і кадрів мовознавців, потрібна повсякденна увага до цього процесу з боку держави. Потрібна широка програма українського відродження. А ще — поборювання расистських говорень.

Частина III

Трохи історії

XXXIV. Коли це почалося?

Свавільні дії щодо української мови з боку держави, а саме тотальне підпорядкування мовотворчих процесів в УССР нормам російської мови, мали прецеденти в історії. Українська мова та українська культура вже переживали подібні гоніння.

Після перемоги під Полтавою цар Петро I з метою розбудови тоталітарної з єдиним мисленням і єдиною мовою імперії почав війну з українською мовною реальністю. Літературною мовою України тих часів була старослов'янська мова, читана і виголошувана з українською вимовою.

Яка це була вимова?

Характерною ознакою цієї вимови було озвучення слов'янської літери ѣ як українського звуку І:

вѣра	**віра**
дѣд	**дід**
дѣло	**діло**
мѣдь	**мідь.**

Другою досить виразною ознакою прочитання тодішніх текстів була вимова старослов'янської літери **И** як українського звуку **И**:

глаголати	**глаголати**
Господи	**Господи**
милостивый	**милостивий.**

Молитва **Отче нашь, иже еси на небесѣх**, в устах українців звучала тоді так: **Отче наш, їже єси на небесіх.**

Вираз **во вѣки вѣков** звучав **во віки віков**, а то й **во віки віків**, бо коли літеру **О** записувано з дашком: Ô, її належало вимовляти як **І**.

Молитва **Вѣрую** звучала **Вірую.**

Нема жодного сумніву, що старослов'янське Г в Україні вимовляли як наше сучасне Г.

Така вимова наводить на роздуми, чи не була основою для старослов'янської мови українська мова? В усякому разі ця вимова в Україні, будучи традиційною, базувалася на морфологічних рисах саме української мови: наш звук (літера) І та старослов'янський ѣ збігаються і в коренях слів: **дѣло — діло**, і в морфологічних закінченнях: **на конѣ — на коні**.

Для нас важливо, що така вимова — хай яке її походження — наближала старослов'янські тексти до розуміння широкого українського загалу. На той час це була українська літературна мова. Своєю вимовою ця українська старослов'янщина відрізнялася від вимови, яка пізніше закріпилася в Московській Русі. На ділі, ті самі тексти можна було прочитати "по-руськи" (в сучасній термінології — по-українськи) і по-московськи (в сучасній термінології — по-російськи).

Міркуючи логічно, треба думати, що українська вимова старослов'янських текстів поширилася в Україні від часів хрещення Руси, а можливо, була притаманна старослов'янщині і до цього. Важко собі уявити, щоб за часів, коли Володимир Великий охрестив Русь-Україну, старослов'янські тексти виголошувано із сучасним російським акцентом. Таж тоді ще не існувало Московської Руси! Очевидно, що від часів Володимира і до 1709 р., коли видано перші укази Петра І проти української мови, в Україні не було жодних змін у вимові старослов'янських текстів. Ця вимова була характерна передусім для служби Божої по церквах. З цією вимовою велося викладання у школах в Україні, в тому числі у Києво-Могилянській Академії. Скасована Петром І вимова збереглася у греко-католиків Галичини. Галицька вимова нічим не відрізняється від вимови православних України до 1709 р. Вона збереглася в Галичині, бо Галичина не входила до Російської імперії.

Вимова друкованих та писаних старослов'янських текстів була головною різницею між українською та російською літературними мовами у XVIII ст. Саме тому Петро І, почавши боротьбу з українською культурною самобутністю, став поборювати українську вимову, "дабы не было различия" між цими мовами.

Він видав низку указів, спрямованих на ліквідацію української вимови у церквах, що тоді вже належали до московського патріярхату. Патріярхат цей за Петра І і пізніше слухняно виконував волю царів.

Ці заходи не можна було втілити в життя за один день чи місяць. На цю деукраїнізаторську акцію пішли десятки років — мало не століття. Не так легко було перевчити людей, передусім священиків та дяків, на нову вимову. Але укази не барилися і падали один за одним.

1709 р. був дуже плідним на антиукраїнські укази. Забороною української вимови у церквах Петро І не обмежився.

1709 р. — указ Петра І про запровадження "гражданського письма", який мав і антиукраїнське спрямування тим, що підривав авторитет Києво-Могилянської Академії як наукового центру новоствореної Росії.

1720 р. — указ Петра І про заборону друкувати в Малоросії будь-які книги, крім церковних.

1753 р. — указ про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській Академії.

1769 р. — заборона Російської православної Церкви на друкування й використання українського "Букваря".

1784 р. — переведення викладання в Києво-Могилянській Академії на російську мову.

1786 р. — наказ київського митрополита С. Миславського, щоб в усіх церквах дяки й священики читали молитви і правили службу Божу "голосомъ, свойственнымъ россійскому нарѣчію". Те саме заведено й у школах України.

З цієї хронології видно, що українська мова й культура вже переживали один період "наближення і злиття мов".

Большевики, отже, не відкрили Америки, а топтали стежку, втоовану задовго до "пролетарської революції". "Пролетарі" наслідували у своїй політиці далеко не пролетарські, а імператорські ідеї та методи.

Державні заходи Москви підтинали в корені самобутність українського культурного розвитку, вели до русифікації духовного життя України.

Залишки Петрових "реформ", які підхопили "пролетарі", і досі шкодять науковому вивченню історії нашої мови. Прищеплену ще Петром І вимову старослов'янських літер у пам'ятках давньої української літератури усе офіційне колоніяльне мовознавство визнало єдино правильною вимовою. Тобто давню літеру ѣ вимагали читати як Є, замість І. Цей колоніяльний науковий шаблон не втратив свого значення і в незалежній Україні, бо деякі мовознавці й навчальні заклади і далі підходять до історії української мови через призму антиукраїнських царських указів XVIII ст.

Так, старослов'янський вираз **нѣсть числа** і далі перекладають у сучасних текстах як **нєсть числа** або **несть числа**, тоді як правильно по-українськи цей вираз має звучати **ніcть числа**.

Виховані на колоніяльних стереотипах наукові кадри дуже неохоче відходять від цих стереотипів. Уся надія сьогодні на здатне критично мислити молоде покоління українських мовознавців. Їм належить відмити увесь "царсько-пролетарський" бруд із здорового тіла української мови.

XXXV. Іван Котляревський

Перші заходи імперської деукраїнізації припадають на XVIII ст. Отже, всі діячі українського відродження XIX ст. вже діставали освіту російською мовою. Цей факт не міг не відбитися на "малоросійській" мові, якою піонери культурного відродження України (кінець XVIII — початок XIX ст.) починали писати свої твори, діставши перед тим російськомовну освіту. У творах засновника української літератури І. Котляревського рясніють форми відверто запозичені з російської мови. Сучасного читача вражає така лексика в "Енеїді":

вкусний, надежда, ногті, обезьяна, разний.

Цей список можна б і продовжити. Але нас цікавить лише факт наявности русизмів у автора "Енеїди". Компонуючи свій твір, Котляревський користувався не лише живою українською мовою, але й тою мовою, яку він засвоїв у російських навчальних закладах. Часом він мимовільно вживав русизми, хоч знав правильні українські форми. Так, поруч із словом **вкусний** в "Енеїді" чи не частіше фігурує **смачний**. Часом вжити русизм вимагала рима або ритм віршового рядка. А часом, можливо, що й автор "Енеїди" міг плутатися в окремих спеціяльних термінах: ніяких же українських — на базі живої мови — словників не існувало, отже, не було жодних мовних норм, в тому числі термінологічних (майже так, як у сучасній Україні). Котляревський був перший, хто орав цілину української мови й літератури. Сьогодні можна тільки дивуватися, що, не вивчаючи української мови та її граматики в жодній школі, не послуговуючись жодною україномовною літературою, а лише на підставі контактів з україномовним оточенням, Котляревський творив шедеври цією безписемною на той час мовою.

Віддаючи належне генієві автора "Енеїди", ми заразом мусимо бути свідомі того, що до лексики його безсмертного твору треба підходити критично, жодною мірою не маючи усієї його лексики за українську.

Саме так і ставилися до лексики Котляревського наші попередники. Б. Грінченко, фіксуючи у Словнику народню лексику, наводить приклади з "Енеїди", але не включає до Словника слів **обезьяна, надежда** тощо.

Зовсім інакше поставилися до наявних в "Енеїді" русизмів колоніяльні ревнителі "злиття мов" і "наближення" української мови до російської. Русизми Котляревського стали для них знахідкою. Саме посиланнями на них і обґрунтовано низку русифікаційних маніпуляцій підсовєтського мовознавства.

Після погрому українства 30-х років колоніяльне мовознавство на означення елементу Plumbum запозичило російський термін **свинець** замість традиційного українського **оливо**; а на означення елементу Stanum — форму **олово** замість традиційного терміну **цина**.

Було це здійснено по-большевицьки насильницьки. Пояснень не роблено. За пояснення правила цівка револьвера. Лише згодом колоніяльні мовознавці, що редагували УРС у 60-х роках, а пізніше і редактори СУМу в 70-х, взялися заднім числом "теоретично" обґрунтовувати большевицький терор. В УРСі (том V) та СУМі (том IX) у гнізді *СВИНЕЦЬ* наведено цитату з "Енеїди":

Вулкан, до кузні дочвалавши,
Будить зачав всіх ковалів;
Свинець, залізо, мідь зібравши,
Все гріти зараз ізвелів...

Інших прикладів з творів класичної української літератури словники не подають: їх немає. Зате СУМ ілюструє гніздо *СВИНЕЦЬ* творами совєтських письменників післяпогромного періоду, коли запроваджено горезвісну "нормативну" лексику. Вжити тоді питому українську лексику було рівнозначно антирадянській діяльності з наступними відвідинами архіпелагу ҐУЛАҐ. Жоден редактор в УССР не пропустив би "крамольної" лексики.

Що ж до цитати з "Енеїди", треба думати, її автор вжив слово **свинець** так само, як вживав слово **вкусний**, знаючи, що існує слово **смачний**. Підтвердження цього знаходимо в самій "Енеїді". Поруч із **свинцем** Котляревський вживає і питомий український термін на означення металу Plumbum — **оливо**. Описуючи оборону фортеці троянцями, автор "Енеїди" каже:

Троянці так і учинили;
На вал колоддя накотили
І разний приправляли вар;
Олію, дьоготь кип'ятили,
Живицю, **оливо** топили,
Хто лізтиме, щоб лить на твар.

Тут **оливо** вжито у традиційному українському розумінні на означення металу Plumbum. Лити з мурів обложеної фортеці **цину** (Stanum) було б задорого. А **оливо** (Plumbum) було куди дешевше, і цей метал завжди був на похваті у війську, бо з нього відливали кулі. Тож немає жодного сумніву, що в даній цитаті Котляревський під **оливом** має той самий метал (Plumbum), який він в іншому місці називає на російський манір **свинцем**.

Що ж роблять редактори УССР? Вони слово **оливо** в наведеній цитаті у виданні 1952 р. виправляють на **олово**. І саме як **олово** (Stanum) його фіксує СУМ у гнізді *ОЛОВО* (том V). Іншими словами, мовознавство УССР для обґрунтування антиукраїнського погрому 30-х років вдається до фальсифікації.

Котляревський слова **олово** не вживає — лише **оливо**, і означає воно у наведеному прикладі не Stanum, а Plumbum.

Правда, в описі палат підземного царя автор "Енеїди" вживає **оливо** ніби на означення металу Stanum, хоч, може, у парі "**оливо, свинець**" автор вдається до повтору на зразок "**треба, нада**":

Цвяховані були там стіни,
І вікна всі з морської піни;
Шумиха, **оливо, свинець**,
Блищали міді там і криці...

Тут можна пояснювати **оливо** як Stanum (російське **олово**), що й роблять мовознавці УССР. Виключати можливости того, що Котляревський міг у даному уривку розуміти під **оливом** Stanum (російське **олово**) не можна. Не будучи ковалем чи металургом, письменник міг плутатися в термінології, а російська освіта могла цій плутанині сприяти.

Отже, у Котляревського спостережено термінологічну "саламаху": один раз слово **оливо** значить Plumbum, а другий раз — Stanum. Однак не вживає автор "Енеїди" слова **олово**, тільки — **оливо**. З другого боку, на означення виробів із Stanum-у письменник вдається до слова **циновний** — прикметника від слова **цина** (Stanum):

Циновним ґудзем застебнувся...

Маючи уявлення про "**циновний** ґудзь", автор "Енеїди" мусів знати і слово **цина** — український термін на означення металу Stanum — дарма, що у творі його не вживає.

Наявність лексичних розбіжностей у Котляревського потребує глибшої уваги.

Як же українці справді називали Plumbum і Stanum?

Для цього досить вдатися до творів інших класиків:

Та вона, ота Урака,
Біля коминка присіла,
В купі з сином, з тим Ласкаром,
Топлять **оливо**, ллють кулі... *(Леся Українка).*

Кулі, як знаємо, ллють з металу Plumbum. Отже й Леся Українка під **оливом** розуміє Plumbum. Про це свідчать й інші фольклорні та літературні джерела.

Який з цього всього проситься висновок?

I. Вплив російської мови на українську має свою досить довгу історію.

II. Посилання на творчість класиків потребує великої обережности: вжита один раз одним класиком лексика ще не є підставою вважати її за українську.

III. Для занесення слова чи виразу до реєстру словника як українського треба мати кілька прикладів вживання даної лексики, взяті з кількох класиків.

IV. Досліджуючи мовні явища, у жодному разі не можна практикувати підтасовок, перекручень і підправок авторських текстів — методів, характерних для колоніяльного мовознавства УССР.

XXXVI. Війна словес

За те, що хлоп не пив спиртного,
Світ заповзявся проти нього...
Коли ж на вухо хтось — зворушливо:
"Не заповзявся, а обрушився!"

Щоб далі більше не вшелепатись,
Коваль стулив долоні репані...
Гай-гай, нові згадавши стилі,
Хутенько правлю на згрубілі.

Гостям впадає в око те,
Що ліс тут зовсім не росте...
О, стилю, стилю безкебетний!
Таж це було для них прикметно!

Невістці й каже братова:
"Насип горнятко там, чи два!"...
Я б інші тут ужив слова:
"Насип, скажім, горня чи два!"

Як батько міг схвалити шлюб?
Таж наречений — саморуб!
Такий в усьому був смиренний,
І на тобі — калічник членів!

Слонячу вихиливши дозу,
Ласун прибрав недбалу позу...
Десь, треба добре його вимучити,
Щоб він змінив ї' на невимушену.

Тут наш не витримав механік
Й поставив каверзне питання;
Таке, що лектори партійні
Ще й досі звуть провокаційне.

Нечесність автора статті
В усій відкрилась наготі...

А тим, хто в пам'яті побабрається,
В усій, сказати, непривабливості.

"Таж у криївці, певно, золото!" -
Пластунці стукнуло у голову...
Убий, не втямлю, як пластунку
Щаслива осінила думка!

Щоб вірний відвернути зсув,
Ледащо й пальцем не кивнув;
Шкода було його і стренчити —
Зусилля не зробив найменшого.

З-за рогу й видно, як нероба
Гарненько набивав утробу...
Аж ні! Не так... Згнітивши серце,
Карбую: віддававсь обжерству.

XXXVII. Після Котляревського

Котляревський був батьком української літератури, і батьком не бездітним. Після появи "Енеїди" український літературний обрій заряснів іменами: Стороженко, Квітка, Гребінка, Боровиковський, Шевченко, Куліш. І кожен з цих письменників у своїй творчості так чи інак вдавався до русизмів.

Не важко відшукати русизми у П. Куліша, знаходимо їх і в Т. Шевченка.

Кулішеві русизми здебільшого походять із старослов'янської мови, що, як знаємо, була до XIX ст. літературною мовою України. Це такі слова, як **оглашати, глаголати, соблюдати, уповати**. Деякі з цих форм фіксує навіть словник Грінченка. Зустрічаємо їх і в деяких інших письменників XIX ст. Форми ці — старослов'янізми — характерні для періоду вироблення української мови. Ці форми не чужі і нашим сучасникам, коли вони вдаються до урочистого або гумористичного стилю.

Поруч із старослов'янізмами трапляються в Куліша і цілком невиправдані русизми: **іздатель, понапечатував**, хоч вживає Куліш і форми **друкувати, надруковано**. Можна натрапити у Куліша і на живомовні форми, сучасною літературною мовою не практиковані: **год, послі, тілько, первий, лучче**.

Для більшої наочности наведу зразок мови П. Куліша:

"ПРИКАЗКИ" ГРЕБІНКИ
ОД ІЗДАТЕЛЯ

Тому назад двадцять шість год покійничок Євгеній Павлович Гребінка випустив невеличку книжечку "Приказки". Не чули ми про його працю й досі голосного слова, а "Приказки" були найкраще діло зо всього, що **понапечатував** Гребінка. Коли рівняти їх і до сусідньої словесности, то навряд чи **є в їй** кращі приказки од Гребінчиних, а тілько що московські дзвони голоснійші од наших. Гребінка, пишучи приказку, малює нам **тут же** наші села, поля й степи свіжими, **да** й непозиченими фарбами. Коли сміється він, то прислухайтесь — **тут же** крізь сміх почуєте якийся сум; коли ж справді сумує, то слово його процвітає квітками щирої поезії української. Широкі його приказки, як наші степи, жартовливі вони **да** якось і сумоваті, як наші селяни; шуткуючи, сі приказки займають душу зглибока.

І вже в цьому загалом українською мовою писаному уривку можна знайти слід із добутої Кулішем російської освіти. "Навряд чи є в їй кращі приказки" — речення чисто російського мовного стилю. Українець, незнайомий з російською мовою, скаже: "Навряд чи має вона кращі приказки". Там, де росіяни кажуть **у меня есть**, українці казали **я маю**. Форма **у мене є** розвинулася під впливом російської мови від освіченої в російських школах інтелігенції.

Тільки російським впливом можна пояснити вираз **тут же**. Українській мові властивіше форма **тут таки**. Сполучник **да** у тексті — це теж слід російського правопису, засвоєного Кулішем у школах.

У поезії Куліш ще більше вдавався до запозичень з російської мови. Тут прозирає безперечний вплив Пушкіна та інших російських поетів:

Я філософію, сказати, що люблю,
І часто сам собі, пречасто говорю:
Уви! Ми родимось на те, щоб нам умерти...

Т. Шевченко так само вдається до русизмів, але здебільшого для сарказму:

Та щось нишком розмовляли
Здалека не чути
О отечестві, здається,
Та нових петлицях...

Не звільнилися українські автори і після Шевченка від впливу російської мови. Практично усі вони в той чи інший спосіб використовують лексику росіян, вивчаючи її в школах, послуговуючись на службі, а подеколи і в сім'ї.

Українська мова адоптує цю лексику в різних варіяціях.

I. Пряме запозичення російських форм: **свинець.**

II. Творення українських форм за російським зразком (калькування): **у мене є** замість **я маю.**

III. Вибір з кількох українських синонімів форми, структурою і звучанням найближчої до російської: **нагромаджувати** (1), **призбирувати** (2), **накопичувати** (3).

В УССР віддавали перевагу формі (3), найближчій до російського **накапливать.**

IV. Відмирання форм, які в російській мові мають інше значення: **плохий** (боязкий) забуто, бо російське **плохой** = **поганий.**

V. Зміна значень окремих слів на російський манір: **знаменитий** (значило **пречудовий**, тепер значить **славнозвісний**).

VI. Вживання граматичних форм, властивих російській мові: **по всім усюдам** замість **по всіх усюдах.**

VII. Вживання властивого російській мові дієслівного керування: **зраджувати** *кому* замість **зраджувати** *кого.*

VIII. Запозичення правописних норм: **да** замість **та.**

Запозичення правописних норм після погрому українства 1933 р. набрало рис державної політики. Прикладів — сотні; обмежусь кількома:

ад'ютант	замість	**адьютант**
раз у раз	замість	**раз-у-раз**
сухопутний	замість	**сухопутній.**

Бодай одну з цих категорій запозичень можна знайти у найповажніших класиків. Серед дореволюційних авторів запозичена лексика особливо властива письменникам, що походять з інтелігентних родин, чиє виховання проходило під впливом російської мови та літератури. Підшукуючи лексику для свого мовлення — усного чи писемного — такі автори мимоволі звертаються до російської мови і позичають або копіюють, або беруть за зразок російські форми.

Наприклад, у М. Коцюбинського можна натрапити на такі кальки:

"**Щемлячий** трусок погнав його в гори".

Нема ніякого сумніву, що слово **щемлячий** є копією російського **щемящий**, відомого у низці виразів, вживаних у російській літературі: **щемящая боль, щемящий душу напев** тощо. У нашій живій мові слова **щемлячий** не зафіксовано. Це стовідсоткова копія з російського зразка. Чому письменник вжив саме це слово, коли в інших творах він послуговується прикметником **терпкий**? Очевидно, автор хотів створити синонім до слова **терпкий** для певної диференціяції між **терпким** та **щемлячим**. На жаль, як на мене, це йому не вдалося, бо читачі, які знають російську мову, слово **щемлячий** зрозуміють через

посередництво російської мови, а не з образу, що його мало б творити слово **щемлячий**.

Ближче до української мовної стихії форми **щемливий**, **щемкий**, **щімкий**, що їх мовці вивели з українського слова **щем**, яке само по собі без жодних епітетів заступає російський вираз **щемящая боль**.

Трапляється у М. Коцюбинського і російське керування іменника дієсловом з часткою **не**:

"Комісія **не змогла** злокалізувати **філоксеру**..."

Належало б сказати **філоксери**. Ось приклад з народніх уст:

"Ніхто **не може світа** пережити" *(Номис, 389)*.

На російський манір вживає Коцюбинський і дієслово **шкодувати**:

"Уряд **шкодував** гроші на боротьбу" (з філоксерою)...

Дієслово **шкодувати** вимагає родового відмінку: **шкодувати грошей**. Саме так дієслово **шкодувати** керує іменником у інших класиків:

"...та, видно тесля **шкодував** роботи" *(Леся Українка)*.

Остання цитата з творів М. Коцюбинського є ілюстрацією до VII категорії запозичень, перелічених вище.

У наступних двох розділах ми розглянемо цю категорію запозичень докладніше.

XXXVIII. Навчаючись чужого

Ще до того, як держава стала брутально втручатися в українську мовну стихію, вже мали місце факти "наближення мов": в українській мові почали з'являтися невластиві нам слова, вирази, синтаксичні конструкції. Як це ставалося?

Найлегше простежити за цим процесом на письменницькій творчості, бо письменники лишають по собі твори, лексика яких може свідчити про явища, що відбувалися у сфері мови.

Як ми знаємо, освіта в Російській імперії була виключно російськомовна. Особливо пильно цього додержувано в Україні. Усі релігійні навчальні заклади переведено на російську мову ще в кінці XVIII ст. Інтелігенція, міське чиновництво, священики стали переходити на мову імперії не лише на службі, але і в родинах. Те саме відбувалося і в сім'ях "малоросійського" дворянства.

Ішов процес обмосковщення України.

З фізики відомо, що всяка дія викликає протидію. Мала місце протидія і в процесі русифікації. Знову таки цю протидію найлегше простежити на письменниках: їхні біографії зафіксовано документально, і з них ми дізнаємось багато цікавого.

Обмосковщення як процес насильницький не міг не викликати протидії з боку молодого покоління: найбільш прогресивної, завдяки своїй молодості, частини суспільства. Коли старше покоління — бать-

ки — під тиском обставин скорялися диктату імперії та переходили на мову колонізатора, то діти під впливом прогресивних течій у суспільстві бачили в цьому диктаті деспотизм і варварство. І діти ставали в опозицію до батьків. У родинах наставало протиборство.

Цілий ряд українських письменників пережив таке протиборство. Виховувані в російськомовних родинах майбутні літератори повставали проти родинної російськомовности, і, зайшовши у конфлікт з батьками, навіть розривали з родиною. Такий конфлікт зафіксовано у житті С. Руданського. Не згодний з російськомовністю родини, він розійшовся з домом батьків. Аналогічні відносини склалися з батьками і в Б. Грінченка.

Розірвавши з "малоросійством" батьків, діти верталися до своєї пригніченої культури і бралися до її розвитку.

З національної точки зору бунт дітей був явищем позитивним. Та, як і всяке позитивне явище, воно мало і свої негативи. А негативи полягали в тому, що, повернувшися до рідної культури, діти до кінця не звільнилися від впливів шкільної та родинної російськомовности. І ці впливи в тій чи іншій формі давалися взнаки в їхній творчості. Письменники, які здобули російську освіту, у своїх українських творах робили огріхи проти правильної української мови. Коли-не-коли вони вживали форми, запозичені з російської мови, компонували речення на російський лад, вживали властиві російській мові зв'язки між словами тощо.

Ці огріхи впливали на українську літературну мову тим, що деякі з цих огріхів стали переходити з категорії помилок у категорію норми. Особливо полюбляло письменницькі огріхи колоніяльне мовознавство, яке на підставі авторських похибок відверто фальсифікувало українську мову.

Приклади? Їх багато. Для нас найцікавіші з них ті, які задокументовано.

Словник Б. Грінченка у гнізді слова *ЗРАДЖУВАТИ* наводить такі приклади із записів народньої творчости:

"Палію, Палію Семене, чи не **зрадиш ти мене**"

(Запис Максимовича).

"...вона ж **мене ізрадила**, я й не сподівався"

(Запис Метлинського).

Дієслово **зраджувати**, як неважко бачити із зацитованих уривків, вимагає після себе знахідного відмінку, тобто ставить після себе питання *кого/що*.

А от зразки з літератури (із Словника А. Кримського та СУМу):

"**Зрадив** дівчину кохану (*кого*)..." *(С. Руданський).*

"Та доля лихая **зрадила** хутко його (*кого*)..." *(Леся Українка).*

"**Зрадив** козаків (*кого*), пристав до ляхів..." *(І. Нечуй-Левицький).*

"**Зрадив** він народню справу (*що*)..." *(П. Куліш).*

"Я **зрадив** би себе (*кого*), якби дививсь інакше..." *(В. Самійленко)*.
"Князі й бояри... **зраджують** край свій (*що*)..." *(І. Франко)*.
"О Батьківщино! Не **зрадили** тебе (*кого*) твої донецькі діти..."
(В. Сосюра).

Така одностайність письменників, що походять з різних українських земель Поділля, Волині, Київщини, Полтавщини, Галичини, Слобожанщини, не лишає жодного сумніву в тому, що **зраджувати** треба *кого* або *що*. Якщо ж хтось колись відступає від цієї норми і зраджує *кому/чому*, то це — помилка, огріх, який можна пояснити впливом російської освіти, бо росіяни **изменяют** *кому/чему*, і ніколи ніде не **изменяют** *кого/что*.

Усяку помилку треба трактувати як помилку і не інакше. Але не так думають мовознавці колоніяльної школи. Для них помилка в бік копіювання російської мови — це те, що їм якраз і потрібно. Отож СУМ у гнізді *ЗРАДЖУВАТИ* пише, що слово це вимагає після себе питання *кого/що*, але іноді (рідко) й *кому/чому*. І наводить приклади з літератури, які на ділі є письменницькими огріхами:

"**Зрадила** та, що любила... **Зрадила** мила мені *(кому)*..."
(О. Олесь).

"...він не **зраджував** цій звичці *(чому)*..."
(О. Полторацький, "Повість про Гоголя", 1960 р.).

Огріх О. Олеся стає зрозумілим на підставі написаного вище.

Щодо прикладу з твору О. Полторацького, то його треба пояснити низьким рівнем грамотности автора та подвійним стандартом тодішніх редакторів, які виполювали найменші відхилення від "нормативних" словників, коли йшлося про самобутні українські форми, і закривали очі, коли йшлося про копіюваня російських зразків. Бо, фіксуючи у гнізді *ИЗМЕНИТЬ* українське слово **зраджувати**, нормативні словники (РУСи), починаючи від 1948 р., наводять його у правильній українській формі: **зраджувати** *кого/що*.

Третій том СУМу, який узаконив, як рідкісну, форму **зраджувати** *кому/чому*, вийшов 1972 р.

Отже, у виданій 1960 р. повісті Полторацького "Дитинство Гоголя" редактор мусів виправити помилку автора. Та, як бачимо, він цього не зробив. Помилки у бік копіювання російської мови редактор не мав за потрібне, або не наважився виправляти, або й сам був освічений не краще від автора.

І цей букет неграмотности СУМ підносить як українську норму!

Про фаховий рівень тодішніх редакторів дуже промовисто свідчить скарга О. Довженка, висловлена у листі до директора видавництва "Дніпро". От що пише Довженко про особу, яка редагувала його твори: "...не знає мови. Видно по всьому, що вона українською мовою не говорить. На кожній сторінці сліди словників, механічно прочитаних, а часом і безглуздих".

Як це точно відбиває систему редагування української літературної продукції в УССР! Редактори обертали живу мову на мертве язичіє.

Узагалі ж кажучи, огріхи в мові письменників у ситуації тотального поширення російської мови траплялися і трапляються. Усі пам'ятають рядки Т. Шевченка:

І ЧУЖОМУ научайтесь,
Й свого не цурайтесь...

Однак ми — за винятком ревнителів "двомовности" — і далі навчаємось **чого**, а не **чому**.

Письменники можуть помилятися. Але це не дає нікому права на підставі помилок творити норму. А саме так діяло колоніяльне мовознавство і продовжує діяти сьогодні.

Узаконення помилкового вжитку веде до поступового відмирання самобутнього українського мовлення. Сьогодні щораз частіше у пресі можна зустріти форму **зраджувати** *кому*: **зрадив мені, зраджу їм, зрадило нам** тощо. Виправляти ці покручі редакторам просто нема як: бо ж такий вжиток узаконено колоніяльним мовознавством, яке має в незалежній Україні чи не більше прав, ніж в УССР.

Чужа мовна "порода" забиває своє золото.

Такий наслідок "чужої науки".

XXXIX. "Коштує мене" чи "коштує мені"?

Коли сьогодні ми чуємо від когось "**Мене** це дорого **коштувало**", нам здається, що вираз неправильний. Справді, сьогоднішній мовець звик до такого зв'язку між словами: "**Мені** це дорого **коштувало**".

Так ми звикли. Так і в російській мові: "**Мне** это дорого **стоило**". Щодо російської мови — це так.. Що ж до української...

Гляньмо до словників. У словнику Б. Грінченка у гнізді *КОШТУВАТИ* наведено такий приклад:

"Воно коштуватиме їх небагато" *(З народніх уст; Канівщина)*.

Тобто, коштувати вимагає після себе родового відмінку: коштувати *(кого)*.

Такий мовно-логічний зв'язок фіксують і твори літератури:

"Буде рублів десять Тебе (*кого*) **коштувати**" *(С. Руданський)*.

"Говорили, що такий дозвіл **коштував його** (*кого*) пару тисяч" *(І. Франко)*.

Як бачимо, лексема **коштувати** *кого* була нормою ще не так давно. А вже за радянських часів остаточно забулася:

"Копійок двадцять п'ять **Івану** (*кому*) **коштували**" (*М. Рильський*).

Можна наводити десятки прикладів з творів наших сучасників, і всі вживають модель **коштувати** *кому*.

Навряд чи треба переконувати читачів, що така трансформація сталася під впливом північного сусіда. Коли це сталося, і хто перший став вживати форму **коштувати** *кому*, сьогодні встановити важко. Одне незаперечно: у першій половині XX ст. на Східній Україні **коштувати** *кого* стало архаїзмом. На Західній Україні та в західній діаспорі ще й сьогодні можна почути **мене коштує, його коштує**, хоч під впливом совєтської освіти Західня Україна губить це правильне українське дієслівне керування.

Прикладів "застаріння" під впливом навальної русифікації можна навести більше. Тепер неможливо встановити дату і місце "трансформації" дієслова **коштувати**. Зате інші подібні "трансформації" можна прослідкувати, скажу так, документально.

Прикметник **подібний** у нашій мові вживається з прийменником до: **подібний до** *кого/чого:*

"І почуття, **подібне до** сорому, опекло йому лице" *(З. Тулуб).* (I)

"Який гарний. Зовсім **до** Вас **подібний**" *(І. Франко).* (I)

Проте під впливом тих же чинників — російська освіта й оточення — дехто практикує і такі моделі: **подібний на** *кого/що*, **подібний** *кому/чому:*

"Сухе тіло гріло мене теплом, таким знайомим і ні **на що** не **подібним**" *(М. Коцюбинський).* (II)

"Зоставшись при тобі, я став би долею **тобі подібний**" *(Леся Українка).* (III)

Як бачимо, невластиві нам форми вживають і письменники. Щодо Коцюбинського, то він якраз і належав до літераторів, з дитинства знайомих з російською мовою та літературою. Наявність виразу **тобі подібний** у Лесі Українки можна пояснити потребою ритміки у віршованому тексті, хоч і Леся не була вільна від впливу російської мови: як свідчать сучасники, батько Лесі був виключно російськомовний.

Цікаве тут інше: як мовою видатних письменників маніпулює колоніяльне мовознавство:

УРС (1961 р.) так пояснює слово *ПОДІБНИЙ*:

ПОДІБНИЙ 1) (*до кого, до чого*, реже *на кого, на що, кому, чому*)...

Отже, УРС засвідчує питомість для нас форми **подібний до** *кого/чого*, підкреслюючи ремаркою "реже" вторинність (у даному разі — від запозичення) форм **подібний на** *кого/що*, **подібний** *кому/чому*. Хоч і узаконюючи позичені форми (бо це кінець кінцем збагачує комунікативні можливості мови), УРС все таки визнає за питомою українською моделлю керування першість. І відповідно наводить приклади в такому порядку:

"І почуття, **подібне до** сорому, опекло йому лице" *(З. Тулуб).* (I)

"Сухе тіло гріло мене теплом, таким знайомим і ні на що не
подібним" *(М. Коцюбинський).* (II)

"Учителю, зоставшись при тобі, я став би долею тобі
подібний" *(Леся Українка).* (III)

Але часи змінилися. Наступ на українську мову посилився. І виданий 1975 р. СУМ (том VI) "міняє акценти". Гніздо *ПОДІБНИЙ* виглядає вже так:

ПОДІБНИЙ, а, е. 1. Який має спільні риси з ким-, чим-небудь, схожий на когось, щось...

Це пояснення зігнорувало українську модель керування, властиву цьому прикметнику: **подібний до чого**, пояснивши слово **подібний** через синонім **схожий**, який таки вимагає після себе прийменника **НА**. Гніздо ілюстровано прикладами в такому порядку:

"Сухе тіло гріло мене теплом, таким знайомим і ні **на** що не
подібним" *(М. Коцюбинський).* (I)

"Який гарний. Зовсім до Вас **подібний**" *(І. Франко).* (II)

"Учителю, зоставшись при тобі, я став би долею тобі
подібний" *(Леся Українка).* (III)

Як бачимо, першим наведено приклад, де **подібний** вимагає після себе прийменника **НА**: вжиток у 1961 році визнаний рідкісним. За неповних 15 років рідкісний вжиток став головним!

У такий спосіб адепти "злиття мов" "наблизили" українську мову до російської. Про українську питому форму **подібний до** *чого* користувач СУМу дізнається лише з поставленої на друге місце цитати і має зробити висновок, що позичена форма **подібний на** *що* — це природня українська форма.

Я жодною мірою не проти мовних запозичень. Вжиті до речі вони збагачують комунікативні можливості мови. Але з фальсифікаційною практикою псевдомовознавства, яке на догоду політичній меті старається витискати самобутні форми формами запозиченими, навряд чи погодяться словолюби й шанувателі рідного слова.

Хто хоче володіти правильною українською мовою, мусить вистерігатися таких узвичаєних або узвичаюваних покручів:

Правильна українська форма	Суржикова форма
відповідно до *чого*	**відповідно** *чому*
глузувати з *кого*	**глузувати над** *ким*
дивуватися з *чого*	**дивуватися** *чому*
запобігати ласки у *кого*	**запобігати ласки перед** *ким*
знущатися з *кого*	**знущатися над** *ким*
зраджувати *кого*	**зраджувати** *кому*
легковажити *що*	**легковажити** *чим*
навчатися /вчитися/ *чого*	**навчатися /вчитися/** *чому*
наслідувати *кого/що*	**наслідувати** *кому/чому*

нехтувати *що* (поради)	**нехтувати** *чим* (порадами)
опановувати *що* (науки)	**опановувати** *чим* (науками)
повідомляти *кого* (мене, нас)	**повідомляти** *кому* (мені, нам)
постачати *кому що* (матері хліб)	**постачати** *кого чим* (матір хлібом)
радіти /радий/ з *чого*	**радіти /радий/** *чому*
сміятися з *чого*	**сміятися над** *чим*
спонукувати на *що*	**спонукувати до** *чого*
стосуватися до *кого* (нас, мене)	**стосуватися** *кого* (нас, мене).

XL. Слово Галичині

Культурний розвиток західніх областей України — Галичини, Закарпаття, Буковини — відбувався в особливих умовах. Ці землі до 40-х років XX ст. були відірвані від Наддніпрянської України. У відмінних від Наддніпрянщини умовах галичани виробили галицький варіянт української мови, дещо відмінний від наддніпрянського варіянту.

На галицький варіянт української мови впливали польська, німецька, старослов'янська і знову таки російська мова. Російська мова, правопис якої у XIX ст. зберігав чимало рис старослов'янської мови, була найближчою для зрозуміння галицькій інтелігенції. Грамотність галичан базувалася на старослов'янській мові — мові Церкви. Укази Петра I не мали поширення на Галичину, і там нерусифікована старослов'янська мова і старослов'янський правопис стали базою, на якій розвивався галицький варіянт нашої мови.

Вироблення цього варіянту так само не проходило без боротьби. У розвитку мови галичан брало участь два мовотворчих напрямки: один — на базі народньої мови, і один — на базі вже "готової", тобто виробленої російської мови.

На початку галицького відродження дуже популярним серед галичан було "язичіє", яке базувалося на старослов'янському письмі та на російській лексиці з домішкою місцевих елементів. Унормовані ці елементи не були: кожен, хто писав язичієм (говорити язичієм практично ніхто не говорив), вживав ті чи ті елементи трьох мов залежно від своєї освіти і знання тої чи тої мови. Язичіє було незрозуміле для широких — переважно селянських — мас, і поряд з язичієм вже у першій половині XIX ст. в Галичині з'являється друга — народня течія галицької мови, базована на живому мовленні.

Обидві течії користувалися традиційним старослов'янським письмом.

Згодом під впливом Наддніпрянщини народній варіянт галицької мови відмовився від традиційного (старослов'янського) письма і прий-

няв фонетичне (сучасне) письмо, поширене на Східній Україні. Язичіє ж не міняло свого письма і, бувши незрозумілим широким масам, стало тратити свою популярність і практично зовсім зникло у першій половині XX ст.[1]

Живе галицьке мовлення стало основою лексики галицького варіянту української мови. Але лексика галицького варіянту цілком не звільнилася від впливу язичія, і риси язичія присутні в галицькому варіянті і сьогодні.

Щоб дати читачам уявлення про язичіє, наведу тут витяг із статті до газети, що його цитує М. Павлик у друкованій версії свого "відчиту" на вечорі у пам'ять М. Шашкевича:

"Одкривши оддільну рубрику в нашом органі (се мало бути у "Друзі" — М.П.) под написею "Записки господарскії", буде нашою задачею обрабляти все, що только в домовом хазяйстві пользу принести може, переважно що кождая руськая господиня знати должна; щоби в її хазяйстві добробит цвіл, щоби варнею так руководити, даби всі проізведенія, которие так великоє вліяніє на здоровіє поодиноких лиц, кормлячихся ними, мають, що од них переважно вік тих же зависить, виходили здоровії, вкуснії, щоби доставляли только такой корм, который би всі питательнії часті в собі содержал, а даби вредно на развитіє тіла і здоровія вліяющиї із него оддалениї билі; ібо только здоровий корм єсть в состоянію подати часті необходимо потребниї, которие могут спасательно вліяти на єго благополучний розвой так физический, як і умственний".[2]

Наведений текст написано ні російською, ні українською мовою. Його написано язичієм.

Як бачимо, язичіє на 50% складалося з російської лексики і мало помітний вплив російської морфології. Це був суржик, далекий від живої мови і далекий від будь-яких канонів: кожен "писатель" комбінував російську та українську лексику на свій смак, так само як і правопис (у цитованому уривку: **РАЗвитіє** і **РОЗвой**).

Зате близька до народніх джерел мова, плекана галицькими народниками ("народовцями"), що рік, то більше нагадувала літературну мову наддніпрянців, хоч мала свої характерні риси в лексиці та правописі. Завдяки старанням галицьких народників і виробився галицький варіянт української мови.

Але язичіє, хоч і зникло, лишило свій слід на галицькому варіянті української мови. У галицькому варіянті, що зберігся сьогодні в українській західній діяспорі, цей вплив неважко помітити. Ціла низ-

---

[1] Рештки язичія (в остаточно зрусифікованому варіянті) лягли в основу так званої "русинської мови" — антиукраїнської вигадки агентів КҐБ на Закарпатті.

[2] М. Павлик "Твори", Київ, Держлітвидав, 1959, стор. 971.

ка перелічених у бесіді XXXVII категорій запозичень, наявних у мові наддніпрянців, властиві й галицькому варіянту:

I. Пряме запозичення російських форм: **правительство.**
Форма вживалася в Галичині навіть у першій чверті XX ст.

II. Творення українських форм за російським зразком (калькування): **у мене є** (замість **я маю**) з російського **у меня есть.**
Трапляється у багатьох письменників Галичини.

III. Вибір з кількох українських синонімів форми, структурою і звучанням найближчої до російської: **колишній** (1) і **бувший** (2).
Переважає форма (2), спільна з російським **бывший.**

IV. Відмирання форм, які в російській мові мають інше значення: не спостережено; навпаки, забуті на Сході форми в Галичині — живі.

V. Зміна значень окремих слів на російський манір:
спостережено у трохи іншій формі: російські лексеми набувають іншого, відмінного від російського значення:
опрокидувати має значення **спростовувати**, а не **перекидати.**

VI. Вживання граматичних форм властивих російській мові:
словосполуку **по словам** та деякі подібні вживає навіть І. Франко.

VII. Вживання властивого російській мові дієслівного керування: не спостережено.

VIII. Запозичення правописних норм: практично не спостережено.

Попри всю самобутність розвитку галицького варіянту нашої мови, розвиток цей мав багато спільних рис з процесом вироблення наддніпрянського варіянту.

Ці два варіянти протягом свого розвитку (в XIX — XX ст.) перебували у постійному взаємоконтакті, який сприяв виробленню сучасної літературної мови. На галицький варіянт мала великий вплив творчість наддніпрянських письменників, починаючи від Т. Шевченка. Письменники Галичини постійно орієнтувалися на мову Наддніпрянщини. Наслідком цього став той факт, що морфологія західнього варіянту майже цілком збігається з морфологією наддніпрянського варіянту.

З другого боку, розвиток шкільництва у Галичині, в тому числі ремісничих та професійних шкіл, сприяв витворенню української педагогічної, фінансової, медичної та іншої термінології, яка в період Визвольних Змагань і пізніше стала набутком загальноукраїнської літературної мови. Цей процес не спинився і сьогодні. Вдала українська лексика, засвоєна в західній діяспорі, поширюється і в Україні. Тому всякі спроби розсварювати українців на підставі деяких відмін у мові окремих земель треба розглядати як спроби, спрямовані проти української мови взагалі і кінець кінцем проти незалежної України.

XLI. Висновки

I. Українська мова продовж кількох століть зазнавала гоніння з боку тоталітарних імперських режимів. Процес, який започаткував Петро I у XVIII ст., підхопили "інтернаціоналісти" у XX ст. Тоталітарна держава воювала проти української мови всіма наявними в її арсеналі засобами:

1. Указами, законами.
2. Заборонами.
3. Терором і репресіями.
4. Знищенням сумлінних мовознавців.
5. Створенням фальсифікаторського колоніяльного псевдомовознавства.
6. Фальсифікаціями у словниках, підручниках і творах класиків.
7. Теоретичними концепціями про "наближення і злиття мов".

Під впливом цих заходів в УССР припинено розвиток української мови, не розроблено термінології, яку можна було б з успіхом вживати у різних сферах. Видані в УССР словники карикатуризують українську мову і підживлюють міфи, які склалися навколо неї.

II. Україножерські заходи лишили свої сліди не лише в мові, а й у психології українців. Під впливом перелічених заходів в нашому суспільстві поширилася низка міфів:

1. Українська мова — мова меншовартісна.
2. Українською мовою не можна послуговуватися у цілому ряді сфер спілкування, наприклад, у військовій, технічній тощо.
3. Українською мовою не можна викладати, наприклад, музику, фізкультуру.
4. Українська мова не може існувати без російської.
5. Російська мова найкраще служить українцям.

Ці міфи підкріплювано імперською політикою. Гальмовано видання словників, енциклопедій та іншої довідкової літератури.

Відсутність масово виданих повнооб'ємних словників іноземних мов, таких як англо-український та українсько-англійський, німецько-український та українсько-німецький, польсько-український та українсько-польський та багатьох інших мов, безперечно гальмувала розвиток і вжиток української мови.

Ті ж словники, які видавалися, як ми бачили з попередніх бесід, спрямовувано не на розвиток української мови, а на її дискредитацію.

III. Вивчаючи українську культурну спадщину, не можна забувати про історичні несприятливі обставини розвитку української мо-

ви. Тому працю над словниками та виробленням української термінології треба поєднувати з очищенням української мови від невластивих нам, терором накинутих рис.

IV. Усе вищесказане ставить перед свідомою мовознавчою громадою України низку завдань:

1. Розробити і видати термінологічні словники з цілого ряду галузей.
2. Орієнтувати мовознавчі заклади НАНУ на ліквідацію шкідництва на ниві українського мовознавства.
3. Перевидати УРС, СУМ, РУС, звільнені від перекручень.

Ця програма величезна. Вона потребує сотень ентузіястів та підтримки держави. Згадавши державу, мимоволі зупиняєшся.

А що, коли держава байдужа до українського відродження?

Чи маємо ми право відмовитися від цієї програми?

У жодному разі.

Ця програма потребує широкої підтримки з боку патріотичних партій та громадських організацій.

Треба згуртувати ентузіястів цієї програми і спільними силами вдатися до пошуків коштів серед міжнародніх доброчинних організацій, серед фондів та окремих доброчинців.

Ось те поле діяльности, куди варто вкладати свою енергію молодим і завзятим.

Тільки з підтримкою ентузіястів цю програму можна зрушити з мертвої точки, на якій вона перебуває сьогодні.

Не забуваймо, що від здійснення цієї програми великою мірою залежатиме успіх нашого національного відродження.

Частина IV

Пошук — це творчість

XLII. Вступ

Державність української мови покликала до життя цілу низку лексикографічних праць загального і спеціяльного характеру. Назву лише кілька словників, в тому числі перевидання колишніх публікацій, які з'явилися за останні роки:

О. Ізюмов. Практичний російсько-український словник.

В. Підмогильний, Є. Плужник. Російсько-український фразеологічний словник.

О. Тараненко, В. Брицин. Російсько-український словник для ділових людей.

А. Бурячок, М. Демський, Б. Якимович. Російсько-український словник для військовиків.

О. Коссак. Англо-український словник з інформатики та обчислювальної техніки.

Авторський колектив Одеського медичного інституту. Англо-український словник медичних термінів.

В. Козирський, В. Шендеровський. Українсько-англійсько-німецько-російський словник фізичної лексики.

Цей список — лише маленька часточка того, що з'явилося на ниві української лексикографії та словотворчости. Я не помилився, вживши термін словотворчість.

Укладання термінологічних словників — це словотворчість: попередні політичні режими робили все, щоб українська мова не мала практичного вжитку в техніці, медицині, діловому світі, фінансах, природничих науках. Ця політика призвела до того, що українську наукову та спеціяльну термінологію належно і якісно не розроблено.

А це значить, що сучасні автори термінологічних праць мусять великою мірою вдаватися до словотворчости. Якщо деяку термінологію можна запозичити з "допогромних" (до 1933 р.) і "донезалежницьких" (до 1991 р.) видань, то тисячі термінів, що виникли за кілька останніх років потребують свого втілення в українську мовну плоть. Треба додати, що не вся "допогромна" і "донезалежницька" термінологія відповідає вимогам сучасности. Отже, автори лексикографічних праць хоч-не-хоч мусять бути словотворцями.

Навіть поверхове знайомство з названими працями свідчить, що це так. Авторам-лексикографам доводиться на власну руку творити українську термінологію.

Лексикографічні праці — словники — містять тисячі слів. І в такому "натовпі" серед "новоспечених" термінів трапляються і словесні шедеври, і словесні покручі.

Наше завдання — знайти шляхи й засоби, щоб покручів було якнайменше, а шедеврів якнайбільше. Щоб цього досягти, треба проаналізувати творчість сучасних лексикографів. А вона, як і все на світі, не вільна від недоліків.

Найбільше впадає в око у сучасних термінологічних словниках непридатність частини рекомендованої лексики до практичного вжитку. Новостворений термін мусить бути не лише правильний з точки зору своєї відповідності наявним словотворчим моделям, він має задовольняти ще й цілий ряд інших вимог.

У частині першій ми вже розглянули ряд невдалих словотворчих зусиль і ряд невдалих словесних форм. Ми продовжимо цей критичний розгляд, звернувшись до окремих лексикографічних праць. Заразом — накреслимо шляхи, як уникати можливих на цій дорозі хиб і досягати бездоганної мовотворчости. А для цього треба знати, які ж вимоги стоять перед якісним лексичним матеріялом.

XLIII. Шануймо традицію!

Коли з уст високих достойників чуєш стовідсотковий суржик, то мимоволі згадуєш кумирів часів застою — Тарапуньку і Штепселя. А заразом подумуєш, що особам, котрим закон приписує володіти українською мовою, треба б складати іспит з цього володіння. Бо українською мовою можна володіти так, як Тарапунька і так, як, скажімо, М. Рильський. Ну, а для іспиту добре було б знайти "золоту" середину між обома еталонами. І вибрати її не якнайближче до Тарапуньки, а навпаки — якнайдалі від носіїв "повстяної" мови.

Отак роздумуючи, натрапив я на "Російсько-український словник для військовиків", виданий видавництвом "Варта" 1995 р.

в Києві-Львові тиражем 10 тис. примірників. Укладачі А. Бурячок, М. Демський, Б. Якимович.

Згаданий словник (надалі — Словник-1) цікавий не лише для військовиків. Словник наводить низку правильних українських відповідників до російських термінів, вилучених з української мови за часів "двомовности". Наприклад:

Російський термін	Термін Словника-1
батальон	**курінь**
болт	**прогонич**
вид поощрений	**форма заохочення**
винтовка	**кріс**
мотострелковый	**мотопіхотний**
подготовка (*кадрів*)	**вишкіл.**

На жаль, ця група лексики становить найменшу частину всіх новотворів: трохи більше від сотні.

Зате я нарахував у Словнику-1 понад тисячу неологізмів, досі в жодному словнику української мови не зафіксованих і мовною практикою не засвідчених.

Укладачі Словника-1 дали волю своїй фантазії та мовним уподобанням, озброївши українських військовиків лінгвістичними "шлягерами". Словник рекомендує такі мовні відповідники:

Російський термін	Український еквівалент
кипятильник	**окріпник**
колющее оружие	**колольна зброя**
миноносец	**міноносій**
музыкантская команда	**музицька команда**
оборона	**дефензива**
отползать	**відплазовувати**
подводная лодка	**субмарина**
приберегать	**приощаджувати**
самовольничать	**самоволити**
территориальный	**територійний.**

Вигадавши форму **міноносій**, укладачі недогледіли, що за їхньою логікою слово **есмінець** має обернутися на **есмінній** (скорочення від **ескадровий міноносій**).

Недогледіли й осоромили свою "творчість", переклавши російський **эсминец** як **есмінець**. Видать, мовна революція, як і всяка інша, таїть у собі парадокси.

Укладачі, як дехто каже, "зациклені" на суфіксі **-ОВ-**, бо вживають його там, де пересічні мовці не "наважуються". Словник-1 рясніє

формами (цифра в дужках — сторінка словника): **азотовий (28), антеновий (29), блокадовий (36), десантовий (33), запасовий (31)** і пішло й поїхало. А які звороти!

великоміринова карта	/106/
вітриловий човен	/111/
кордоновий стовп	/287/.

Останні звороти не тільки озброюють військовиків блискучою термінологією, але й можуть служити навчальним матеріялом для дешифраторів. Для тих, хто цікавиться шифруванням, Словник-1 приготував задачки. Спробуйте розшифруйте:

безбульбашкова стрільба	/35/
військово-застосовний спорт	/279/
залоговий наказ	/198/
приховна мета	/261/
радіогідроакустична сучка	/217/
світливець	/337/
удавана батарея	/33/
цідилопровітрювальна устава	/335/.

Деякі переклади укладачів межують з некомпетентністю:

позорящий /181/ **гідний ганьби.**

Але **гідний ганьби** — це "той, хто вартий ганьби", а не "той, хто ганьбить". (Правильний переклад: **ганебний для** *кого*, **сповнений ганьби до** *кого*, *(хто)* **ганьбитель.**)

Щоб не втомлювати читача, наведу ще лише один переклад російської лексики, рекомендований Словником-1:

многочисленный /120/ **багаточисельний.**

Тут уже, хай це і звучить банально, коментарі зайві.

Видання такого важливого для України Словника військової термінології — це справа не лише кількох мовознавців. Це справа державна. Тому заки пускати у світ плід своєї творчости, укладачам належало б обговорити рукопис бодай з кількома практиками — викладачами військових закладів, з офіцерським складом, з учасниками повстанської боротьби та, зрештою, і з колегами-мовознавцями.

Відхід укладачів Словника-1 від традиційних морфологічних форм, зокрема наростків (суфіксів), нічим не виправдано.

Суфікс **-Н-** традиційно український:

залізо	**залізНий**
потуга	**потужНий**
туман	**туманНий**
хліб	**хлібНий.**

Нема жодної потреби творити карикатурні довжелезні форми, які пропонує Словник-1:

газотурбіновий	/239/	**(газотурбінний)**
мембрановий	/117/	**(мембранний)**
пунктировий	/214/	**(пунктирний)** та сотні інших.

Що це дає? Творяться неоковирні, “слонуваті” форми, важкі для спілкування. Це не покращує мову, а шкодить їй. І не тільки мові, а й українському відродженню. Бо військовики не вживатимуть лексики, “розробленої” авторами, а вдаватимуться до “общепонятних” термінів.

Коли укладачі Словника-1 творили свої “аванґардові” терміни, вони, очевидно, не усвідомлювали того факту, що українська військова термінологія мусить конкурувати з виробленою продовж століть російською. А це вимагає подвійного старання. Термінологія, пропонована Словником-1, служитиме не утвердженню української мови у війську, а її дискредитації.

У словотворчости передусім треба шанувати традицію. Коли нові терміни утворено з урахуванням традиції, таким термінам гарантовано довголіття.

Це одна з наріжних вимог словотворчости.

Наведені “зашифровані” авторською фантазією терміни не так легко розшифрувати навіть дипломованим філологам.

Розшифрування цих “шлягерів” може внести гумористичну струнку до нашого викладу. Тож я і раджу читачам: спробуйте дешифрувати їх самі. Треба ж колись і посміятися!

XLIV. Стилістам на пам’ять

Бігцем зійшовши на катедру,
Андрій згубив дар мови щедрий:
Усі епітети й метафори,
Бо ж видерся таки на кафедру!

Десь чи не половину позики,
Микола витратив на прозірки;
Хотів, щоб всі були щасливі,
Діставши діяпозитиви!

Ще вчора, бач, купався в нецьках,
А смак вже виробив мистецький...
Ай-яй! Чи ж так писати можна?
Таж смак ми маємо художній!

Як тільки відшуміла хлюща,
Повіяв вітер відсвіжущий...
Ніяк язик не повертається
Сказати ”вітер освіжаючий”!

Після такої тарапати
Олесь не годен був співати...

На жаль, це слово не в пошані
І Лесь тепер співать не в стані.

Хоч Клим з лихим зчепився магом,
Проте зберіг самоповагу...
Хто ж форми полюбля гібридні,
Людську хай зберігає гідність!

Для всіх було це диво з див —
Циклон тривав аж десять днів!
Навряд той зможе тут промовчати,
Хто певен, що циклон продовжувавсь.

Діждавши слушної нагоди,
Пустун довгенько колобродив...
А що? Хіба не від неробства
Таке чинив він неподобство?

Петро щось ляпнув на папір:
"Це ж — каже — чистий тобі спирт".
Затям, читачу, раз назавжди:
Спирт має бути тільки справжній.

Не ремонтований давненько,
Котедж з лиця був нічогенький...
З лиця (хоч скигліть, хоч не скигліть)
На зовнішній зміню я вигляд.

Щоб не ославити свій дім,
Господар заволав "почнім!"...
Я б не чіпав цієї теми,
Якби не чув раз-в-раз "почнемо!"

XLV. Що задовго, то нездорово

Кожна мова у своему розвитку прагне до лаконічности: мовці спонтанно з кількох можливих варіянтів вибирають найкоротший. Жива мова знає такі скорочення:

бачиться	**бачся**
Спаситель	**Спас** тощо.

Знає скорочення і літературна мова, зокрема її публіцистичний стиль. У пресі можна прочитати абревіятури:

компромат	замість	**компрометаційний матеріял**
теракт	замість	**терористичний акт.**

Коли коротша форма віддає той самий зміст, що й довша, то загал мовців віддає перевагу коротшій, і вона мало-помалу витискає з ужитку довшу.

Однак, буває і навпаки.

У мові сучасників — писемній та усній — часом трапляється, що якраз довші слова мають перевагу над коротшими. Наприклад, можна почути і прочитати:

Їх **неодноразово** попереджали про це.

Ми **неодноразово** зверталися до голови.

Чи ж не краще в таких випадках сказати або написати:

Їх **не раз** попереджали про це.

Ми **не раз** зверталися до голови.

Для підсилення ефекту вислову можна вжити зворот **не раз і не два**, і ця ідіома все таки буде коротша — матиме менше складів, ніж форма **неодноразово**.

Коротші форми економніші, і вже тому на письмі їм нема, як тепер кажуть, альтернативи. Коли ми друкуємо на машинці чи на комп'ютері або набираємо текст у друкарні, часом одне-два слова "псують обідню": треба скінчити текст у даному рядку або на даній сторінці, а кілька слів не вміщаються. Що тут робити? Починаєш "полоти" текст і заміняти довгі слова на коротші. Заміниш два-три таких "монстри", і текст укладається в потрібні межі. Для такої операції короткі форми — щаслива знахідка.

Сьогодні дуже модна — переважно в друкованих текстах — частка **адже**:

Адже справа не в тім, що...

Бережись, **адже** ти граєш з вогнем.

Можна сказати, що слівце **адже** полонило наш інформаційний простір. Чи ж ми так часто вживаємо його і в розмові?

У живій мові наведені приклади звучатимуть так:

Справа **ж** не в тім, що...

Бережись, ти **ж** граєш з вогнем.

Частка **ж** або **же** виконує ту саму роль, що й **адже**. Часом **адже** можна замінити формами **бо, бо ж, таж**. Таку заміну варто робити бодай з міркувань стилю. Не можна у короткому тексті раз-у-раз вживати **адже**. Пропадає охота читати такі матеріяли.

Дуже полюбляють сучасники і вираз **бути зобов'язаним**:

Вони **були зобов'язані** спитати.

Хто **зобов'язаний** постачати добрива?

Навіщо такі довжелезні пасажі, коли легше і ближче до української мовної стихії:

Вони **мусили** спитати.

Хто **мусить** постачати добрива?

До категорії передовжених слів належать і досить часті у сьо-

годнішніх стилістів дієслова **відтягувати, затягувати, підтягувати, витягувати.**

Навіщо аж так "розтягувати" свою думку чи свій текст, коли ми маємо куди коротші, та й властивіші нашій мовній стихії слова **відтягати, затягати, підтягати, витягати, розтягати?**

Фахівці з економіки — автори й промовці — полюбляють вживати слово **виготовлювач**, коли йдеться про виробника якоїсь продукції:

Американські **виготовлювачі** тракторів...
Жодних претенсій до **виготовлювачів.**

Чи вживаємо ми це важкомовне слово у живому спілкуванні? Навряд чи ми скажемо **виготовлювачі** тракторів, а швидше за все **виробники**, і претенсії матимем до **виробників.**

Нашими мовними засобами так сказати легше, простіше і зрозуміліше. Навіть перекладаючи російський текст, де вжито слово **изготовители**, яке цілком на місці у росіян, не треба бути словесним епігоном: краще вжити коротке, легкомовне і "легкописне" слово **виробники.**

У деяких авторів часом можна спостерегти любов до окремих граматичних форм, і вони вживають своїх улюбленців без огляду на те, чи ці словесні зразки покращують виклад чи ні. Наприклад, українські форми майбутнього часу **братимуть, матиму,носитимеш, ходитиме** тощо не завжди доцільно творити від усіх без винятку дієслів. Та любителі згаданих форм на це не зважають. І тому в їхніх текстах натрапляєш на такі зразки:

Ці операції **відпрацьовуватимуться** у ході маневрів. (1)
Довкілля **нейтралізовуватиме** спроби його розсварити. (1)
Незгоди **підштовхуватимуть** учасників до чвар. (1)

Ужитий тут варіянт форм майбутнього часу виник у нашій мові тоді, коли ще не існувало таких довжелезних дієслівних форм, які відомі сьогодні. Задовгі дієслівні форми складного майбутнього часу **відпрацьовуватимуться, нейтралізовуватиме, підштовхуватимуть** важко "притерти" у будь-якому словесному оточенні. Їхня довгота не дозволяє цього.

Спроби вживати такі довгі форми в українському мовленні не матимуть успіху. Наша мова не мала і не має тенденції до задовгих словесних форм. Можна лише дивуватися, наскільки деякі "писці" не мають почуття мови. Я кажу "писці", бо у живій мові такі форми взагалі годі вживати: їх годі вимовити.

Вислови (1) можна покращити хоч би й так:

Ці операції **буде відпрацьовано** у ході маневрів.
Довкілля **знейтралізує** спроби його розсварити.
Незгоди **штовхатимуть** учасників до чвар.

Багато таких "коротких із знаком "мінус" слів штучно прищеплювано нам у минулому "заради наближення і злиття мов". Нам диктували, як нам треба говорити, і ми не мали вибору: карикатурна лексика заповнювала газети, звучала на радіо, панувала у школах.

Сьогодні становище змінилося. Є свобода вибору, і нам треба позбуватися старих рецептів.

Якщо нинішнє покоління, розробляючи українську лексику й термінологію, хоче зробити українську мову конкурентоздатною, воно у своєму словотворчому пошуку мусить мати на увазі, що найкоротші лексичні форми — найжиттєздатні.

XLVI. Про почуття мови

Коли заглиблюєшся в дослідження мовних явищ, не можеш вийти з дива, скільки всяких вимог мають задовольняти слова і мовні звороти. Кожне слово мусить бути зрозуміле або логічно вмотивоване, відповідати нормам граматики та словотворчости, легко вимовлятися мовцем і легко сприйматися слухачем, а це значить — мати досконалу звукову будову і певну словесну привабливість, а ще відповідати естетичним канонам мовлення.

Що це за канони? — спитає читач.

Це те, що часом називають "природнім мовним смаком" або "почуттям мови" її носіїв.

"Почуття мови" — термін умовний. Існує цілий комплекс естетичних вимог, яких дотримуються мовці даного мовного середовища. Про тих, хто у своїй мовній практиці найповніше задовольняє ці вимоги, ми кажемо, що вони мають розвинуте "почуття мови" або "природній мовний смак". Творці народньої творчости й письменники минулого якраз і мали "природній мовний смак" — володіли "почуттям мови".

Що саме окреслюють дані поняття, можна пояснити науково. А втім багато з нас і без довгих пояснень відчуває, що те чи те слово, той чи той вираз вписується або не вписується в логічно-звукову систему нашої мови. Досліджуючи, що суперечить "природньому мовному смакові", ми краще розуміємо, що таке "почуття мови". Воно належить до тих понять, які легше збагнути практично, ніж теоретично. Отож, перейдім до практики, до прикладів.

Якось на мовознавчій конференції я висловив думку, що слово **мовленнєвий** у виразі **мовленнєвий етикет**, як і в інших виразах, слово невдале і суперечить духові нашої мови, що краще вживати вираз:

живомовний етикет або **етикет живої мови.**

Дехто одразу наїжачився проти цього, мовляв, мій погляд гальмує розвиток лексичних форм, бо слово **мовленнєвий** відповідає словотворчій моделі, яка продукує ряд форм, наприклад, слово **значеннєвий**. А раз слово утворено за наявною моделлю, то воно має право на існування.

На жаль, мовна практика спростовує аргументацію моїх опонентів.

Новостворене слово мусить відповідати словотворчій моделі — це так, але цієї відповідности недосить; кожна нова форма мусить бути легкомовною і крім того задовольняти наш природній мовний смак. Наведу приклад моделі, яка від деяких слів творить похідні форми, а від деяких інших — ні.

Від слова **кликати** ми творимо форму **кликаний**

від	**жувати**	**жуваний**
від	**співати**	**співаний**
від	**відбивати**	**відбиваний.**

Можна навести десятки прикладів, коли дієслова з кінцівкою -ати творять дієприкметики з кінцівкою **-аний**. Слова **співаний, даваний, кликаний** тощо легко вписуються у будь-який контекст. Проте у деяких випадках дана модель "не працює".

Спробуймо утворити віддієслівну форму з кінцівкою **-аний** від слова **уникати**. Матимем **униканий**.

Слово **униканий** виведено за дуже продуктивною моделлю, але його ніхто ніколи не вживав і не вживає. Чи чув хто, щоб говорили, наприклад, так: "концерт був **униканий** публікою"?

Виходить, що творення за популярною моделлю ще не дає слову права на існування.

Чому?

Отут якраз і до речі послатися на "почуття мови". Слово **униканий** не задовольняє нашого "почуття мови".

Те саме і з формою **вимаганий**, утвореною від слова **вимагати**.

Дехто пробує її вживати, та чомусь вона не приживається: суперечить нашому мовному смакові.

Природній мовний смак віками допомагав минулим поколінням творити українську мову. Цей смак відкидав усе те, що не вписувалося в її тональність. Він виконував роль "мовного контролю", бракуючи нездалі мовні форми.

Почуття мови виявляє себе у низці мовних явищ. Природній мовний смак змушує нас вимовляти окремі слова так або так, щоб не дратувати почуття мови. Слово **самотній** ми вимовляємо з м'яким закінченням **-ій**, та коли ми в цьому слові змінимо **О** в основі на **І**, то заразом мусимо змінити закінчення на тверде: **самітний**. Це саме робимо і на письмі. Корекція нашого мовлення відбувається під впливом мовного смаку, сказати, "на ходу" мовлення. Хто ж не має мовного

смаку, може часом сказати і написати **самітній** або **самотний**, і таке написання буде вже й порушенням правопису.

Правила чергування голосних звуків, фактично, підлягають нашому мовному смаку: вимовляючи слово **сваволя**, ми, проте, не кажемо **сваволля**, а лише **свавілля**. За додержанням правила переходу звуку **О** в **І** та навпаки стежить наш мовний смак.

Мовний смак бере участь і в словотворенні. Від слова **шептати** ми творимо іменник **шептій**, а від слова **топтати** — **топчій**. У першому разі кінцівка — **-тій**, а в другому — **-чій**. Чому? Дієслова ж мають однакову будову й однакову кінцеву частину:

шептати
топтати.

Мали б бути однакові кінцівки і в іменниках. Аж ні. В іменниках кінцеві частини різняться.

Так зарядив наш мовний смак, бо хіба могли б прикрашати наше мовлення слова **шепчій** або **топтій?**

Мовний смак вимагає від нас казати (й **писати**) **шептій** (від **шептати**), але **топчій** (від **топтати**).

Ще один приклад.

В основі слова **корупція** немає звуку **М**, але в похідному від **корупції** слові **корумпований** цей звук присутній. Така була вимога нашого почуття мови.

На жаль, деякі сучасні мовознавці та словотворці не можуть похвалитися почуттям мови. Їхня словотворчість їх же й "виводить на чисту воду". Один поважний академік, наприклад, ощасливив нас неологізмом **співпрацівництво**.

Треба ж аж так не мати мовного смаку, щоб коротке, легкомовне, зрозуміле і логічно вмотивоване слово **співпраця** замінити незграбним неологізмом **співпрацівництво**.

Брак мовного смаку прозирає і в деяких рекомендаціях правопису-93.

Від назви міста **Рівне** народ утворив прикметник **рівенський** згідно із схемою спрощення звуків при утворенні прикметників:

Вільно	**віленський**
Дубно	**дубенський**
Лубні	**лубенський.**

А укладачі правопису вимагають говорити й писати **рівненський**.

Якщо ігнорувати почуття мови і творити форми, що суперечать нашому мовному смакові, нищиться неповторна тональність мови: з легкої і зрозумілої вона обертається на важке, непривабливе та карикатурне язичіє без жодних перспектив на майбутнє. Отже, словолюби та носії мови мусять дбати, щоб такі слова, як **мовленнєвий**, **співпрацівництво**, **униканий**, **рівненський** не засмічували нашого мовного простору.

XLVII. Права рука мовного смаку

Наш мовний смак ніколи не виробив би такого досконалого засобу спілкування, як людська мова, якби не мав спільників. Головний його спільник — милозвучність.

Про деякі слова ми кажемо, що вони милозвучні, а про деякі — навпаки — що вони немилозвучні.

Милозвучність слів — це свого роду мірило, за яким природній мовний смак видає "атестат зрілости" або вірніше "атестат милозвучности" тому чи тому слову або виразу.

Усі слова нашої мови, які пройшли пробу часом, — милозвучні: інакше вони б не закріпилися в мові. Отже, випробувати на милозвучність усталену століттями лексику нема потреби. Що ж до словесних неофітів — форм, творених штучно, — то милозвучність — їхній прискіпливий цензор і суддя.

Слово **униканий** якраз і не склало іспиту на милозвучність. Наш мовний смак його відкинув, а мовці не вживають і не вживатимуть.

Не можуть похвалитися милозвучністю і слова **мовленнєвий, співпрацівництво, відпрацьовуватимуться.**

Добір мовних форм під дією вимог милозвучности можна простежити у процесі спілкування — усному чи писемному. Чергування звуків **В** та **У**, **З** та **ІЗ** та ще деяких підпорядковано в українській мові вимогам милозвучности. Усі знають правила чергування цих звуків. Ми кажемо й пишемо

у вікні	але	**в озері**
з братом	але	**із сестрою.**

Так вимагає милозвучність. І це зафіксували правила правопису. На жаль, правила ці не можуть передбачити усіх випадків милозвучного та немилозвучного поєднання звуків у мовному потоці.

Наш мовний смак часом не визнає правил граматики, коли треба уникнути немилозвучности вислову. Згідно з правилами чергування звуків вираз **зібраний у кулак** треба писати з прийменником **У**. Але в живому мовленні мовці говорять **зібраний в кулак.**

У чому тут річ? Хто має рацію? Мовці чи "писці"?

Очевидно, що повторення звуку **У** двічі у виразі

зібраний У кУлак

суперечить нормам милозвучности, і тому в живому мовленні переважають вирази

зібраний в кулак, зігнутий в дугу, схований в кущах.

Аналогічно, навряд чи ми скажемо **промоВа В церкВі** (1), як вимагає правило, а скоріше **промоВа У церкВі** (2), бо нагромадження трьох звуків **В** у виразі (1) важке для вимови і немилозвучне.

Таким чином, бувши законодавцем для правил граматики, милозвучність змушує нас порушувати їх, коли ці правила до кінця не опрацьовано.

Це явище можна простежити і на інших прикладах. У виразі **ставши вщухати** ми напишемо **вщухати**, бо так вимагають правила, але в розмові — скажемо **ставши ущухати.**

Чому?

Бо повторення двозвуку **ВШ** у виразі **стаВШи ВШЧухати** суперечить милозвучности. Куди милозвучніше сказати **стаВШи уШЧухати.**

Узявши сказане до уваги, відзначмо, що рекомендовані РУСом форми **зщулювати** (1), **зщипувати** (2) та зафіксована УРСом форма **зщурювати** — форми штучні, у живій мові та в творах письменників-класиків не вживані. Жива мова віддає перевагу формам

щулити, зіщулювати (замість **зщулювати**) (1)

щипати, відщипувати, зіщипувати (замість **зщипувати**). (2)

Щодо форми **зщурювати**, то це штучний винахід. Такого слова українська мова не знає. Те саме треба сказати і про форми **зштовхувати, зшкрябувати.**

Ці форми розглянуто у розділі XXVI.

Варто тільки додати, що слів **зштовхувати***(***ся***)*, **зштовнути***(***ся***)*, словник Б. Грінченка не реєструє. Натомість там зареєстровано такі слова:

спихати **зіпхнути** (3)
стикати*(***ся***)* **зіткнути***(***ся***)* (3)
стручувати **струтити** (3)
тручати*(***ся***)* **трутити.** (3)

Галичани знають ще й форму

зударяти*(***ся***)* **зударити***(***ся***)*.

Досовєтська література знала лише форми (3):

“Лукина в корчмі раз якось **стикнулася** з Уласом” *(І. Нечуй-Левицький)*.

“Дружно **зіпхнули** човен в море” *(М. Коцюбинський)*.

“...птахи **тручали** з дерев білі пушисті хусточки” *(Н. Кобринська)*.

“Пишний Юр їде,... з гір зиму **стручує**” *(Г. Хоткевич)*.

Чим пояснити непопулярність форми **зштовхувати** в українській народній мові, і то тоді, коли існувала і вживалася форма **штовхати** і **штовхатися**? Знову таки — це “робота” мовного смаку та його помічниці — милозвучности.

Наші предки віддавна знали і вживали форму **штовхати***(***ся***)*, але знаючи цю форму, українці продовж століть спілкування не створили форми **зштовхувати***(***ся***)*, а віддавали перевагу милозвучнішим і легким для вимови формам (3). Природній мовний смак, схваливши форми **підштовхувати, відштовхувати***(***ся***)*, **заштовхувати, наштовхувати***(***ся***)*, безжалісно бракував форму **зштовхувати***(***ся***)*, бо вона не була милозвучна. Виникла ця форма штучно в УССР. Її фіксує СУМ, навівши приклади виключно з творів совєтських письменників. Не-

має сумніву, що на появу цієї форми мало вплив російське слово **сталкивать(ся)**, бездарно перекладене як **зштовхувати(ся)**, і всіляко культивоване визнавцями теорії "злиття мов".

Однак це штучне слово не пройшло проби на милозвучність, яку проходить лексика всякої мови у процесі спілкування поколінь мовців.

Наведені нижче уривки з текстів, де вжито слова **зштовхнутися** і **зіткнутися**, можуть бути наочним матеріялом для порівняння форм, адоптованих живою мовою та форм штучних:

"Там і **зштовхнулася** Катерина,... з Мусієм Горбанем"

(письменник УССР).

"Галя **зіткнулася** з людиною, що присіла навпочіпки..."

(письменник УССР).

Які з цих уривків звучать природніше для нас і милозвучніше для нашого слуху?

Відомо, що смаки людей не збігаються. Але мені здається, що думка читачів щодо милозвучности наведених тут уривків буде одностайною. Імен письменників не наведено, щоб ці імена не вплинули на безсторонність висновку.

Підсумовуючи наші спостереження, додаймо до вимог, що стоять перед новоствореними словами й термінами, ще й вимогу бути милозвучними.

Слова, створені без урахування чинника милозвучности, — це важкомовна і малоприваблива лексика.

XLVIII. Права рука мовного смаку *(продовження)*

Щоб вичерпати тему милозвучности, розгляньмо ще правопис слова **розкошелюб**.

Це слово галицького варіянту української мови, але воно відповідає українським словотворчим моделям і може зайти до єдиної літературної мови. Своїм значенням це слово відповідає значенню іншомовного слова **сибарит**. Цікавий правопис цього слова. За правилами граматики, виробленими на підставі живомовної милозвучности, слово це має писатися з трьома **О**: **рОзкОшОлюб**.

Так вимагають правила. Але правила не врахували усіх можливих випадків поєднання звуків. Коли звук **О** повторюється більше як два рази, кількість переходить у якість, і наш мовний смак не хоче погодитись на потрійне "окання". Почуття мови підказало мовцям третє **О** замінити на **Е**. Так і сталося. У галицькому варіянті української мови це слово відоме якраз у формі **розкошЕлюб**.

Саме так галичани вживають його на письмі і в друкованих текстах, так його фіксує і виданий в Канаді "Українсько-англійський словник" К. Андрусишина.

Слово це на Східній Україні мало відоме й у словниках не зафіксоване. Але якщо літературна мова колись його таки адоптує, то варто зберегти його правопис, який відповідає законам милозвучности.

Природній мовний смак добирає у процесі спілкування найбільш милозвучні форми. У живій мові, а також у творах письменників з розвинутим почуттям мови годі зустріти форму дієприслівника **бачачись**, а натомість тільки **бачившись**.

Бо двічі повторений звук **Ч**, а потім ще й звук **С** переобтяжують мовний потік однаковими та подібними звуками, і тому легше сказати

Я радів, щодня **бачившись** на роботі з друзями,

ніж

Я радів, щодня **бачачись** на роботі з друзями.

Аналогічно в живому спілкуванні люди віддають перевагу парі слів **правду казавши** перед парою **правду кажучи**.

Жива мова народу взагалі віддавала перевагу дієприслівникам минулого часу із закінченнями **-авши**, **-ивши** — **хотівши**, **ставивши** перед закінченнями теперішнього часу **-ачи**, **-ячи** — **хотячи**, **ставлячи**.

Читаємо у Г. Квітки-Основ'яненка — знавця живої мови:

"...сказала Галочка, **ставивши** на мисник то миски, то тарілки".

А в наших сучасників навпаки:

"**Ставлячи** вечерю на стіл, мати помітила..., як загорілись у нього очі" *(О. Гончар)*.

Легкомовність та милозвучність мають право голосу і при відмінюванні слів. Це вони схиляють нас, щоб словам **відмінок**, **уривок**, **шлунок** у родовому відмінку давати закінчення **-у**.

для кличного **відмінку**
з наведеного **уривку**
виразка **шлунку**.

Правопис 1929 р. та правописи до 1929 р. дотримувалися саме таких закінчень у родовому відмінку для слів **відмінок та шлунок**.

Штучні форми, утворені без урахування чинника милозвучности, набагато поступаються своєю "якістю" формам живомовним, народнім.

Так, від слова **горище** лексикографи штучно утворили прикметник **горищний**, вживаючи його у виразах: **горищний мотлох**, **горищне вікно**, **горищний мешканець**.

Слово **гориШЧНий** важкомовне. Як його й вимовити **ШЧН**!? Та штучно записане у словниках, неоковирне слово потрапило і до літератури:

"Поруч жінка розриває вилами **горищний** мотлох".

(О. Довженко). (1)

Наші предки обходились без таких важкомовних форм. Словник Б. Грінченка (СГ) фіксує таку пару: **горішнє вікно**, пояснюючи її як **вікно на горищі**. Користуючись із рясноначности лексичних оди-

ниць, попередні покоління віддали перевагу легкомовному слову **горішній**, засвідчивши цим безперспективність форми **горищний**.

Утворене заради "граматичної правильности" слово **горищний** шкодить легкості і простоті спілкування.

Цікаво, що словник Уманця і Спілки замість слова **горищний** наводить слово **горішний**. Слово **горішний** — не те саме, що **горішній**, і є народнім варіянтом "граматично правильної" форми **горищний**. Наша мова знає такі спрощення, де уникнуто збігів важкомовних звуків: **чернець**, але **ченці** (замість **чеРНЦі**).

Форма гориШЧНий, невідома попереднім поколінням, навряд чи додає краси нашій мові. Це слово можна спростити, як робили попередники, або замінити легкомовнішою формою **горищаний**, або й вдаватися до розгорнутого пояснення: **мотлох з горища, мотлох, назбираний на горищі.**

Виграє чи втратить вираз (1), якщо його віддати так:

Поруч жінка розриває вилами мотлох, **назбираний на горищі**?

Милозвучність має пряме відношення і до наголосу у словах. Так, у виразі **ні за я́кі гроші** ми конче маємо наголосити звук **Я**, а не **І**, хоч в інших випадках слово **які** має наголос на звукові **І**. Те саме у звороті **ні в я́кому разі.**

Потребою милозвучности можна пояснити і зміну наголосу у непрямих відмінках слова **один**. Ми говоримо:

один по о́дному
всіх до о́дного,

але

на одно́му вечорі
під одни́м дахом.

Це свідчить, що милозвучність слів та система наголосів взаємозалежні.

XLIX. Чи пусте діло наголос?

Між милозвучністю та наголосом у словах існує сталий зв'язок. Наш мовний смак великою мірою "співпрацює" із системою наголосів. Наголоси слів виконують цілу низку функцій у мові, в тому числі роль ритмо-мелодичного чинника. Розробляючи термінологію, цього чинника не можна ігнорувати.

Зміна наголосу у слові може змінити його значення. Коли написати слово **тепло**, не зазначивши наголосу, то його можна прочитати двояко: **тепло́** і **те́пло**.

Перше слово — іменник, друге — прислівник.

Так само наголос розрізняє значення слів **гладки́й** і **гла́дкий**. Перше — значить "тілистий", "вгодований", а друге — "рівний".

Кожна мова має свою систему наголосів, які характеризують її з ритмо-мелодичного боку. Зміна наголосу може перекласти слово з мови на мову. Коли у слові **посо́л** змінити наголос, то **по́сол** стане словом польської мови. Те саме, коли у слові **дочка́** перенести наголос на О, то слово **до́чка** стане словом російської мови.

Ці приклади свідчать, що оперуючи лексичними одиницями, не треба забувати про наголос.

Українська мова має свою специфічну систему наголосів, яка склалася історично і яка тісно пов'язана з українським словотвором. Наголоси у словах творять наголосові моделі, характерні для тої чи тої мови. Українська мова творить низку наголосових моделей, порушення яких "розмиває" самобутню тональність мови. Одною з характерних наголосових моделей української мови є наголоси, притаманні словам, що мають три або більше складів: **ба́чення, за́чіпка, кладо́вище, ко́лесо, по́друга, по́душка, ре́шето, рі́шення, сере́дина, сере́динний.**

У цих словах українці здебільшого наголошують третій склад від кінця. Це так званий дактилічний наголос. Це дуже характерна ознака нашої мови, зафіксована у низці словників.

Систему українського наголосу в УССР безпідставно перекручено. Цілий ряд українських слів дістали з ласки псевдомовознавців "всесоюзні" наголоси. Так слово **право́писний** у словниках УССР зафіксовано як **правопи́сний**, а слово **ро́зв'язка** дістало наголос на Я, повторивши російський стандарт: **розв'я́зка.**

Українська термінологія, щоб бути українською, мусить дотримуватися узвичаєних у нашій мові наголосів, зокрема дактилічних наголосів, зафіксованих усіма українськими допогромними словниками.

Чи ж дотримуються цієї аксіоми сучасні лексикографи?

Гортаю "Російсько-український словник для військовиків" (Словник-1).

Автори довільно — на свій смак — наголошують цілу низку українських слів (у дужках — сторінка Словника-1):

Терміни Словника-1		Правильні наголоси
банти́на	/166/	**ба́нтина**
гарма́тень	/267/	**га́рматень**
зав'я́зка	/75/	**за́в'язка**
заглу́шка	/75/	**за́глушка**
кида́ння	/95/	**ки́дання**
кида́ти	/118/	**ки́дати**
середи́нний	/111/	**сере́динний.**

Наголоси Словника-1 перекреслюють традиційне українське наголошення.

Окремо треба спинитись на слові **гарматень.**

Це термін, вживаний за часів УНР. Словники УССР його не фіксують. Запозичивши цей термін з літератури тих часів, укладачі Словника-1 перекрутили наголос.

Наголос слова **га́рматень** відповідає українській наголосовій традиції і саме в такій формі звучить по-українськи. Правильний наголос цього слова наводить "Українсько-англійський словник" К. Андрусишина.

Перенаголошує Словник-1 і низку інших слів:

Терміни Словника-1		Правильні наголоси
кри́цевий	/283/	**криц́евий**
навпіл	/125/	**на́впіл**
на́пасть	/127/	**напа́сть**
перекрі́й	/168/	**пере́крій**
те́рен (територія)	/302/	**тере́н**
сте́жа	/37/	**стежа́.**

На неправильні наголоси можна натрапити і в деяких інших термінологічних словниках. В "Українсько-англійсько-німецько-російському словнику фізичної термінології" В. Козирського та В. Шендеровського (Київ, "Рада", 1996) /надалі — Словник-2/ фігурують такі неправильні наголоси:

Терміни Словника-2	Правильні наголоси
шумі́в джерело	**джерело шу́мів.**

Словник-2 безпідставно копіює наголос російського технічного жаргону. У нас множина від **шум** *— шУми, родовий відмінок — шУмів.*

дугогасни́й	**дугога́сний**
кінцеви́й (*вихор*)	**кінце́вий** (*але* **кінцьови́й**)
самогасни́й	**самога́сний**
світлозбирни́й	**світлозбі́рний**
теплотвірни́й	**теплотві́рний.**

Коли слово, наголошене на останній склад, стає складовою частиною складного слова, наголос не зберігається: **яки́й**, *але* **ні́який**; **пальни́й**, *але* **вогнепа́льний**; **світни́й** *але* **тонкосві́тний** *(СГ). Зміну наголосу в таких словах викликано потребою легкомовности: слово* **вогнепа́льний** *легше для вимови, ніж* **вогнепальни́й**. *Мовці попередніх поколінь це відчували і перенаголосили звуки у таких словах:*

стисли́вість	**сти́сливість.**

Так вимагає милозвучність.

Навряд чи неузвичаєні наголоси в цілому ряді термінів сприятимуть поширенню кривонаголошеної термінології. Зміну наголосів у словах дуже тонко відчуває природній мовний смак і гостро реагує на неправильне наголошення.

Крім того, зміна наголосу у слові **тере́н** на **те́рен** міняє зміст слова: перше — це "територія", а друге "назва ягоди".

Очевидно, що якість і конкурентоздатність новостворених термінів неможливо забезпечити, коли вони не спираються на вироблену віками систему наголошення. Тому дотримання усталених з ритмомелодичного боку наголосів — це ще одна вимога до новотвореної лексики.

* * *

Розгардіяш у наголосах постав не сьогодні. Його започаткувало мовознавство УССР, розвиваючи царську ідею "дабы не было различия". У розвідці "Секрети української мови" я опублікував "Словничок відродженого наголосу", де наведено правильні наголоси кривонаголошених слів. У процесі роботи над словниками мій реєстр кривонаголосів поповнився. Зачепивши тут проблему наголосів, варто зробити доповнення до мого "Словничка відродженого наголосу", додавши такі слова:

Голо́бе́льний. Слово має подвійний наголос. І це фіксує словник К. Андрусишина.

Мо́вчанка. У словниках УССР це слово неправильно подано з двома наголосами: **мо́вчанка** і **мовча́нка**, причому перше наголошення названо рідкісним. Таке твердження хибне. Українській мові властива наголосова модель для віддієслівних іменників із закінченням -анка: **ко́взанка, ко́панка, кра́шанка, пи́санка, ру́банка, схо́ванка, чи́танка** — наголос на першому складові. Слово **мо́вчанка** належить до цієї самої моделі.

Негаразди́. Слово походить від форми **гаразди́** з наголосом на **И**.

Опі́кувати*(ся)*. Неправильний наголос на **А** у цьому слові має довгу історію. М. Комар у своєму "Російсько-українському словнику" наводить слово **опікува́ти** і вказує, що запозичив його із словника Є. Желехівського. Однак у Желехівського слово це наголошено інакше: **опі́кувати**. Помилку Комаря повторюють усі пізніші словники вже й у слові **опікува́тися**. Але це слово мовці вимовляють лише **опі́куватися**. Похідні форми **опі́кування** (наголос на І) свідчать, що їх утворено від слова **опі́куватися**. Від **опікува́ти** було б **опікува́ння**.

L. Взаємопритертість

Говоривши про численні вимоги, що їх ставить до словесних форм практика усного й писемного спілкування, не можна не згадати й вимог, скажу так, взаємопритертости слів у мовному потоці. Знову незрозуміливй термін — зауважить читач — що це ще за взаємопритертість? Даний термін вжито для більшої наочности, а найкраще його зрозуміти на конкретних прикладах.

Усі знають скорочений перелік чинників, які загартовують людський організм: **сонце, повітря і вода.**

Висловлена нашою мовою ця тріяда звучить ніби не так гладко, як у російській мові. По-російськи тріяда **солнце, воздух и вода** вимовляється одним духом як певна ритмо-мелодична єдність, що сама спливає з язика, легко запам'ятовується і легко повторюється. Про слова в такому досконалому з ритмо-мелодичного боку виразі можна сказати, що вони "взаємопритерті". У наведеній російській тріяді їх не можна навіть розміняти місцями: вираз **солнце, вода и воздух** уже не має тих якостей, про які ми говорили щодо ідіоми **солнце, воздух и вода**.

Очевидно, в українському виразі **сонце, повітря і вода** слова теж не "притерто". Мабуть, скопіювати "притерті" вирази з мови на мову не так легко. Крім змістової відповідности треба подбати і про взаємопритертість слів у тексті або мовному потоці. В українському варіянті варто переставити останні два слова, а **І** замінити на **Й**: **сонце, вода й повітря**. Звучить краще. Можна піти далі і трохи переробити зміст: **сонце, море і повітря**, або **сонце, вітер і вода**. Остання переробка своєю притертістю повторює російський варіянт.

З цього прикладу стає очевидно, що, сполучаючись у мовні конструкції — в тому числі у розповідні речення — слова дуже вередливі щодо своїх партнерів: деяких терплять як сусідів, деяких — ні. Ця вередливість вимагає від нас не просто механічно тулити слова одне до одного, а добирати найпритертіших партнерів.

На жаль, операція добору відповідних словесних форм не завжди вдається нашим мовцям і "писцям". Наприклад, у пресі можна натрапити на таке речення: "У команді не **уникнути зіткнень**." (A)

У цьому реченні дві хиби: лексична і стилістична. Лексична полягає у невластивому українській мові вжитку заперечення НЕ з інфінітивом. Конструкції

"Дружби **не** купити за золото"
"Книги **не** знайти в бібліотеці"

нам не властиві. Це копії російського стилю. Замість них українці кажуть:

"Дружбу **годі** купити за золото"
"Книгу **годі** знайти в бібліотеці".

Так склалося у нашій мовній стихії.

Цю особливість української мови відбито й у літературі:

Раді б вишню з'їсти,
Та високо лізти,
Ой, раді б зірвати,
Та годі дістати! *(Леся Українка)*.

Росіянин останній рядок висловив би так: "но **не** достать!". Отже по-українськи фраза "У команді **не** уникнути зіткнень" має виглядати так: "У команді **годі** уникнути зіткнень."

Але цьому реченню бракує ритмо-мелодичної досконалости: деякі слова у ньому не притерто. Останнє слово **зіткнень** просто важко вимовити після **уникнути**. Гляньте, як тут звук **Н** два рази парується із звуками **К** і **Т**:

униКНуТи зіТКНень.

Чи не краще замість **зіткнення** вжити синонім **сутичка**: "У команді **годі** уникнути **сутичок**"?

Слід додати, що появу непритертих словесних конструкцій викликає здебільшого хапливий переклад російських текстів на українську мову під час російського думання. Речення (А) найвірогідніше виникло шляхом перекладу фрази: "В команде **не избежать столкновений**".

У російському тексті слова притерто. В українському дослівному перекладі — ні. Тому, перекладаючи, треба дбати про притертість слів і в перекладі.

Розглянувши низку вимог, що їх ставить мовна стихія до лексичних одиниць під оглядом форми, спробуймо підсумувати наші спостереження.

Щоб бути конкурентоздатними, лексичні одиниці:

1. Не мають бути задовгими.
2. Мусять бути легкомовні та милозвучні.
3. Задовольняти наш мовний смак.
4. Легко притиратися з оточенням.
5. Мати узвичаєні наголоси.

LI. Хвилина відпруження

Колись зухвалий старшина,
В суді тримавсь, як **німина**...
Чи ж так і не розтулить рота
Ця безсловесная істота?

Не чув я досі (хай ти сказишся!),
Щоб голос був такий **підлазистий**...

Моя голівко недогадлива!
Таж голос має буть украдливий!

Коли ми вдерлись до халупи,
Лежав один і другий трупом,
Або (бо йде ж у світ стаття!)
Не виявляв ознак життя.

Поет з талантом невмирущим
Писав поеми надихущі...
Адзусь! Не дам пуристам наїдку
Назву їх краще надихаючі.

Хоч Лесь і став ходить в краватці,
Манер не збувся панібратських...
Хто ж слів не терпить популярних,
Манер збувайся фамільярних!

Коли Пилип прийшов до Коця,
Хто знає, що він мав на оці...
Тож не вдавайтесь до фантазій,
Він мав, десь, діло на увазі.

Учитель докладав зусилля,
Щоб не пошкодити довкіллю,
А повстяною рікши мовою, —
Навколишньому середовищу.

Я в крик: "Побійтесь Бога, вую!
Я Вас ні в чому не виную!
А він мені (було б вам бачити!):
"А я тебе обвинувачую!"

Почувши зойки за порогом,
До хати кинувсь Кость прожогом,
Хоч за рецептом норм фалшивих
Він мав би кинутись стрімливо.

Коли новий заходив витязь,
Йому співали многоліття...
А в товаристві пишномовному
Йому б співали заздоровницю!

Про свій дієтний дбавши стіл,
Купляла дядина набіл
Відколи їй її інструктор
Молочні приписав продукти.

LII. Запорука безсмертя

Взаємопритертість слів у мовних зворотах — дуже важливий чинник їхньої довговічности, а посередньо — довголіття і самої мови. Класичні мови свідчать, що це так.

Взаємопритертість мовних зворотів та афоризмів була і є одною з характерних ознак латинської мови — мови Стародавнього Риму. Минули віки після розвалу цієї імперії, а влучні мовні конструкції, що їх вживали римляни, живуть і сьогодні, якщо не серед широкого загалу, то в мові освічених верств.

Хто з освічених, та, зрештою, не тільки освічених, людей не знає і не розуміє таких латинських виразів:

Ad astra per asprera!
Ave, Caesar, morituri te salutant!
Contra spem spero!
Divide et impera!
Memento mori!
O tempora! O mores!
Persona non grata.
Tabula rasa.
Veni, vidi, vici?

Коли не всі, то бодай один-два з цих виразів знають навіть школярі. Поширення та вжиток латинської мови продовж віків як мови науки сприяло її популярності серед різних верств европейського суспільства. Письменники багатьох народів зверталися до латини за влучними виразами, вживаючи їх у тексті своїх писань, вкладаючи їх в уста персонажів, дуже часто даючи латинські заголовки своїм творам: "Quo vadis?", " Contra spem spero!", "Memento mori.", "Fata Morgana".

Треба підкреслити, що поширенню латинських крилатих виразів сприяла їхня взаємопритертість. Латинські вирази можуть бути взірцем лексичної довершености. Жодних зайвих звуків! Глибокий зміст у найкоротшій словесній формі! Кристалізовані мовні шедеври!

Латина вчить нас саме цієї дорогоцінної риси у мовних виразах — вдалого добору взаємопритертих слів у зворотах і афоризмах.

Взаємопритертість крилатих виразів сприяє популярности мови, багатої на такі лексичні одиниці.

Звернення до спадщини стародавніх культур посередньо підживлює наше зацікавлення до явища взаємопритертости слів у популярних виразах і до шляхів, як цієї риси досягати. Таке зацікавлення найбільше виявляється під час перекладу класичних шедеврів.

Для того щоб класичний вираз зазвучав у нашій мові так само, як в оригіналі, наш переклад має бути гранично стислий, де словам тісно, а думкам просторо. Чи можливо засобами нашої мови досягти

кристалічної бездоганности вислову, яка властива класичним зразкам?

Візьмім досить популярний латинський вираз **Ad astra per asprera!** Як найкраще віддати його нашою мовою?

У пресі можна зустріти такі переклади: **До зірок через терни!** або **Через терни до зірок!** Переклади правильні, але не досить взаємопритерті. Дехто, беручи за взірець російський переклад, пропонує такий варіянт: **До зірок крізь тернія!** або **Через тернія до зірок!**.

Слабка притертість цих виразів може викликати у декого думку, що наша мова нездатна творити високоякісну лексику. Такий погляд хибний.

Сказати, що взаємопритертість слів у крилатих виразах нам чужа, значить покривити проти правди. Народня мова лишила нам у спадок сотні влучних, коротких і легкомовних виразів:

Баба з воза, коням легше.
Вік живи — вік учись.
Гарна дівка, як засватана.
Дай серцю волю — заведе в неволю.
Поки сонце зійде, роса очі виїсть.
Рука руку миє.
Сто баб — сто рад.

Ці зразки свідчать, що наша мова здатна творити влучні компактні вирази, насичені заразом досить глибоким змістом.

Чому ж не вдається створити нам вираз адекватний латинському **Ad astra per asprera!?**

Очевидно, що причина тут у зацикленості наших перекладачів на російських зразках. Свої українські переклади вони створюють, взоруючись на наявні російські, замість того, щоб заглибитися в маловивчену спадщину своєї рідної мови. Тому і виступають у цих перекладах книжні **тернія**, а також довгенький для крилатого виразу прийменник **через**: синонімічні обрії перекладачів не розвинуто. Відсутність масово виданих повноцінних синонімічних словників дається взнаки. Усе наше мовне багатство репрезентують "нормативні" словники, які пропагують не найкращу лексику, ігноруючи справді українську.

В УССР збіднено шкільні програми та викладання в університетах. Про явище взаємопритертости слів у крилатих виразах мало можна довідатися з тодішніх мовознавчих та літературознавчих підручників. Ця риса лексики людських мов дуже поверхово або й зовсім не висвітлюється у курсах мови та літератури.

"Друзі" української мови багато попрацювали, щоб становище було таким, яким воно є. Але цей стан не може зупиняти наших пошуків.

Зміст і форму латинського виразу **Ad astra per asprera** нашою мовою можна відтворити навіть краще, ніж в оригіналі. Не віриться?

Спробую переконати. Ось цей вираз:

До зір крізь терня!

У латинському первотворі — сім складів, а в наведеному — п'ять! Такі "притертісні", як скажуть тепер, можливості нашої мови.

Популярність латинських виразів в Україні за часів "дружби народів" дещо підупала, бо "інтернаціоналісти" більше дбали про популяризацію імперської мови, ніж про збереження зразків стародавніх культур. Та попри це, зацікавленість латинською мовною спадщиною, хоч і зменшилася, але не зникла.

Останнім же часом зацікавлення стародавніми культурами та їхньою спадщиною зросло. Це зацікавлення відбиває зокрема наша публіцистика, яка частіше, ніж колись, вдається до класичної спадщини, зокрема, до зразків класичної мовної культури.

І тут знову постає проблема адекватного перекладу. Бо ж важко сподіватися, що масовий читач може засвоїти десятки латинських афоризмів. Це зрештою і не потрібно. Важливіше — дати масовому читачеві адекватний переклад. Бо лише адекватний — змістом і формою — переклад може розкрити читачам, чому є потреба вдаватися до класичної спадщини, а також вивчати цю спадщину. Тому всім, хто послуговується у своїх текстах чи виступах класичними зразками, варто супроводити їх відповідними українськими копіями.

Чи ж це завжди вдається досягти?

Відомий літературознавець, коментуючи щоденники С. Єфремова, вжив у своїй статті латинський вираз **Aqui facet — clamat** (так цитує автор коментаря). Коментатор пише: "Дослівно ця "латина" перекладається так: **Це мовчання гучніше за волання**".

Переклад неадекватний своєю формою — у ньому вдвічі більше складів, ніж в оригіналі. Очевидно, щоб створити вираз, близький своєю компактністю до оригіналу, треба відійти від буквального перекладу, постаратися передати зміст вислову, зберігши головну рису його форми — лаконічність. Названий коментатором "дослівний" переклад таким не є. Це швидше за все дослівна копія російського перекладу даного виразу. Переклад відтворює зміст, але він не наближає нас до форми оригіналу, а навпаки, віддаляє — розтягає вираз. Форму, адекватну формі оригіналу, перекладачам слід знайти самим, звернувшися до можливостей нашої мови.

Розглянувши кілька варіянтів, можна спинитися на виразі

Ця мо́вчанка волає.

У такому перекладі лише на один склад більше, ніж в оригіналі. Зміст передано. Слова у виразі — притерті. Ця притертість великою мірою залежить від наголосу у слові **мо́вчанка**. Це питомий український наголос цієї форми.

Вправляння з перекладами класичних зразків помагає нам з більшою довірою ставитися до рідної мови, переконуючись, що вона може творити мовні одиниці, здатні на довголіття.

LIII. Про військові команди

Мистецтво перекладу іншомовної лексики в окремих сферах функціонування мови ставить перекладачам особливі додаткові умови. До такої лексики належить специфічний шар військової лексики — армійські команди.

Армійські команди являють собою унікальний шар військової лексики, переклад якого з мови на мову вимагає врахування цілої низки побічних — не лише лінгвістичних — аспектів.

Армійські команди ставлять перед їхнім упорядником або перекладачем ряд вимог. Перелік цих вимог, наведений нижче, супроводжено розглядом відповідности до них команд з "Російсько-українського словника для військовиків" (Словник-1). (Слово російський надалі — *рос.* або *р.*; цифра — сторінка словника.)

Приклади, наведені нижче, становлять лише частину команд Словника-1, які суперечать специфічним вимогам до цього роду лексики.

1. КОЖНА КОМАНДА МУСИТЬ МАТИ БЕЗДОГАННУ ЗВУКОВУ БУДОВУ.

Часом один звук погіршує або поліпшує команду:

Команда Словника-1		Легкомовніше
...взуття зняти та скласти!	369	...взуття зняти і скласти! *Легше вимовити*
Закінчено режим "Тиша"!	371	Кінець режиму "Тиша"! *Чіткіше*
Оркестро, грай "Збір"!	371	Оркестро, "Збір"! *Легкомовніше*
Збільш просто! (*р.* Прибавь прямо!)	375	Додай просто! *Легше вимовляти*
Прийняти корабель до борту!	375	Приймай корабель під борт! *Чіткіше*
Зі шляху... зійди!	378	З дороги... зійди! *Легкомовніше*
Зменш просто! (*р.* Убавь прямо!)	380	Збав просто! *Менше приголосних.*

2. СТИСЛІСТЬ КОМАНДИ ПІДВИЩУЄ ЇЇ ЕФЕКТИВНІСТЬ.

Команда Словника-1		Коротше й краще
Усі донизу!	365	Усі наниз!
Прийняти.., окрім середньої!	376	Приймай.., крім середньої! *Зайві склади геть*
Розшарпнути! (*р.* Раздернуть!)	377	Роздерти! *Чіткіше*
Доповісти про стан повітря!	366	Рапорт про стан повітря! *Чітка команда*
Тих, хто купався, перевірити!	369	Хто купався, на перевірку! *Зайве слово геть*
Тим, хто закінчив прання,...	371	Хто скінчив прання,...
Ремінь укороти!	377	Ремінь підтягни!
Зробити перерву!	378	Перерва!
Стерновим змінитися!	378	Стерновим — зміна!
Ранкову гімнастику закінчити!	380	Закінчуй (ранкову) руханку!
...самообслуговування...	371	*Слово не для команди* Самообслуга *краще.*

3. КОМАНДИ З ВИМОГОЮ ПОДІБНОЇ ДІЇ МУСЯТЬ МАТИ СПІЛЬНИЙ НАКАЗОВИЙ ЕЛЕМЕНТ, ЩО МАЄ ФІГУРУВАТИ В УСІХ КОМАНДАХ ДАНОГО КОМПЛЕКСУ.

Рос. команди з вимогою подібної дії (комплекси а, б, в, г, ґ)	Переклад Словника-1	Спільний елемент для всіх команд комплексу	Уніфікація вимагає
а.ВСТАТЬ!	ВСТАНЬ!	ВСТАНЬ!	Командо, ВСТАНЬ!
а.Команде встать!	Команді встати!	*Відсутній*	
б.Строевым шагом МАРШ!	Рівним КРОКОМ РУШ!	КРОКОМ РУШ!	
б.На средину шагом МАРШ!	На середину ходом РУШ!	*Відсутній*	На середину КРОКОМ РУШ!
в.Становись!	Збірка!	ЗБІРКА!	
в.Под РДП становиться!	На РДП ставай!	*Відсутній*	На РДП ЗБІРКА!
г.Умеренный ход!	Помірний хід!	*Який саме* ХІД!	
г.Больший ход!	Збільшити хід!	*Відсутній*	Дужчий ХІД!
г.Меньший ход	Зменшити ходу!	*Відсутній*	Менший ХІД!

Рос. команди з вимогою подібної дії (комплекси а, б, в, г, ґ)	Переклад Словника-1	Спільний елемент для всіх команд комплексу	Уніфікація вимагає
ґ.СОМКНИСЬ!	ЗІЙДИСЬ!	*Дієслово* ЗІЙТИСЬ	
ґ.Разомкнись!	Розімкнись!	*Відсутній*	*Розробити команди з одним спільним дієсловом.*

Жодна команда не повинна суперечити іншій команді комплексу, або якось виходити за межі комплексу.

Як бачимо, Словник-1 не уніфікує команд.

4. ЕЛЕМЕНТ КОМАНДИ, ВЖИТИЙ НА ОЗНАЧЕННЯ ПЕВНОЇ КАТЕГОРІЇ В ОДНІЙ КОМАНДІ, МУСИТЬ ОЗНАЧАТИ ЦЮ КАТЕГОРІЮ В УСІХ КОМАНДАХ.

Команди одної категорії 1,2		Спільний елемент	Уніфікація вимагає
1. Здорові будьте, панове вояки!	366	ЗДОРОВІ БУДЬТЕ	
1. Зичим здоров'я, пане генерале!	366	*Відсутній*	ЗДОРОВІ БУДЬТЕ, пане генерале!
2. Шлюпку до спуску!	382	СПУСК	
2. ...шлюпку до спускання!	379	*Відсутній*	...шлюпку на СПУСК!

Як бачимо, Словник допускає розгардіяш у командній лексиці.

5. ЛЕКСИКА КОМАНД МАЄ ВІДПОВІДАТИ ЛЕКСИЦІ, ЗАФІКСОВАНІЙ У ФАХОВИХ ПУБЛІКАЦІЯХ: ПІДРУЧНИКАХ, ІНСТРУКЦІЯХ, СЛОВНИКАХ ТА Й У САМОМУ СЛОВНИКУ-1.

На жаль, цієї нормативної вимоги Словник-1 не дотримує:

Рос. термін	Команда Словника-1		Термін Словника-1 у частині "Терміни"	
следящий	слідний	363	стежний	262
взводная колонна	чотова колона	370, 377	чотовий ряд	97
рассеивание	розсіювання	379	розсів, розсівання	228
соединительный	з'єднувальний	379	поєднальний	271
			сполучний	271.

Лексика команд не збігається з лексикою термінологічної частини Словника-1.

6. ЖОДНА КОМАНДА НЕ МУСИТЬ ПОРУШУВАТИ МОВНИХ ТА ЛЕКСИЧНИХ НОРМ.

Рос. команда		Команда Словника-1	Норма вимагає
В ружье!		За зброю!	До зброї!
Вручную зарядить!		Вручну зарядити!	Руками заряджай!
По команде!		За командою!	На команду!
К осмотру приступить!		До огляду приступити!	Огляд розпочни!
...поднять руку!	368	...підняти руку!	...піднеси руку!
...шпиль...	368	...шпіль...	...шпиль...
Чехлы надеть!		Покривці надіти!	Покрівці надіти! *(Бо покрівець).*

7. ЖОДНА КОМАНДА НЕ МУСИТЬ ПОРУШУВАТИ ОРФОЕПІЧНИХ НОРМ.

Команда Словника-1		Норма вимагає
Взяти стільки-то скри́ньок!	364	Взяти (скільки саме) скринько́к!
Варто, у варті́вню!	367	Варто, до вартівні!
...на середи́ну...	366, 367, 377	...на сере́дину...
На стійки ходом РУШ!	370	На стійки́ кроком РУШ!
Переві́рка...	376	Пере́вірка... *Органічно по-українськи*
Подати кида́льний!	373	Подай ки́дальний!
Зліва шістками!	378	Зліва шістка́ми!
Талі натисну́ти!	360	Талі нати́сни!

Як бачимо, Словник-1 не дотримує і цих двох вимог.

8. КОМАНДИ МУСЯТЬ СПИРАТИСЯ НА МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ, А НЕ КОПІЮВАТИ РОСІЙСЬКІ СТАНДАРТИ.

Команди, запозичені з часів Визвольних Змагань, виконують цю вимогу:

Рос.Команда	Команда часів Визвольних Змагань	Чого саме не копіюють
Отставить!	Вер-НИ!	Способу дієслова
ВСТАТЬ!	ВСТАНЬ!	Способу дієслова.

Команди Словника-1 здебільшого око-в-око копіюють російські команди, повторюють невдалі, ненормативні та неграматичні конструкції деяких російських команд.

Рос.Команда	Команда Словника-1	Якщо не калькувати
Караулы,...!	Варти,...! 367	Вартові,...!
Выбор якоря...!	Вибирання якоря...! 365	Виважуй якір...!
...гимнастика...	...гімнастика... 367	...руханка...
Знаменщик...!	Прапороносець...! 366	Хорунжий...!
...со шпиля снять!	...зі шпілю зняти! 368	...відшпили!
К определению ОВ... приступить!	До визначання ОР... приступити! 368	Визначення ОР... починай!
Личному составу...!	Особовому складові...! 368	Вояцтву...!
Размагничивающее устройство...	Розмагнечувальний пристрій... 369	Розмагнечувач...
Направляющий, СТОЙ!	Напрямний, СТІЙ! 370	Головний, СТІЙ!
Флаги расцвечивания...	Прапори розцвічення... 370,380	Прапори замаювання...
Начать подготовку к...	Розпочати підготову до... 371	Готуйсь до...
Место по приготовлению корабля к бою и походу	Місце приготови корабля до бою й походу 372	Позиція корабля перед боєм і походом
Право руля!	Право стерна! *Ненормативно* 375	Право стерно! *Нормативно*
Приготовиться выполнить режим "Тишина"!	Підготуватися виконати режим "Тиша"! 375	Готуйсь до режиму "Тиша"!
...по подразделениям!	...за підрозділами! 376	...по (у) підрозділах!
Произвести осмотр...!	Здійснити огляд...! 376	Оглянь...!
Для осмотра — становись!	Для перегляду — збірка! 377	На перегляд — збірка!
Стать к борту!	Стати до борту! 379	Стань під борт! *Чітко*
Слушать в отсеках!	Слухати в переділках! 378	Слухай в переділках!
Командам приготовиться!	Командам підготуватися! 382	Команди, готуйсь!
Экипажу.. построиться!	Екіпажеві.. вишикуватися! 382	Екіпаж... шикуйсь!

Варто спинитися і на службових словах Словника-1. Вирази **такий-то, стільки-то, те-то, там-то** — не українські. Їх треба було замінити, взявши в дужки вирази **(який саме), (скільки саме), (що саме), (де саме):**

Зміні **такій-то... = Зміні (якій саме)...**

Іноді замість **такий-то, стільки-то** можна вжити просто **такий, стільки:**

...номер **такий-то... = ...**номер **такий...**

9. КОЖНА КОМАНДА МУСИТЬ БУТИ КОМАНДОЮ НЕ ЛИШЕ ДЛЯ ВИКОНАВЦІВ. У БЕЗДОГАННІЙ ЯКОСТІ КОМАНДИ ЯК НАКАЗОВОГО ІНСТРУМЕНТУ МАЄ БУТИ ПЕРЕКОНАНИЙ ПЕРЕДУСІМ ТОЙ, ХТО ПОДАЄ КОМАНДИ.

Наведені приклади свідчать, що командирам буде важко орієнтуватися у нескоординованому комплексі команд (**чотовий ряд** чи **чотова колона?**). Командирам буде важко узгоджувати їх з теоретичним навчанням, важко вимовляти деякі (**Екіпажеві вишикуватися**), важко бути певним у ефективності команд. Словник дає привід до цього. На стор. 370 російську команду **Налицо!** перекладено **Усі "навіч"!** із словом **"навіч"** у лапках. Нащо ці лапки? Підживити сумніви в якості команди?

Висновки

Не можна забувати, що українським командам доведеться конкурувати з виробленими століттями російськими командами. Команди мають бути бездоганні з усіх боків; не повинні викликати у виконавців усмішки, сміху чи стати предметом глузувань, що розхитує військову дисципліну. Саме про це не подбали укладачі Словника-1.

Практичний вжиток ставить перед військовими командами низку вимог, що їх треба дотримувати для успіху військового навчання. Розглянутий під цим оглядом"Російсько-український словник для військовиків" вимагає істотного допрацювання.

LIV. Про статті на мовні теми

Українська літературна мова на відміну від живої — мова молода, і на сьогодні, в наслідок історичних обставин, до кінця не вироблена. Лише тепер — в умовах незалежности — гальмований процес її вироблення має шанс відродитися. Спроби удосконалення мовних форм можна простежити у практиці живого спілкування, у творах літератури, на шпальтах газет, у працях словникарів.

Віддзеркалюють цей процес і статті на мовні теми, що їх сьогодні досить часто подибуємо у пресі. Годі заперечити, що мовна тема — тема цікава, але...

Стаття на мовні теми, крім глибоких думок, що їх вона викладає, мусить бути взірцем мовної, коли не довершености, то бодай чіткости. Тому те, на що не звертаємо уваги у "немовних" статтях, у статті на мовні теми починає муляти.

Тепер стало модно вживати словесні форми **вражаючий**, **існуючий**, **руйнуючий** тощо.

Сказати, що вони цілком чужі нашій мові, не можна. І там, де треба, їх слід вживати, не забуваючи, що наші класики — творці літературної мови — уникали цих форм, добираючи замість них лексику, властиву українській мовній стихії. Іншими словами, вживати наведені форми доцільно лише тоді, коли нема іншої ради. Сьогодні цього правила мало хто дотримує. Його перекреслила теорія "злиття мов", поширена в минулому. А правило це, зберігаючи традицію слововживтку і словотвору, зберігало своєрідність і красу української мови.

Класиків сьогодні ніби й шанують, а втім... У газетній статті на мовну тему читаю: "...українству був притаманний **вражаюче** високий рівень народної культури".

Наша мова знає слово **разючий**, поширене в літературі і в живому спілкуванні. Яка потреба віддавати перевагу кalькованій формі **вражаючий**, та ще й у формі прислівника **вражаюче**? Це останнє слово можна було б замінити на прислівник **разюче**. Та й **разюче** у даному тексті не звучить. Хіба нема синонімів? От хоч би й **винятково** або **напрочуд**, або **навдивовижу**.

Чи ж не краще: "...українству був притаманний **напрочуд** високий рівень народної культури?"

Вживає автор цитованої статті і слово **всеохоплюючий**.

Знову таки — це далеко не кращий варіант відомого в літературі короткого слова **всеосяжний**.

Особливої популярности набула сьогодні форма **існуючий**.

Цьому якоюсь мірою сприяла примітивність російсько-українських словників УССР, де російське слово **существующий** перекладено одним калькованим відповідником **існуючий** та формою **що існує**.

Насправді ж це поняття українці можуть висловлювати низкою слів: **сущий**, **сучасний**, **теперішній**, **наявний**, **наш**, **здатний існувати**:

Модна форма	Український варіянт
усім **існуючим** істотам	усім **сущим** істотам
існуючий у природі	**наявний** у природі
існуючий порядок	**сучасний** або **теперішній** порядок
існуючі закони	**наші** закони, **сучасні** закони
існуючий у воді	**здатний існувати** у воді.

У цитованій статті про мову згадувано **існуючу** тенденцію у мовній практиці. Це ж абсолютно те саме, що й **сучасна** тенденція.

Любов до слова **існуючий** така "всеохоплююча", що його часом вживано без потреби. Той же автор пише: "Бог-отець сотворив усі **існуючі** світи — **видимі й невидимі...**" Тут слово **існуючі** — паразит. Воно тільки додає обсягу реченню.

Уже слово **сотворив** вказує, що **сотворене** існує. Усе створене існує. Отже, досить сказати: "Бог-отець сотворив усі світи — видимі й невидимі..."

Важко припустити, що Бог творив якісь **неіснуючі світи**. Вживання слів-паразитів псує загальне враження від усякої статті, а від статті на мовну тему і поготів. Автор цитованої статті твердить, що

"люди... чинять зле... **оточуючому** природному **довкіллю.**"

Довкілля — це і є **навколишнє** (або в суржиковому варіянті — **оточуюче) середовище**. Іншими словами, автор говорить таке: "люди... **чинять зле... оточуючому** природному **оточуючому середовищу.**"

У даному тексті лексично невиправдане слово **оточуючий** зайве і з погляду стилістики. Увесь вираз мав би виглядати так:

"люди... чинять зле... **природному довкіллю.**"

Ще в іншому місці цитований автор пише:

"Внутрішній простір... трикутника, **обмежуючими ребрами** якого виступають..." (1)

Знову таки: **ребра** всякого трикутника **обмежують** його простір, і тому в даному тексті поняття **обмежуючі ребра** цілком вичерпно передає саме слово **ребра**.

Порівняйте:

"...внутрішній простір... трикутника, **ребрами** якого виступають..." (1)

Чи змінився зміст? Нітрохи. Зате форма виграла.

Усе сказане якоюсь мірою зачіпає проблему форми та змісту. Ці дві категорії між собою пов'язані. Знайомство з писаними та друкованими текстами переконує, що глибокий зміст годі відтворити недосконалою або невправною формою.

Одна з ознак цієї невправности — це надмірне й невиправдане вживання невластивих нашій мові лексичних одиниць. Таке вживання створює проблему, що виходить за межі суто мовознавчих питань. Це проблема самого існування української мови як незалежного мовного явища.

LV. До мови — з державним мисленням

Мовне питання в Україні — це питання її незалежности.

Розуміючи це, українофоби протягом віків поборювали українську мову. І це дало свої наслідки. Нема в Україні належної уваги з

боку уряду до мовного питання, нема належної заміни знищеній мовознавчій еліті, нема належного числа наукових закладів. Лексику української мови засмічено, правопис спотворено, людності прищеплено байдуже ставлення до питань культури й мови.

Попри ці всі негаразди, українська мова в Україні — державна.

Бути державною мовою — велика честь для мови кожного народу. Велика честь і велика відповідальність. У державній мові все має бути чітке і зрозуміле, гранично просте і гранично переконливе.

З другого боку, прагнення до незалежности мусить знайти відбиття передусім у мові. До мови треба підходити з державницькою міркою, з державницьким мисленням.

І наша передова, державницька еліта мусить про це пам'ятати. Усі, хто практикує українську мову, мусять знати, що вони практикують державну мову.

Чому я це пишу?

Бо часом натрапляю у пресі на матеріяли, а надто матеріяли на захист державности української мови, де рівень мови знижено, де не взято до уваги, що державницьке мислення бере свій початок з мови.

Поширення словесних форм, скопійованих з російських зразків, якраз і є тим чинником, що знецінює державну мову, а отже, посередньо знецінює і саму державу. Перегляньмо нашу пресу. На що там тільки не натрапиш!

Я промину такі перли, як **імідж**, **пропасть** (у значенні "прірва"), **готовність** (від слова "готовний"?), і спинюсь на Ахілловій п'яті багатьох авторів — на формах, що про них ішлося у розділі LIV, тобто на активних дієприкметниках теперішнього часу, подекуди вживаних і як прикметники.

Ці форми невластиві українській мові, у наших класиків — непопулярні. Вони характерні для російської мови. Розвиток цивілізації вимагає доцільних запозичень з будь-якої мови, в тому числі й з російської, але не можна толерувати запозичень, які карикатурно звучать.

Візьмім вираз "постійно **діюча** комісія". Нащо тут слово **діюча**? Хіба не досить сказати "**постійна** комісія"? Так само навіщо у виразі "звільнити з **обійманої** посади" слово **обійманої**? Хіба не досить сказати "звільнити з посади", бо ж не можна звільнити людину з посади, якої вона **не обіймає**? Чи не тому вжито у цих виразах слова **діючий** і **обійманий**, щоб око-в-око відтворити бюрократичний стиль імперії? Але ж мови не можна копіювати механічно, і вираз "звільнити з обійманої посади" це й доводить, бо звучить у нас незграбно.

Багатство української мови полягає в тому, що вона має тисячі способів уникнути невластивих їй форм. Приклади:

граючий	**зайнятий грою**
інтегруючий чинник	**чинник інтеграції**

координуючий комітет	**координаційний комітет**
обіцяючий	**готовий обіцяти, охочий обіцяти, обіцяльник**
переконуючий	**здатний переконати,** *(доказ)* **переконливий**
плакат, закликаючий до опору	**плакат із закликом або що закликає до опору**
спостерігаючий	**який спостерігає, покликаний спостерігати**
танцююча пара	**пара в танці.**

Прикро читати в заяві на захист української мови такий рядок: "Передова, державнодумаюча частина суспільства" *(підкреслення моє — С.К.).*

Чи ж наша мова і справді така бідна, що треба копіювати граматичні форми з "багатих і всебічно розвинених мов"? Наведу кілька *(*лише кілька!*)* можливих замін наведеного рядка:

передова, **державно орієнтована** частина суспільства
передова, **державницька частина** суспільства
передова, **віддана державі** частина суспільства
передова, **здатна державно мислити** частина суспільства
частина суспільства з передовим, **державним мисленням.**

Цей перелік свідчить, що українська мова може обходитись без калькування. Тим же, хто практикує нашу мову, — а надто тим, хто стає в її обороні, — не треба забувати, що, обороняючи державну мову, не можна її дискредитувати.

LVI. Пошуки термінології

Проблема дієприкметникових форм є каменем спотикання не лише в літературній мові. Не бувши належно розв'язана, вона впливає на якість української термінології. І в цьому можна переконатися, взявши до рук перший-ліпший іншомовно-український термінологічний словник.

Беру вже цитований "Російсько-український словник для військовиків" (Словник-1).

Російські дієприкметники часто-густо становлять труднощі для перекладачів. Автори Словника-1 застосували для своїх перекладів словотворчу модель, якою послідовно послуговуються. Уявлення про цю модель дають наступні приклади (в дужках — сторінка Словника-1):

Російський термін	Термін Словника-1	
висячий траверз	**висна́ траверза**	/46/
вращающееся кресло	**о́бертне крісло**	/105/
двигающийся	**ру́шний**	/63/
заземляющийся	**узе́мний**	/76/

Російський термін	Термін Словника-1	
запоминающий	**затямни́й**	/79/
изолирующийся	**ізолівни́й**	/86/
качающийся	**хитни́й**	/94/
колющее оружие	**колольна зброя**	/96/
компенсирующийся	**компенсни́й**	/99/
несущее крыло	**носне́ крило**	/106/
скользящий *(замок)*	**ковзни́й**	/259/
уязвимый	**ура́зний**	/333/.

У тому самому ключі:

машне́ крило	/106/
повзна́ міна	/182/
розмежівна́ лінія	/110/
спуску́ваний апарат	/280/
трима́льна балка	/135/.

Деякі з цих дієприкметників узято з академічних словників УССР (**ковзний, хитний**). Деякі — із словників 30-х років. Ще деякі — авторська словотворчість.

Схвалені авторами зразки суперечать нашому мовному смакові. Терміни **машне крило, ковзна поверхня, затямний пристрій, обертне крісло** та подібні навряд чи стануть коли у пригоді українським військовикам. Запропоновані авторами новотвори нежиттєздатні, а надто у війську.

Розробляючи військову лексику, не можна забувати, що військо — це своєрідний навчальний заклад, а термінологія, вживана у такому закладі, — складова частина навчального процесу. Коли вона викликає сміх з боку слухачів і не вкладається в уста інструкторів, її інакше, як мовним браком не назвеш.

Дехто може сказати: "Критикувати легко. А чи дасть критик раду з тими перекладами сам?" Щоб розвіяти сумніви, наводжу можливі переклади невдало перекладених у Словнику-1 термінів:

Терміни Словника-1	Кращі варіянти
висна́ траверза	**висячий траверз; висяча траверза**
затямни́й (рос. **запоминающий**)	**запам'ятовчий**
ізолівни́й (рос. **изолирующийся**)	**ізольований**
колольна зброя	**кинджальна зброя**
компенсни́й (рос. **компенсирующийся**)	**компенсований**
машне́ крило (рос. **машущее**)	**махове́ крило**

Терміни Словника-1	Кращі варіянти
носне́ крило (рос. **несущее**)	**підтримкове крило, крило-носій**
о́бертне крісло (рос. **вращающееся**)	**крісло-карусель**
повзна́ міна	**повзуча міна**
прихо́вна мета (рос. **скрывающаяся**)	**зникома мета**
розмежівна́ лінія	**лінія розмежування**
рушни́й (рос. **двигающийся**)	**рухомий, рухливий, мобільний**
спуску́ваний апарат	**апарат для спуску**
трима́льна балка	**підтримкова або хребетна балка**
узе́мний (рос. **заземляющийся**)	**заземлюваний**
ура́зний (рос. **уязвимый**)	**діткливий, ура́зли́вий**
хитни́й (рос. **качающийся**)	**хитливий, хитаний.**

Вживання форм, досі невідомих і тому незрозумілих для загалу, не сприяє утвердженню української мо̀ви, а навпаки. Для того, щоб читачі або слухачі сприймали виклад без напруження, треба знаходити в нашій мові слова й вирази, уже відомі й засвоєні мовцями, які не викликають спантеличення. Ця засада лежить в основі наведених Кращих варіянтів.

Укладачі Словника-1, очевидно, не дбали про конкурентоздатність рекомендованих термінів. А вироблення здатної конкурувати лексики вимагає подвійного старання. Наведена термінологія Словника-1 замість користи може тільки шкодити українській мові.

Невдалі конструкції з дієприкметниками властиві багатьом сучасним лексикографічним працям. У згадуваному вже "Українсько-англійсько-німецько-російському словнику фізичної термінології" (Словник-2) можна натрапити на такі категорії дієприкметників:

1. Невдалі запозичення з російщини

У Словнику-2	Кращі варіянти
довгоживучий	**довговічний**
швидкорухомий (рос. **быстродвигающийся**)	**швидкобіжний, швидкий, швидкісний.**

2. Невдалі самобутні форми

У Словнику-2	Кращі варіянти
галу́жачий (рос. **ответвляющий**)	**па́ростко́вий**

У Словнику-2	Кращі варіянти
зникни́й (рос. **исчезающий**)	**зникóмий**
містячий (рос. **содержащий**)	**багатий на, із вмістом, з (напр. з ураном), -вмісний, -носний (напр. золотовмісний, нафтоносний, нафтовмісний)**
спіклий (рос. **спекшийся**)	**скоржáвілий, спечений**
тертни́й, (рос. **трущийся**)	**тертий, взаємотертий, перетираний, тертьовий, фрикційний**
тертнá поверхня	**поверхня тертя.**

3. Запозичення із словників УССР

Словники УССР не можуть бути надійним джерелом українських форм для сучасних лексикографів. До рекомендацій цих словників треба підходити критично.

У Словнику-2	Кращі варіянти
ковзни́й (вектор)	**ковзучий (вектор).**

Форма **ковзний** *незграбна і не викликає в мовному центрі належного образу або усталеного логічного зв'язку. Словник-2 вживає форми* **ростучий, живучий, тягучий.** *Це зрозумілі форми.* **Ковзучий** *— тієї самої моделі.*

легкообтíчний (рос. **удобообтекаемый**)	**Див. обтічний.**

Слово **легкообтічний** *(рос.* **удобообтекаемый***) — приклад зайвого ускладнення мовних форм. Чим різниться* **обтекаемый** *від* **удобообтекаемого***?*

обтíчний (рос. **обтекаемый**)	**зализаний, обшарований, вигладжений, знегострений, гладкотілий.**

Форма **обтічний** *не викликає образу, а стає зрозумілою через посередництво російської мови. Ми переконуємо себе, що* **обтічний** *— це* **обтекаемый.** *Такі форми прив'язують нашу мову до російської: українська мова стає зрозумілою з допомогою російської.*

перемíжний (рос. **перемежающийся**)	**навперемінний, стрибкуватий, нáворотний, нáворотливий, аритмічний**

У Словнику-2	Кращі варіянти
спікливий (рос. **спекающийся)**	**схильний коржавіти, коржавий, коржуватий**
стоячий *(про хвилю)*	**сторчовий.**

4. Штучна форма **проникний** і похідні від неї терміни

Штучно створена форма **проникний** — копія російського слова **проникающий** — суперечить мовному смакові і важка для вимови.

У Словнику-2	Російська форма	Кращі варіянти
проникни́й *(промінь)*	**проникающий**	**проникливий, глибокосяжний,** *(про радіяцію, рану)* **глиби́нний**
непроникни́й	**непроникающий**	**непроникливий, неглибокосяжний, неглиби́нний**
непроникни́й	**непроницаемый**	**непросяжний, некрізький.**

Щоб розрізнити значення **непроникни́й** *і* **непрони́кний**, *що різняться лише наголосом, треба бути дипломованим філологом. Тому краще вживати терміни, які легше розрізнити.*

газонепрони́кний	**газонепроницаемый**	**непросяжний для газу**
світлонепрони́кний	**светонепроницаемый**	**непросяжний для світла.**

5. Форми із закінченням **-ний**

У Словнику-2	Кращі варіянти
блимни́й *(фотометр)* (анг. twinkling)	**моргучий, блимкий, миготливий**
гасни́й *(- домішку)*[1] (рос. **гасящий)**	**гасильний, глушильний**
гримни́й (газ) (рос. **гремучий)**	**гримучий** *Форма цілком українська.*

Іншомовний (російський, англійський, німецький) дієприкметник можна віддавати по-нашому не конче дієприкметником. І Словник-2 свідомий цього: **питающий провод** *(анг. feeder, нім. Feeder) перекладено* **лінія живлення.** *Це творчий переклад. На жаль, не скрізь*

[1]Рисочка в дужках тут і далі заступає слово *про*.

дотриманий. Форми **блимни́й, гримни́й, згладни́й, зникни́й** *— нежиттєздатні, бо немилозвучні. Іноді краще вжити розгорнуту форму, напр.* **здатний обмежити** *замість рекомендованої Словником-2 форми* **обмежни́й** *(рос.* **ограничивающий***).*

закривни́й *(шар)* (рос. запирающий)	**стопорний,** *(напрям)* **бар'єрний, стоп- (стоп-напрям),** *(імпульс)* **блокувальний.**

Дієприкметник іншомовних форм можна віддавати іншими формами: прикметником, іменником тощо.

затримни́й *(шар)* (рос. задерживающий)	**гальмівний.**

Мовні засоби полісемантичні: **гальмівний** *можна вживати у низці значень.*

збирни́й *(- лінзу)* (рос. собирающий)	**збирач**
збирна лінза	**лінза-збирач, збирай-лінза**
збіжний *(вихор)* (рос. сбегающий)	**долубіжний**
збіжни́й *(- хвилі)* (рос. сходящийся)	**збіжний.**

Щоб розрізнити значення **збіжни́й** *та* **збі́жний,** *відмінні лише наголосом, треба бути кваліфікованим філологом. Тому краще замість форми* **збіжни́й (що збігає)** *вживати* **долубі́жний,** *а формою* **збі́жний** *із значенням "що збігається" користуватися, як і досі.*

збурни́й *(вплив)* (рос. возмущающий)	**збурливий, заколотний.**

Краще іти за схемою вже наявною в мові: **обурливий, підбурливий, збурливий.**

згасни́й *(- хвилі)* (рос. затухающий)	**загасущий,** *(промінь)* **вигасущий**
знебарвни́й (рос. обесцвечивающий)	**знебарвлювач, для знебарвлення**
коливни́й *(кристал)* (рос. вибрирующий)	**вібро- (напр. віброкристал)**
налітни́й (рос. налетающий)	*(електрон)* **штурмовий**
незв'язни́й (рос. несвязывающий)	*(електрон)* **безпарний, сам-по-собі**
незникни́й (рос. неисчезающий)	**незникомий.**

Форма **незникний** *має аж три* **Н**. *Чи ж може такий термін задовольняти наш мовний смак?*

У Словнику-2	Кращі варіянти
обмежни́й (рос. **ограничивающий**)	**обмежувальний, для обмеження**
несни́й (рос. **несущий**)	**тягови́й, головни́й, стрижне́вий, плечови́й, хребе́тний, доставни́й, носни́й**
несна балка	**плечова /хребетна/ балка**
несна поверхня	**підтримкова поверхня**
дріт, що несе струм	**струмоносний дріт.**

Рекомендування форм на зразок **несний** *на практиці змушуватиме мовців віддавати перевагу російській мові.*

падни́й *(промінь)* (рос. **падающий**)	**долубіжний, паду́щий,** *(- потужність)* **щораз слабший.**

Падни́й *не творить жодного образу ані логічного усталеного зв'язку. Мовці розумітимуть це слово через російську мову:* **падни́й — це падающий**. *Тобто, для володіння українською мовою треба знати російську.*

спадни́й *(- хвилю)* (рос. **убывающий**)	**спа́дистий, спадови́й, щораз слабший**
світни́й *(газ)* (рос. **светящийся**)	**світляни́й, самосвітний, світлоносний**
світна́ шкала	**світляна шкала**
щезни́й *(тип хвилі)*	**зникомий.**

Словник-2 широко користується наведеними формами. Тут відтворено лише десяту їх частину.

Який висновок можна зробити, порівнюючи форми, вжиті у Словнику-1 та Словнику-2, і рекомендовані Кращі варіянти?

1. Українська мова здатна творити найскладнішу наукову й спеціяльну термінологію.

2. Розробляючи термінологію, не можна сліпо наслідувати — калькувати — іншомовну форму, а навпаки, відходити від неї, дбаючи про зміст та образність.

3. Дієприкметники, вживані в іншомовній термінології, не конче віддавати відомими або штучними дієприкметниками. Наша мова знає цілу низку способів замін дієприкметникових зворотів. (Див. Розділ LVII. Напрямні пошуку).

4. Нові, невідомі загалу форми, переобтяжують текст або виклад, і для полегшення розуміння загал вдаватиметься до вже унормованої російської мови. Нова форма найкраще сприйметься, коли її "зліплено" зрозуміло, з уже засвоєних мовцями слів, а не з новотворів.

5. Щодо нових моделей словотвору, то переобтяження формами, утвореними на підставі моделей, зрозумілих лише їхнім творцям, веде не до поширення вжитку української мови, а до скорочення.

Зауважу, що наведені Кращі варіянти — це аж ніяк не "істина в останній інстанції". Можливі й інші переклади. Для розвитку мови, чим більше варіянтів, тим краще. Мовці ж виберуть з їх числа найудаліший і найвідповідніший.

LVII. Напрямні пошуку

Як бачимо з попереднього, найбільше клопоту завдає лексикографам переклад віддієприкметникових прикметників — російських, англійських, німецьких:

Російські форми	Англійські форми	Німецькі форми
несущий	**carrying**	**tragend**
ответвляющий	**branching**	**abzweigend**
падающий	**falling**	**fallend.**

Пропоновані лексикографами українські варіянти — **несний, галузячий, падний** — суперечать нашому мовному смакові, а отже, неефективні. Ефективну словотворчість може забезпечити творчий пошук. Такий пошук мусить мати певні напрямні. Про них і буде мова.

Для зручности викладу вираз "віддієприкметниковий прикметник" у дальшому викладі скоротимо і писатимем "вд/прикметник".

1. Іменник у ролі вд/прикметника.

Іменник, сполучений дефісом з іменником, може заміняти вд/прикметник:

Російська форма	Українська форма
абсорбирующая среда	**середовище-абсорбент** або **абсорбент**
вращающееся кресло	**крісло-карусель**
несущее крыло	**крило-носій**
собирающая линза	**лінза-збирач.**

2. Прикметник у ролі вд/прикметника.

Вд/прикметник найлегше замінити прикметником. Прикметник не конче має бути одного кореня з вд/прикметником:

Російська форма	Українська форма
налетающий электрон	**штурмовий електрон**
несущая балка	**хребетна балка**
несущее крыло	**підтримкове крило, плечове крило**
ответвляющий кран	**паростковий кран**
содержащий уран	**багатий на уран.**

3. Прикметник із закінченням **-альний** у ролі вд/прикметника:

ограничивающий	**обмежувальний**
сглаживающий	**рівняльний.**

4. Пасивний дієприкметник минулого часу у ролі вд/прикметника:

кашляющий	**розкашляний**
смеющийся	**розсміяний**
сообщающиеся сосуды	**сполучені посудини.**

Часом активний дієприкметник теперішнього часу можна замінити пасивним дієприкметником того самого часу:

выплывающий	**випливаний**
загнивающий	**загниваний**
прибывающий	**прибуваний.**

5. Родовий відмінок іменника як заміна вд/прикметника:

питающая среда	**середовище живлення**
разграничивающая линия	**лінія розмежування**
трущаяся поверхность	**поверхня тертя.**

6. Зворот з прислівником щораз (чимраз):

уменьшающийся	**щораз менший**
убывающий	**щораз слабший.**

7. Зворот з прийменником для та іменником або прислівником щоб та дієсловом:

ограничивающий	**для обмеження, щоб обмежити**

Російська форма	Українська форма
ответвляющий	**для відгалуження, щоб відгалузити**
питающий	**для живлення, щоб живити**
спускаемый *(апарат)*	**для спуску.**

8. Зворот з прикметником та прийменником для:

обязывающий *кого*	**обов'язковий для** *кого*
позорящий *кого*	**ганебний для** *кого.*

9. Переверти: переробка виразу з уже вжитих слів, а часом з додатком нових:

беседующая пара	**пара бесідників**
докричавшийся до хрипоты	**захриплий від крику**
приходивший вчера	**вчорашній гість.**

10. Стопи з дефісами:

запирающее направление	**стоп-напрям**
несвязывающий *(електрон)*	**сам-по-собі**
собирающая линза	**збирай-лінза.**

11. Стопи без дефісів:

бреющий бороды	**голиборода**
вибрирующий кристалл	**віброкристал**
виляющий хвостом	**крутихвіст.**

12. Складні форми із закінченнями -твірний, -дишний, -плавний тощо:

водоплавающий	**водоплавний**
легко заряжающийся	**легкозарядний**
ниспадающий	**долубіжний**
переносящий ток	**струмоносний**
содержащий золото	**золотовмісний.**

13. Стопи з прийменниками під, від, над:

отныне действующий	**відтеперішній**
превосходящий ожидания	**надсподіваний** *(галицький варіянт)*
сопутствующая эмиссия	**підемісія.**

14. Заміна дієприкметника теперішнього часу дієприкметником минулого часу з додатком префікса **напів-**:

Російська форма	Українська форма
отмирающий	**напіввідмерлий**
превращающийся в пыль	**напівспорохнявілий**
распускающийся *(цвіт)*	**напіврозпуклий.**

15. Творча заміна вд/прикметника іменником з прийменником:

едущий в Н.	**по дорозі до Н.**
заливающийся слезами	**у сльозах**
зияющий	**без дна**
имеющий право *(що робити)*	**з правом** *(що робити).*

16. Іменник як заміна вд/прикметника:

измышляющий	**мастак вигадувати, мастак на вигадки.**

17. Звороти з (діє)прикметниками **готовий, здатний, змушений, наставлений, покликаний, приречений, радий, рішений** тощо.

Ця модель заміняє не лише вд/прикметники, але й самі дієприкметники:

Російські форми	Англійські форми	Німецькі форми
идущий по направлению	**giong into direction**	**in der Richtung gehend.**

Традиційно українці перекладають наведені форми розгорнутим зворотом: **що йде в напрямі.**

Однак не завжди в термінологічній практиці такий зворот ефективний. У текстах трапляються такі збіги словесних форм, що вжити слово **який** або **що** не можна, бо часте їх повторення стилістично не виправдане, або традиційна форма суперечить мовному смакові. Тоді виникає потреба відійти від традиційної форми. І такі можливості українська мова має.

Традиційна форма	Форма з (діє)прикметником
автор, що дарує своню книжку	**автор, радий подарувати свою книжку**
воїн, що вирішив втекти	**воїн, рішений втекти** *(галицький варіянт)*
загін, що зупиняє втікачів	**загін, призначений зупиняти втікачів**
мотор, що генерує струм	**мотор, здатний генерувати струм**
цар, що визнає свої гріхи	**цар, змушений визнати свої гріхи**
штаб, що діє в підпіллі	**штаб, покликаний діяти в в підпіллі**
юнак, що ризикує головою	**юнак, готовий ризикувати головою.**

У розгорнутій формі з (діє)прикметниками, переліченими вгорі, дієслово може вживатися в доконаному та недоконаному виді:

Доконаний вид	Недоконаний вид
готовий подарувати,	**готовий дарувати**
здатний відсепарувати	**здатний сепарувати.**

18. Звороти з (діє)прикметниками **охочий, покинутий, звиклий, схильний** тощо:

Традиційна форма	Форма з (діє)прикметником
вугілля, що коржавіє	**схильне коржавіти вугілля**
учні, що лишаються на співи	**учні, звиклі лишатися на співи**
хліб, що гниє на полі	**хліб, покинутий гнити на полі**
хор, що бажає виступати	**хор, охочий виступати.**

У розгорнутій формі з цими (діє)прикметниками дієслово вживано тільки в недоконаному виді.

19. Звороти з дієприкметниками **зайнятий, захоплений, пойманий, пойнятий, полонений, сповнений** тощо та заміною дієслова іменником.

Ця модель заміняє не лише вд/прикметники, але й самі дієприкметники:

Традиційна форма	Форма з (діє)прикметником
робітник, що працює в цеху	**робітник, зайнятий працею в цеху**
діти, що забавляються	**захоплені забавою діти**
велетень, що засинає	**пойманий сном велетень**
товари, що гниють	**пойняті гниттям товари**
в'язень, що мріє про волю	**полонений мрією про волю в'язень**
стаття, що деталізує подію	**сповнена деталями події стаття.**

20. Заміна вд/прикметника зворотом і далі з деякою переробкою тексту:

Традиційна форма	Форма із зворотом **і далі**
що зберігає актуальність	**і далі актуальний**
що продовжує пошуки	**і далі в пошуках**
що утримує свої позиції	**і далі на своїх позиціях**
форт, що не здається	**і далі нескорений форт.**

21. Заміна вд/прикметника прислівниками **замість, проти, тепер, вже, ще:**

Традиційна форма	Форма з прислівником
стілець, що заміняє трон	**стілець замість трону**
закон, що забороняє аборти	**закон проти абортів**
що перебуває в тюрмі	**тепер у тюрмі**
що не визначився	**ще не визначений.**

22. Заміна вд/прикметника прийменниками **з, про, під, над:**

що містить золото	**із вмістом золота**
що має вагу	**з вагою**
стаття, що стосується до нас	**стаття про нас**
що забудовується	**під забудовою**
що перевищує всі сподівання	**над усі сподівання.**

23. Заміна вд/прикметника зворотом з прислівником **як:**

що перегороджує шлях	**як перепона на шляху.**

24. Стилістична переробка дієприкметникового звороту на дієприслівниковий із словом **ставши** або без нього:

що переконує — **ставши переконувати, переконуючи.**

Наведені тут 24 способи заміни важкомовних дієприкметників аж ніяк не вичерпують усіх словотворчих можливостей нашої мови. Практично, ці можливості — невичерпні.

LVIII. І один у полі воїн

Праця над термінологією вимагає глибшого проникнення у можливості української мови. У розділі LVII до слова **затримний** зроблено таку примітку:

затримни́й *(шар)* (рос. **задерживающий**) — **гальмівний.**

Мовні засоби полісемантичні: **гальмівний** можна вживати у низці значень.

Ми ще повернемо до слова **гальмівний**, але вперед зупинімось на явищі полісемантичности або рясноззначности словесних форм. Це явище властиве багатьом мовам. Полягає воно в тому, що одна словесна одиниця може мати в процесі спілкування кілька значень. Рясноззначність полегшує процес спілкування: розширює наші комунікативні можливості без збільшення кількости мовних засобів.

Необізнаність з цим явищем може часом бути джерелом непорозумінь.

Свого часу газета "Літературна Україна" (ч. 15, 1997) опублікувала статтю інженера К. "Мова не повинна мати повітряних ям та порожнин", де автор виклав свій рецепт ліквідації "повітряних ям" в українській мові. Під "повітряними ямами" згаданий автор мав на увазі деякі, на його думку, суперечності в системі української термінології.

Інженер не погоджувався з двозначністю окремих лексичних одиниць. Якщо **обертовий механізм** — це механізм, що обертає, то як можна говорити **обертове магнітне поле**, коли це значить **магнітне поле, що обертається?**

Іншими словами, автор статті не хоче погодитися, що слово **обертовий** може мати два значення:

який обертає (1)
який обертається. (2)

Але в цьому немає нічого протиприроднього. Без такої двозначности або й рясзначности мова не могла б розвиватися і долати оті капосні “повітряні ями”. Безперечно, що в деяких випадках така двозначність може шкодити розумінню висловленого, і тоді, коли треба розрізнити поняття (1) та (2), слід підшукати точніші терміни. Якби виникла така потреба, українська мова має на це раду. Так, для поняття (2) ми маємо цілу низку термінів: **карусельний, кругобіжний, обертаний, ротаційний, роторний, циркулярний.**

У разі потреби вираз **обертове магнітне поле** (А) із значенням “магнетне поле, що обертається”, можна замінити терміном **обертане магнітне поле.**

Але в тих випадках, коли нема небезпеки, що вживання терміну (А) творитиме термінологічну плутанину, його можна вживати, взявши до уваги здатність лексичних одиниць до рясзначности.

Ми вживаємо сотні слів, не помічаючи, що вони варіюють свої значення. Наприклад:

колюче слово — **слово, яке коле**
колюча квітка — **квітка, яка колеться.**

Тобто, прикметник **колючий** залежно від тексту може мати два значення:

який коле
який колеться.

І це не викликає у нас жодних припущень про існування “повітряних ям” у нашій мові. Полісемантичність — характерна особливість мовних форм. Ще кілька прикладів полісемантичности:

прорізна кишеня (1)
прорізна фреза. (2)

Вираз (1) значить **кишеня, що прорізається** або **прорізувана кишеня,** а вираз (2) — **фреза, що прорізає.** Тобто ми вживаємо слово **прорізний** у двох значеннях:

який прорізається (1)
який прорізає. (2)

Трохи іншу рясзначну пару творить слово **мурований:**

мурований паркан (3)
дім, мурований у XVI ст. (4)

У виразі (3) слово **мурований** можна замінити прикметником, наприклад, словом **кам’яний:**

кам’яний паркан,

а у виразі (4) **мурований** — дієприкметник, який можна замінити лише дієслівним зворотом **який мурувався** або **який муровано:**

дім, який муровано в XVI ст.

Так само у парі виразів

штампований вислів (5)
значок, штампований у цеху. (6)

слово **штампований** має відмінні значення: у виразі (5) слово **штампований** — прикметник, що його можна замінити словами **шаблонний, стереотипний, стандартний**, а у виразі (6) слово **штампований** — дієприкметник, якого не можна замінити прикметником, а лише дієслівним зворотом **який штамповано** або **який штампувався**:

значок, який штамповано в цеху. (6)

З наведених прикладів ясно, що полісемантичність органічно притаманна багатьом лексичним одиницям. Базуючись на цій властивості, слово можна вживати не в одному, а в кількох значеннях. Це стосується і до слова **гальмівний**, про яке згадано не початку розділу. Походить воно від слова **гальмувати**, котре й собі ряснозначне.

Слово **гальмувати** фігурує в процесі спілкування у цілому ряді значень:

Слово у мовному потоці	Значення слова
гальмувати авто	**вживати гальмо для гальмування авто**
гальмувати процес росту	**затримувати процес росту**
гальмувати рефлекси	**зупиняти рефлекси**
гальмувати роботу	**перешкоджати роботі**
гальмувати розвиток	**стримувати розвиток, бути гальмом розвитку**
гальмувати швидкість	**сповільнювати швидкість.**

Відповідно до такого вжитку і віддієслівний прикметник **гальмівний** може мати не одне, а кілька значень: **що гальмує, що затримує, що зупиняє, що перешкоджає, що стримує, що є гальмом, що сповільнює.**

Такий широкий спектр значень слова дозволяє вживати його для перекладу цілої низки іншомовних вд/прикметників, зокрема російських:

Російський термін	Український термін
задерживающий слой	**гальмівний шар**
замедляющий фактор	**гальмівний чинник**
останавливающий развитие	**гальмівний для розвитку**
препятствующий в работе	**гальмівний у роботі**
сдерживающий болт	**гальмівний болт**
сдерживающий развитие	**гальмівний для розвитку**
тормозящее движение	**гальмівний рух**
являющийся тормозом прогресса	**гальмівний для прогресу.**

Як бачимо, українське слово **гальмівний** може з успіхом фігурувати у багатьох значеннях. Це можливе в наслідок рясноозначности словесних форм. Аналогічно слово **долубіжний** може мати кілька значень: **що спадає, що спадає додолу, що збігає, що падає.**

Слово **гостроцікавий** може значити залежно від контексту **захоплюючий, сенсаційний, пригодницький:**

Слово у мовному потоці	Значення слова
гостроцікавий фільм	**захоплюючий фільм**
гостроцікаві подробиці події	**сенсаційні подробиці події**
гостроцікава література	**пригодницька література.**

Низка дієслів — **ринути, полонити, звироднiти** та інші — не міняючи своєї форми, можуть виступати як доконані і як недоконані дієслова. Розрізнити, який саме вид вони передають, допомогає контекст — словесне довкілля:

"Чутка є, що цар хоче Весь світ **полонити**" *(Т. Шевченко).* (1)

"Їй вдавалося **полонити** митців своєю красою." (2)

У цитаті (1) **полонити** вжито як доконане дієслово: **захопити**. У реченні (2) **полонити** виступає як недоконане дієслово: **захоплювати.**

Полісемантичність лексем — це свого роду система економії мовних засобів. Гляньмо, як усім відомий вираз **давати раду** дозволяє нам обходитись без зворотів. Ми можемо вжити цей вираз у цілому ряді обставин:

Треба висловити	Можна вжити
влаштував свої справи	**дав собі раду, дав раду своїм справам**
знайшов вихід	**дав собі раду**
управився сам	**дав собі раду**
вийшов з важкого становища	**дав собі раду із скрутою**
розібрався в документах	**дав собі раду з документами**
призвичаївся в нових умовах	**дав собі раду в нових умовах**
обійшовся без позичок	**дав собі раду без позичок**
зорієнтувався в математиці	**дав собі раду з математикою**
не потребував нічиєї опіки	**давав собі раду сам**
поробив усі свої справи	**дав раду всьому**
не пропав у дорозі	**дав собі раду в дорозі**
вибився з колії	**не міг дати собі ради.**

Це далеко не повний список вживання виразу **давати** *(***дати***)* **раду** в українській мові. Ряснозначність цього виразу дозволяє мовцям обходитися під час спілкування обмеженим числом мовних засобів. Ясна річ, що з розвитком мови та мовних засобів мовці творять синоніми до таких універсальних мовних одиниць. Однак простота і зрозумілість спілкування дуже часто вимагає вдаватися саме до таких ряснозначних засобів.

Нерозуміння явища полісемантичности веде часом до непотрібного запозичення чужомовних слів. Так, в українській мові споконвіку у слові **громадський** уживалося два значення:

1. **належний громаді** (рос. **общинный**), наприклад:

громадські землі
громадський уклад

2. **належний суспільству, суспільний** (рос. **общественный**), наприклад:

громадська думка
громадська робота.

Слово **громадський** цілком задовольняло потреби спілкування українців. Та декому в УССР здалося, що треба розрізнити ці два значення, як і в російській мові. Але як це зробити? Довго не думавши, перше значення слова **громадський** заступили російським словом **общинний**, що не має жодних коренів в українській мові. Мало того, дехто йде далі і слово **громада** заступає словом **община**, тобто відверто русифікує нашу мову. І це все через нерозуміння або небажання розуміти явища полісемантичности словесних форм.

Хто творить термінологічну лексику, мусить не забувати про цю мовну особливість, бо вона може бути дуже корисною у їхньому пошуку зрозумілих та легкомовних термінів у багатьох галузях.

LIX. Мале, а діло робить

Торкнувшися ряснозначности слів, не можна обійти і дуже близького до неї явища, коли зміну значення слова або виразу викликає лише один звук (на письмі — одна літера).

Слова **уклад** і **вклад** різняться лише однією літерою, але ці слова мають зовсім різні значення. Перше — це “порядок”, “устрій”: **уклад життя**; а друге — це ”внесок”, “лепта”: **грошовий вклад.**

Так само не однозначні **уплив** та **вплив**. Друге слово — це “дія” (“впливання”) якихось чинників, а **уплив** — це слово галицького варіянту, вживане в таких зворотах: **по упливі часу** (“за деякий час”), **по упливі року** (“як минув рік”).

Зміна однієї літери в закінченні міняє значення багатьох слів, які звучать однаково в називному відмінку, хоч відтворюють різні речі.

Майже кожне слово, що означає конкретну річ, може мати інше — переносне — значення. Для розрізнення прямого й переносного значення у непрямих відмінках один звук вказує мовцям, у якому значенні вжито слово.

Конкретне слово **ніс** може бути вжите переносно — на означення передньої частини судна. Тому, хоч ми й беремо або в нас беруть **з-під носА**, опинившись на судні, ми кажемо, що обійшли його **з носУ до корми**, щоб ніхто не подумав, що ми йшли від чийогось **носА**. Так само ми розрізняємо два **дзвони: дзвін на** дзвінниці та **дзвін** у вухах:

Дід узявся висадити на дзвінницю **дзвонА**.

Я прокинувся від **дзвонУ** в ухах.

Система розрізнення подібних лексичних одиниць є частиною мовної логіки, опертої на моделі відмінювання.

Усі ці явища мають одну мету: полегшити процес спілкування, не переобтяжуючи нашої пам'яті зайвими формами. І на цій дорозі винахідливість мовних засобів не знає меж. Значення того чи того слова або звороту може змінити одна-єдина літера. Може це зробити зміна наголосу, а ще — порядок слів у вислові. Зміна порядку слів впливає на зміст висловленого. Розгляньмо кілька речень:

"Хлопці **не мають і гадки** ні про ноти ні про спів."

Тут зворот **не мати і гадки** можна замінити словами **не мати уявлення**. А ось цей же зворот трохи переінакшений:

"Інга **і гадки не має**, як її слова впливають на учнів."

Тут вираз **і гадки не має** значить **не підозрює**.

Отже,

не мати і гадки	=	**не мати уявлення,**
і гадки не мати	=	**не підозрювати.**

Розмінялися місцями ті самі слова, і зміст вислову змінився.

Змінювати значення слова може питання, яке дане слово ставить після себе. Так, натрапивши в тексті на слово **запобігати**, ми зрозуміємо його значення лише з наступного слова:

запобігати лихові	*(чому)*	(1)
запобігати ласки	*(чого)*	(2)
запобігати перед начальством	*(перед ким).*	(3)

У прикладі (1) **запобігати** значить "відвертати *що*".

У прикладі (2) **запобігати** значить "шукати *чиєї* прихильности".

У прикладі (3) **запобігати** значить "підлещуватися до *кого*".

Ряснозначність притаманна усім нашим прийменникам; без неї важко було б порозуміватися й описувати всі можливі переміщення людей і предметів у часі й просторі:

за *якого часу*	за нашого віку
за *що*	вийшов за село

за *кого* була за матір
за *який* кращий за мій
за *чим* за горою.

Про що свідчать наведені приклади рясноззначности словесних одиниць?

Що словотворчі засоби нашої мови невичерпні. Треба їх вивчати: вони можуть бути корисні і в щоденній мовній практиці і для вироблення термінології.

LX. Коротка павза

Щоб не було для діла шкоди,
Зважати треба на погоду...
Бридня! Хто вміє калькувати,
Той буде з нею рахуватись.

Наук досягнення звитяжні
Характер мають всеосяжний...
А сумнів, хоч-не-хоч, прохоплюється:
Десь, може, краще всеохоплюючий?

"Я вас усіх перекапущу!" -
Волає кліка умируща...
О, стилю мій! Тебе тнуть лінощі —
Таж кліка ця давно вже гинуча.

Дивіться! Навіть цей захожий,
І той прийшов на Службу Божу...
Якби ж усі так покоління
Вчащали на богослужіння!

За пірамідами книжок
Стояв повалений божок...
Боюсь, догану знов одержу я
Від тих, для кого він повержений.

Жертовник Зевсів — де тут дінешся? —
Ніколи не стояв без приносів...
Язиче мій, стривай лишень,
А мо' без жертвоприношень?

Що не кажіть, а подоляни
Були завзяті просвітяни...
Ой-йой! Не гніваймо коритників!
Кажім на просвітян просвітники!

Як не боролись з хуліганами,
Могили знову опоганено...
Глухий до стилю я модерного,
Інакше б їх було осквернено.

Моя співуча братова
Нема-нема, та й заспіва...
Їй брат в усьому потурає,
Бо й сам ні-ні, та й підтягає.

Нам невідомо як і де
Лоша поділося гніде...
А де ж поділися, раз так,
Не знати де й не знати як?

Хлоп'я побігло за санками
А дід йому: "Спитайся мами!"
Не скаже він, хоч ти вмирай:
"У мами дозволу спитай!"

LXI. Мавпована "традиція"

Різні мови розв'язують свої мовні проблеми по-різному, залежно від можливостей кожної мови. Російська мова, наприклад, використовує в літературі та в термінології форми дієприкметників теперішнього часу, які дуже добре вписуються в російську мовну стихію: **поющий, несущий, кипящий**. В українській мовній практиці набули поширення розгорнуті дієприкметникові звороти: **що співає, що плаче, що має**, які цілком задовільно виконують функцію дієприкметникових форм у літературній мові. Порівняйте:

Російський текст	Український переклад
От **ликующих, праздношатающих,**	Від базік, **що осанну співають,**
Обагряющих руки в крови,	Від катів, **що невинну ллють кров,**
Уведи меня в стан **погибающих**	Заведи мене там, **де вмирають**
За великое дело любви	За високу братерську Любов.
(Н. Некрасов).	

Отже, українці мають досить засобів, щоб обходитися без форм

вмираючий (К)
загибаючий (К)
радіючий (К)
співаючий. (К)

Однак у термінології розгорнуті форми дієприкметників — що **радіє, що співає** — вживати важко або й неможливо зовсім. Тому в термінологічній літературі, а надто під тиском політики "злиття мов", поширилися такі форми, як:

дислокуючий (К)
диференціюючий (К)
розбурюючий. (К)

Ці форми не були властиві українській мовній стихії. Тому творці української літературної мови старалися обходитися без таких форм, які дуже погано вписуються в українську мовну стихію. Наші великі попередники зверталися до народньої мови, цікавлячись, як спілкувалися носії української мови, не вживаючи таких важких словесних форм. Пошуки класиків мали успіх. Українська літературна мова XIX та першої половини XX ст. уникала вживати форми (К).

Класики відчували невідповідність форм (К) образності та гнучкості спілкування. Тому вони шукали у мовному океані зразків, які б своєю "якістю" перевершували книжну лексику.

Поширення форм (К) — це теж свого роду мода. Деякі "модні" лексеми виринають часто там, де їхня "присутність" зовсім непотрібна. Читаю в одному журналі:

"Вони не годні вийти за **неіснуючий** у таких відділах поріг...".

Чи ж тут аж так потрібне слово **неіснуючий**? Чи ж поріг може **існувати**? Чи ж не простіше, легше і зрозуміліше вжити слово **відсутній**:

"Вони не годні вийти за **відсутній** у таких відділах поріг..."?

Звертаючись до форм (К) сьогодні, ми перекреслюємо нашу духовну спадщину, на ділі творимо нову лексику, яка не завжди якісно краща від традиційної. Сьогодні дехто вживає форму **вражаючий** у зворотах: **вражаючий контраст, вражаючі зміни, вражаюча вістка.**

Усі ці вирази куди краще віддає наша традиційна лексика: **разючий контраст, разючі зміни, разюча вістка.**

Іншими словами, запровадження форм (К) збіднює нашу мову, веде до забуття виробленої протягом століть лексики, тобто веде до її ерозії. Запровадження нових форм не покращує наше мовлення, а погіршує: творить штучне язичіє. Ми перекреслюємо вже вироблену лексику і починаємо виробляти нову.

З другого боку, своєю появою форми (К) завдячують недостатньому знанню мови та небажанню глибше зануритися у мовні проблеми.

Поширення і культивування форм (К) започатковано в УССР як прямий наслідок політики "злиття мов", що на ділі значило русифікацію України.

Ця "традиція" стала для деяких мовознавців дороговказом у їхній праці. Прикладом такої праці може бути виданий в Одесі "Англо-український словник медичних термінів", Одеса, 1996, "Чорномор'я" (надалі — Словник-3).

У цьому словнику на стор. 6 читаємо: **руйнуючий для кліщів.** (А)
Це зайвий приклад до моїх слів про забування якісної українськoї лексики. Наша лексика знає слово **руйнівний**, яке віддає той же зміст, що й форма (А). Вживання форми **руйнуючий** перекреслює традиційну форму. Чи це покращує мову? Навпаки. От ще кілька "новотворів" Словника-3:

Термін Словника-3	Стор.	Нормальний термін
заломлююча сила ока	5	**сила заломлення в оці**
прогресуюча форма	10	**агресивна** *або* **активна форма**
колюча річ	11	**гостряк**
колючоріжуча річ	11	**різýчий гостряк** *або* **колючий різак**
оточуюча тканина	12	**навколишня тканина**
прилягаюча частина	14	**прилегла частина**
блукаюча клітина	21	**бездомна клітина**
газоутворюючий організм	15	**газотвірний організм, газотвір**
небезпечний для оточуючих	16	**небезпечний для оточення.**

Цих прикладів досить, щоб показати, що творення активних дієприкметників у термінологічній літературі не збагачує, а збіднює нашу мову, робить її "повстяним" язичієм, яке не приваблює, а відштовхує мовців.

Щоб не псувати нашої лексики такими штучно твореними формами, треба лише якусь хвильку подумати, згадуючи уже засвоєні мовою одиниці: **прилеглий, навколишній.** У разі засвоєних форм нема, то знову таки треба подумати хвильку, згадавши можливості нашої мови та вимоги до конкурентоздатної лексики, і знайдемо нову форму: **бездомний.**

Щоб помогти шукачам у їхньому пошуку, наступний розділ наводить можливі варіянти для заміни активних дієприкметників засобами української мови.

LXII. Словничок-рятівничок від мавпування

У словничку, який наведено далі, проблему дієприкметників розв'язано на підставі традиції, властивої українській мовній стихії.

У Словничку вжито такі умовні скорочення:

д!	Дивись!	*п-о*	приблизно
д.	діялектизм	*поет.*	з поетичної мови

ір.	іронічно	*п-к*	прикметник
іст.	термін історії	*с.*	підсилений ефект
кн.	книжне слово	*ск.*	у складних словах
мед.	медичний термін	*ст.*	стилістично перероблена форма
н.	наприклад	*т.*	технічна лексика
о.	образно	*тщ*	тощо
п.	переносно	*фр.*	в окремих реченнях
п!	порівняй!	*юр.*	юридичний термін.

Жоден словник не може охопити всіх варіянтів словотворення. Укладаючи цей словничок, автор сподівається, що наведені тут моделі заміни дієприкметникових форм стануть для користувача взірцем. Отже, у випадках, коли тої чи тої форми у словничку нема, читач може на підставі аналогії творити заміни самостійно. У пригоді стане і розділ LVII.

Кальковані форми	Українські форми
абсорбуючий	що абсорбує, здатний абсорбувати, абсорбційний, абсорбент.
абстрагуючий	що абстрагує, здатний абстрагувати, абстракційний.
авансуючий	що авансує, авансодавець, згодний авансувати, авансувальний.
автоматизуючий	що автоматизує, здатний автоматизувати, автоматизаційний, для автоматизації.
агітуючий	що агітує, агітатор, агітаційний, зайнятий агітацією.
агонізуючий	що агонізує, агонійний, охоплений агонією, в агонії.
адаптуючий	що адаптує, здатний адаптувати, адаптаційний, адаптувальний, *т.* адаптор.
адресуючий	що адресує, звиклий адресувати, адресант, адресувальний, для адресування.
акліматизуючий	що акліматизує, здатний акліматизувати, акліматизатор, акліматизаційний, для акліматизації.
акомпануючий	що акомпанує, акомпаньятор, пригравач, для акомпанування.
акредитуючий	що акредитує, призначений акредитувати, акредитаційний, для акредитації.
акумулюючий	що акумулює, здатний акумулювати, акумулятор, акумуляційний, для акумуляції.

активізуючий що активізує, здатний активізувати, активізатор, активізаційний, для активізації.

активуючий що активує, здатний активувати, активатор, активаційний, для активації.

альтернуючий що чергується, навперемінний, наворотливий, наворотний, альтернаційний, здатний чергуватися.

аналгезуючий що знеболює, протибольовий, аналгетичний, *п!* **знеболюючий**.

аналізуючий що аналізує, здатний аналізувати, зайнятий аналізою, аналітик, аналітичний.

анестезуючий що анестезує + **аналгезуючий**.

анулюючий що анулює, змушений /покликаний/ анулювати.

асигнуючий що асигнує, згодний асигнувати, кредитор, асигнувальний, для асигнування.

атакуючий що атакує, покликаний атакувати, кинутий в атаку, напасник, *п-к* штурмовий, наступальний, атаковий /*н.* атаковий літак/.

багатообіцяючий повен надій, перспективний, багатонадійний, з великими надіями.

бажаючий який бажає, охочий, сповнений бажання, розохочений, ласий на *що*, жадущий, спраглий, спрагнений, голодний *чого*, охотник, *фр.* зголошений.

бажаючі хто хоче (бажаючі купити квитки = хто хоче купити квитки).

бенкетуючий що бенкетує, звиклий бенкетувати, охочий до бенкетів, учасник бенкету, гуляка, бенкетар, гульвіса.

бігаючий що бігає, розбіганий, забіганий, звиклий /радий/ бігати, бігун, непосидющий, *(- очі)* блудний, *т.* рухомий, *ск.* -біжний /*н.* бистробіжний/.

бігаючі очі розбігані очі.

блокуючий що блокує, здатний заблокувати, блокувальний, для блокування.

блукаючий 1. що мандрує, мандрівний; 2. що блукає, бездомний, кочовий, обходисвітній, рухливий, *(- життя)* на колесах.

блукаюча нирка бездомна нирка.

бойкотуючий що бойкотує, покликаний /згодний/ бойкотувати, бойкотар.

вважаючий що вважає, впевнений, певний, переконаний, готовий /схильний/ вважати.

взаємовиключаючий взаємозаперечний, взаємосуперечливий, взаємно несумісний, *п-о* взаємопротилежний.

виблискуючий що виблискує, блискучий, вогнистий, спалахущий, променистий, *поет.* вогнебризний, сонцебризний, *о.* як жар, як сто вогнів.

вибухаючий що вибухає, підриваний, висаджуваний у повітря, вибуховий, вибухущий.

вигасаючий що вигасає, покинутий згасати, приречений згаснути, загасущий, вигасущий.

видужуючий що видужує, майже здоровий, підлікований, відхворілий, вже на ногах, близький до здоров'я, напівздоровий, майже видужалий.

викликаючий що викликає, здатний викликати, призвідець, спричинник, *(тон)* зухвалий, задирливий, загонистий, провокативний, *кн.* визивний.

виключаючий що виключає, (*хто*) радий виключити, готовий виключити, *(- аргумент)* несумісний з *чим.*

випереджаючий що випереджає, здатний випередити, звиклий випереджати, для випередження, випереджальний.

виплигуючий що виплигує, здатний виплигнути, ставши виплигувати, стрибун.

висміваючий, висміюючий що висміває, радий /готовий/ висміяти, здатний на кпини, висмівака, глузій, оса, ґедзь, глузливий, насміхастий.

виснажуючий що виснажує, здатний виснажити, виснажувач, виснажливий.

витвережуючий що витвережує, здатний витверезити, для витвереження, витверезливий, витверезущий.

вичікуючий що вичікує, звиклий /ставши/ вичікувати, вичікувальний, *ст.* вичікуючи.

вібруючий що вібрує, схильний /ставши/ вібрувати, вібратор, вібраторний, вібраційний, *ск.* вібро- /*н.* віброкристал/.

вмираючий що вмирає, покинутий вмирати, приречений вмерти, майже мрець, агонійний, вмирущий, мрущий, напівмертвий, при́смертний, смертний, вже на Божій дорозі, вже на відході, вже одною ногою в могилі.

віщуючий що віщує, звиклий віщувати, віщун, провісник, пророк, оракул, *п-к* призвісний, пророчий, віщунський, (*що віщує біду*) лихові́сний.

волаючий що волає, звиклий /ставши/ волати, змушений заволати, крикун, крикливий.

голос волаючого в пустелі крик крикуна в пустелі.

воюючий що воює, втягнутий у війну, обтяжений війною, змушений воювати, борець проти *кого*, воїн, войовничий, протиборчий, *(народ)* нескорений, *о.* у борні, у стані війни.

ворогуючий що ворогує, розсварений, розбратаний, протиборчий, звиклий ворогувати, ворог, ворожий, неприязний, супротивний, *о.* на ножах з *ким*.

вражаючий що вражає, разючий, здатний вразити, вразливий, (*образ*) могутній, сильний.

всеобіймаючий всеосяжний, універсальний, всебічний, поголовний, панорамний, всеохопний, всеобіймущий, (*осяг*) глибинний.

всеохоплюючий *д!* **всеобіймаючий.**

всеперемагаючий всепереможний, звитяжний, здатний здолати все.

всепоглинаючий здатний поглинути все, всепожирущий, всепоглинущий.

газоутворюючий газотвірний, газотвір, здатний творити газ.

гинучий що гине, запропащуваний, приречений на смерть, напівзниклий, напіввимерлий, пропащий, зникомий, *о.* на грані загибелі, в лапах смерти, близький до загибелі, смертник, *п!* **вмираючий.**

гіпнотизуючий що гіпнотизує, здатний загіпнотизувати, звиклий гіпнотизувати, наділений гіпнозом, гіпнотизер, (*ефект*) гіпнотичний.

граючий що грає, зайнятий грою, звиклий грати, гравець, гральний, *ск.* -грай (*н.* картограй).

гукаючий що гукає, звиклий гукати, змушений закричати, крикун, зіпака, горлань, верещака, гримайло, крикливий, галасливий, верескливий.

даючий який дає, покликаний дати, звиклий давати, давець, давальник, щедрий, жертовний, давущий, давальний, *ск.* -давчий (*н.* позикодавчий).

дезамінуючий що дезамінує, дезамінаторний, здатний дезамінувати, дезамінатор.

державнодумаючий державноорієнтований, відданий державі, державницький, здатний державно мислити, з державним мисленням.

дестабілізуючий що дестабілізує, дестабілізаційний, дестабілізатор, *п!* **збаламучуючий**.

деформуючий що деформує, здатний деформувати, деформатор, деформаційний.

дислокуючий що дислокує, покликаний /здатний/ розмістити, зайнятий дислокацією, дислокаційний, для дислокації.

диференціюючий що диференціює, здатний диференціювати, розчленовувач, диференціятор, диференціювальний, розчленовувальний.

діючий який діє, покликаний /згодний, готовий, звиклий/ діяти, діяльний, активний, ефективний, чинний, дійовий, робочий, ходовий, в дії, в роботі, в ходу, *ск.* -дійний (*н.* рівнодійний).

постійно діюча комісія постійна комісія.

добігаючий що добігає, здатний добігти, радий добігти, звиклий добігати, ставши добігати, добігайло.

догоряючий що догоряє, залишений догоряти, напівзгорілий, майже згорілий, напівзгаслий, майже згаслий.

домінуючий що домінує, найпоширеніший, найпопулярніший, найбільш поширений, здатний домінувати, панівний, більший числом, завжди в більшості.

доповнюючий що доповнює, готовий доповнити, згодний доповнити, звиклий доповнювати, доповнювач, *п-к* доповнювальний, *фр.* додатковий.

доростаючий що доростає, здатний дорости, залишений доростати, напівдорослий, щораз вищий /більший, гінкіший/, доходжалий.

дрімаючий що дрімає, радий задрімати, звиклий дрімати, дрімаха, дрімайло, дрімотний, дрімливий, сонливий, напівсонний, приспаний, дрімучий, бездіяльний, *(- хворобу)* притаєний.

екстрагуючий що екстрагує, здатний екстрагувати, екстрагент, екстрагувальний, витяжний.

екстрагуюча речовина екстрагент.

життєстверджуючий сповнений життя, оптимістичний, сонцелюбний, динамічний, *кн.* життєствердний.

жуючий який жує, звиклий жувати, здатний розжувати, зайнятий жуванням, жувака, жуйний.

загибаючий *д!* **гинучий**.

заглушуючий що заглушує, покликаний /здатний/ заглушити, звиклий глушити, глушник, глушильний, заглушливий, тамувальний.

загниваючий що загниває, загни́ваний, загнивущий, пойнятий гниттям, напівзогнилий.

закипаючий що закипає, готовий закипіти, напівзакипілий, майже закипілий, забулькотілий, булькотючий, (*гнів*) щораз дужчий, *(- море)* забурунілий, щораз бурхливіший, *п!* **нуртуючий**.

закликаючий що закликає, звиклий заклика́ти, закликач, закли́чний, зазивни́й, закликущий, *о.* із закликом.

закріплюючий що закріплює, здатний /призначений/ закріпити, закріплювач, закріпни́й, закріплювальний, закріпливий, для закріплення.

заломлюючий що заломлює, здатний заломити, звиклий заломлювати, заломлювач, ламальний, ломильний, заломлювальний, для заломлення.

заломлююча сила ока сила заломлення в оці.

залягаючий що залягає, залеглий, простертий, заляганий, (- *руди*) підземний.

занепокоюючий що занепокоює, здатний занепокоїти, неспокійний, тривожний, докучливий, дошкульний, *п!* **турбуючий**.

запам'ятовуючий що запам'ятовує, здатний /радий, готовий/ запам'ятати, пам'яткий, пам'ятливий, пам'ятущий, (*прилад*) запам'ятовчий.

запевняючий що запевнює, радий /готовий/ запевнити, схильний запевняти, запевнювач, запевнювальний, переконливий.

заперечуючий що заперечує, схильний /готовий/ заперечувати, суперечник, заперечливий, заперечний, для заперечення.

засинаючий що засинає, пойманий сном, ставши засинати, напівсонний, напівзаснулий.

застигаючий що тужа́віє, здатний затужавіти, щораз тужавіший, напівзастиглий, напівзатужавілий, (- *тіло*) напівзахололий.

застрашуючий що застрашує, здатний /покликаний/ застрашити, звиклий застрашувати, страхопуд, страшило, застрашливий.

засуджуючий 1. що засуджує, покликаний засудити /винести вирок/, суддя; 2. що гудить, звиклий гу́дити, огудник, осудливий, огудливий, пересудливий, огудний, огуджувальний.

затихаючий що затихає, щораз тихший, напівзатихлий, напівущухлий, майже затихлий /ущухлий/, (*звук*) завмирущий.

збаламучуючий що баламутить, здатний збаламутити, баламут/а/, баламутний, баламутливий, для збаламучення, *с.* бунтівний, (*звук*) ґвалтівний.

зберігаючий що зберігає, радий зберегти, покликаний берегти, навчений берегти, хоронитель, (*посуд*) для зберігання, *п-к* консервувальний, (*економний*) ощадний, ощадливий.

збурюючий що збурює, здатний збурити, збурювач, баламут(а), колотник, збурливий, збурювальний, для збурення, *п!* збаламучуючий.

зв'язуючий що зв'язує, здатний /покликаний/ зв'язати, в'язій, в'язальник, в'язальний, зв'язувальний, зв'язковий, єднальний, поєднавчий, сполучний.

зимуючий що зимує, здатний перезимувати, звиклий зимувати, зимівник, зимовик, зимушній, зимувальний.

знаючий який знає, знавець, знайко, тямущий, досвідчений, обізнаний, компетентний, (*погляд*) знавецький, *о.* з головою, з клепкою в голові.

зneболюючий що знеболює, здатний знеболити, покликаний знеболювати, (*засіб*) аналгетик, *п-к* протибольовий, знеболювальний, знечулювальний, аналгетичний, для знеболення, для знечулення.

знешкоджуючий що знешкоджує, здатний знешкодити, знешкоджувальний, для знешкодження.

зникаючий що зникає, зникомий, напівзниклий, запропащуваний, приречений зникнути, майже зниклий, на грані зникнення, обертаний у ніщо, (- *тіні*) розтаваний, та́ну́чий.

знищуючий що знищує, здатний /радий, покликаний/ знищити, зайнятий нищенням, знищувач, винищувач, руйнівник, нищитель, нищівний, руйнівний, знищувальний, смертоносний, для знищення.

зобов'язуючий який зобов'язує, покликаний зобов'язати, змушений зобов'язати, зобов'язувач, *п-к* обов'язковий для *кого*, імперативний, нормативний, *юр.* зобов'язальний.

зустрічаючий що зустрічає, радий /покликаний, готовий/ зустріти, зустрічний.

інтегруючий що інтегрує, покликаний /здатний, готовий, ставши/ інтегрувати, інтегратор, інтеграційний, інтегрувальний, в ролі стрижня, для інтеграції, *ст.* інтеграції (**інтегруючий чинник** = чинник інтеграції).

інтригуючий що інтригує, звиклий інтригувати, зайнятий інтригами, інтриган, (*факт*) загадковий, таємничий, гостроцікавий.

інформуючий що інформує, покликаний інформувати, інформатор, інформаційний.

існуючий що існує, здатний /змушений/ існувати, сущий, наявний, сучасний, теперішній, *фр.* не мертвий, живий, *(у світі)* подибуваний, відомий, *(закон)* наш, *(- права)* зафіксований.

кам'яніючий що кам'яніє, схильний кам'яніти, напівзакам'янілий, майже скам'янілий, близький до скам'яніння, здатний кам'яніти.

караючий що карає, звиклий карати, радий покарати, каратель, каральник, каральний.

ки́даючий що ки́дає, звиклий ки́дати, ставши ки́дати, ки́дальник, кидун, кидець, *п-к* ки́дальний.

кліпаючий що кліпає, звиклий кліпати, радий підморгнути, моргун, кліпко, моргучий, *д.* моргосліпий, (*вогонь*) миготливий, мерехтливий, блимкий.

ко́лючий який коле, призначений /звиклий/ колоти, здатний поколоти, колій, кілкий, колький, шпигучий, (- *зброю*) кинджальний, шпичастий.

ко́люча річ гостряк, шпичка, шпичак.

ко́лючорі́жучий що коле й ріже, здатний колоти й різати, шпичасто-різучий.

колючоріжучий предмет колючий різачок /різак/, різу́чий гостряк.

конаючий *д!* **агонізуючий, вмираючий.**

консолідуючий що консолідує, здатний /покликаний/ консолідувати, консолідаційний, гуртівний, для консолідації.

контролюючий що контролює, покликаний /готовий/ контролювати, зайнятий контролем, контролер, пере́ві́рник, контрольний, переві́рчий, для контролю.

конфронтуючий що конфронтує, втягнутий у конфронтацію, протиборчий, супротивний, конфронтаційний.

координуючий що координує, покликаний координувати, здатний координувати, зайнятий координацією, координатор, координаційний, узгоджувальний, для координації /узгодження/.

кривдячий який кривдить, здатний скривдити, звиклий кривдити, кривдник, образливий, прикрий, дошкульний.

лібералґствуючий що лібералґствує, схильний лібералґствувати, пошиваний у лібералі, *ір.* ліберал куди твоє діло, всім лібералам ліберал.

лідируючий що лідирує, передовий, провідний, авангардний, перший, лідер, флагман, на цей час лідер.

люблячий який любить, сповнений любови до *кого*, відданий серцем *кому*, закоханий у *кого*, (- *якесь заняття*), любитель *чого*, (*музику*) цінитель *чого*, усім серцем у *чому*, *фр.* охочий до *чого*, (*побажання в кінці листа*), з любов'ю до *кого*.

люблячі хто любить.

лякаючий що лякає, здатний налякати, звиклий лякати, страховище для *кого*, *п-к* страховитий, страшний для *кого*, жахливий для *кого*.

магнетизуючий 1. що магнетизує, здатний магнетизувати, *ст.* ставши магнетизувати; 2. = **гіпнотизуючий**.

марніючий 1. що марніє, напівзмарнілий, щораз марніший, майже змарнілий, *ст.* ставши марніти; 2. що худне, щораз худіший, напівсхудлий; 3. що в'яне, напівзів'ялий, приречений зав'янути, покинутий в'янути, майже зів'ялий.

маршуючий що маршує, покликаний /радий/ маршувати, маршовик, маршувальник, маршувальний, *о.* на марші.

масажуючий що масажує, зайнятий масажем, масажист, *п-к* масажувальний, (*прилад*) для масажування.

мешкаючий що мешкає, жилець, житець, мешканець, квартирант, замешкалий, *о.* на квартирі.

мислячий який мислить, здатний мислити, мислитель, головатий, тямущий, глибокодумний, інтелектуальний, *ск.* -думець (*н.* інодумець), -думний (*н.* тугодумний).

міліючий що міліє, щораз плиткіший, покинутий міліти, ставши міліти.

мітингуючий що мітингує, розмітингований, радий /ставши/ мітингувати, учасник мітингу, мітингант.

моргаючий що моргає, звиклий моргати + **кліпаючий**.

навчаючий що навчає, покликаний /здатний/ навчати, звиклий навчати, зайнятий навчанням, учитель, педагог, викладач, навчальний, вишкільний.

надихаючий що надихає, здатний надихнути, надихущий, запалющий, наснажливий, поривущий.

надходячий *д!* **наступаючий**.

наростаючий що наростає, щораз дужчий /більший, вищий/, неспинний, нестримний.

наступаючий 1. (*на пальці*) що наступає, звиклий наступати; 2. (*ювілей*) що надходить, прийдешній, наступний, майбутній, вже близький, *о.* от-от-

отній; 3. (*на фронті*) що наступає, зайнятий наступом, наступальний, штурмовий.

невисихаючий що не висихає, невисихущий, невисихомий.

невідповідаючий що не відповідає, невідповідний, суперечний, не згідний з *чим*, розбіжний з *чим*.

незмовкаючий що не змовкає, безугавний, невгавущий, *(- овацію)* довготривалий, нескінченний.

неіснуючий що не існує, вигаданий, нереальний, уявлюваний, химерний, живий лише у сні, уявний, невідомий, відсутній, незафіксований, *фр*. неживий.

немислячий що не мислить, нездатний мислити, безголовий, бездумний, безмисле́нний.

нена́видячий що нена́видить, сповнений нена́висти, нена́висник, нена́вида, нена́видець, нена́видний, нена́ви́сний, антагоністичний.

непрацюючий що не працює, (*хто*) незайнятий, (*мотор*) застопорений, заглухлий, нерухомий, (*склеп*) закритий, (*проєкт*) заморожений.

нестихаючий *д!* незмовкаючий.

несучий 1. що несе, покликаний нести, носій, *о*. з ношею, *ск*. -носець, /*н*. зброєносець/, -носій, /*н*. крило-носій/, -носний /*н*. смертоносний/; 2. *т*. що підтримує, *(- опору)* підтримковий, хребетний, плечовий, *(струм)* тяговий, головний.

носталгуючий охоплений носталгією.

нуртуючий що нуртує, розбурханий, розхвильований, клекотливий, бурхливий, кипучий, розшалілий, розгойданий.

обеззброюючий *д!* роззброюючий.

обідаючий що обідає, звиклий обідати, зайнятий обідом, за обідом.

обіцяючий що обіцяє, готовий обіцяти, щедрий на обіцянки, обіцяльник, перспективний, повен надій.

обмежуючий що обмежує, здатний /покликаний, призначений/ обмежити, обмежувач, обмежувальний, межовий, для обмеження.

обов'язуючий *д!* зобов'язуючий.

ображаючий що ображає, звиклий ображати, готовий /здатний/ образити, (*вираз*) сповнений образи, образливий для *кого*, дошкульний, гострий, *п!* **кривдячий**.

оглупляючий що оступачує, здатний оступачити, обаранювач, оступачувач, обаранливий, оступачливий.

оживляючий що воскрешає, здатний воскресити, воскреситель, віджилвний, живлющий, животворний, живодайний, *мед.* реанімаційний.

оп'яняючий що п'янить, здатний захмелити, п'янкий, п'янливий, (за)паморочливий, п'янкуватий, хмільний, млосний.

організуючий що організує, здатний /покликаний/ організувати, організатор, організаційний, організаторський, для організації.

освідомлюючий 1. що освідомлює, здатний /покликаний/ освідомити, освідомлювач, освідомлювальний, освідомчий; 2. = **інформуючий**.

освіжающий що відсвіжує, покликаний /здатний/ відсвіжити, відсвіжувач, відсвіжущий, відсвіжливий, для відсвіження, *о.* сповнений свіжости.

оточуючий що оточує, здатний оточити, зайнятий оточенням, навколишній, довколишній, (*мур*) обвідний.

оточуючі оточення, довкілля.

оточуюче середовище довкілля.

пануючий 1. що панує, звиклий /покликаний/ панувати, пан, володар, владар, господар, панівний, керівний, владущий, владний, владовитий; 2. = **домінуючий**.

перебуваючий що перебуває, перебуваний, *ст.* перебуваючи, *(де)* присутній, (*предмет*) наявний.

перебуваючий за кордоном під сучасну пору за кордоном.

перебуваючий на ремонті поставлений на ремонт.

перебуваючий у відрядженні тепер у відрядженні.

переважаючий що переважає, найбільш поширений, поширеніший, більший числом, значно більший, численніший, переважний, панівний, з перевагою, на першому місці, *п!* **домінуючий**.

перевіряючий що перевіряє, покликаний перевірити, зайнятий пере́віркою, контролер, пере́ві́рник, перевіряльник, переві́рчий, контрольний, перевіряльний, *п!* **контролюючий**.

передуючий що передує, попередній, *фр.* відомий до цього, (- *віки*) колишній, дотеперішній.

переконуючий що переконує, здатний переконати, звиклий /ставши/ переконувати, переконувач, переконливий, переконавчий.

перешкоджаючий що перешкоджає, здатний перешкодити, звиклий перешкоджати, як перешкода, гальмівний для, несприятливий, перешкодливий, поставлений на шляху, для перешкодження.

пиловідсмоктуючий здатний відсмоктувати пил, для пиловідсмоктування /відсмоктування пилу/, пилосмок.

пиловсмоктуючий здатний всмоктувати пил, для пиловсмоктування /всмоктування пилу/, пилосмок, пиловсмоктувальний.

підбадьорюючий що підбадьорює, здатний підбадьорити, підбадьорливий, бадьорущий, бадьористий, бадьорий, для бадьорости.

підбурюючий що підбурює, готовий підбурити, підбурювач, підбехтувач, під'юджувач, підбурливий, підбурювальний, під'юдливий.

підсихаючий що підсихає, залишений підсихати, щораз сухіший, напівпідсохлий, майже підсохлий.

підслуховуючий що підслуховує, звиклий підслухати, підслухач, підслухацький, (*апарат*) підслуховий.

підтримуючий що підтримує, звиклий підтримувати, покликаний /готовий/ підтримати, підтримувач, підтримковий, підтримувальний, підтримчий, (*каркас*) хребетний, для підтримки.

плаваючий що плаває, здатний плавати, плавець, плавак, *п-к* плавучий, водоплавний, на плаву, (*курс валют*) нестійкий, (*- значення*) рухомий, мінливий, незакріплений.

пломеніючий що пломеніє, пломінкий, пломенистий, вогнистий, палахкотливий, *о.* як жар.

побільшуючий що збільшує, здатний /згодний, змушений, радий, готовий/ збільшити, звиклий збільшувати, побільшувач, збільшувальний, для збільшення.

повертаючий 1. (*узяте*) що віддає, змушений /радий, готовий/ віддати, *п-к* поворотний, повертальний, *ск.* -бумеранг (*н.* пружина-бумеранг); 2. (*на шляху*) звиклий /ставши/ повертати, зайнятий поворотом, воротій, повертайло, повертальний, повертовий, *о.* на скруті; 3. (*річ*) воротило.

половіючий (- *жито*) що половіє, заполовілий, напівзжовклий, майже зжовклий.

помираючий *д!* **вмираючий.**

пориваючий 1. що розриває, здатний розірвати; 2. (*руку*) що простягає, здатний простягнути; 3. що захоплює, здатний захопити, захопливий, поривущий; 4. що заохочує, заохотливий, здатний заохотити; 5. що спокушає, здатний спокусити, спокусливий, знадливий, звабливий.

потопаючий що тоне, приречений потонути, покинутий /ставши/ потопати, потопельник, утопленик, тонучий, (*в чім*) оточений /окутаний, оперезаний/ *чим.*

потрясаючий що приголомшує, здатний приголомшити, разючий, приголомшливий, (*ефект*) могутній, надзвичайний, запаморочливий, *о.* як грім з ясного неба, (*кошмар*) моторошний, *п!* **шокуючий.**

початкуючий початківець, молодий, готовий почати.

починаючий що починає, радий почати, покликаний почати, зачинатель, ініціятор, *п-к* молодий, перший, стартовий, *ст.* на початку, *п!* **початкуючий.**

пошкоджуючий що пошкоджує, здатний /радий/ пошкодити, калічник, уведливий, калічливий, шкідливий для *чого*, для пошкодження.

правлячий 1. що керує, покликаний керувати, керівник, володар, державець, керманич, правитель, стерновий, панівний, керівний, урядущий,

владущий; 2. зайнятий правленням, коректор, прави́льник, виправляч, виправний, прави́льний, корегувальний, випрямни́й.

правляча еліта керівна еліта.

правляча кліка панівна кліка.

працюючий що працює, зайнятий працею, звиклий працювати, покликаний працювати, робітник, працівник, трудівник, роботар, роботяга, трудящий, зайнятий, (*двигун*) урухомлюваний *чим*.

представляючий 1. (*папери*) що подає, подавець, презентант, презентаційний; 2. (*гостей*) що рекомендує, зайнятий знайомленням, зазнайомлювач, рекомендаційний; 3. що розігрує, радий розіграти, актор, артист, в ролі *кого*; 4. (*громаду*) що репрезентує, покликаний представити, представник, заступник, речник, відпоручник, зайнятий репрезентацією, для репрезентації, репрезентаційний.

пригасаючий що загасає, напівзгаслий, щораз тьмяніший /*п*. марніший/, приречений згаснути, майже згаслий, згасущий, гаснучий, *о*. у стані згасання.

пригноблюючий що пригноблює, звиклий пригноблювати, здатний пригнобити, гнобитель, пригноблювач, поневолювач, (*лад*) деспотичний, тиранічний, кровопивчий, *п!* **придушуючий**.

приголомшуючий *д!* **потрясаючий, шокуючий**.

придушуючий що придушує, здатний придушити /стримати/, зайнятий придушенням, душитель, пригнічувач, пригноблювач, гнобитель, глушитель; *мед*. депресант, депресивний, тамувальний; *іст*. репресивний.

приєднуючий що приєднує, здатний /покликаний/ приєднати, зайнятий приєднанням, приєднувач, приєднувальний, для приєднання.

прилягаючий що сусідить, прилеглий, сусідній, суміжний, близький, (*стінами*) стінка в стінку, (*одяг*) якраз по фігурі, (- *землі*) межа в межу.

присоромлюючий що присоромлює, радий /здатний/ присоромити, присоромлювач, соромний, для присоромлення.

притягаючий 1. що притягає, радий притягти, звиклий притягати, *п-к* притягальний, притяжний, *т.* гравітаційний; 2. що приваблює, здатний привабити, звиклий приваблювати, *п-к* привабливий, принадний, заманливий, манливий.

пробігаючий що пробігає, здатний пробігти, звиклий пробігати, пробігач, бігун.

провокуючий що провокує, здатний спровокувати, звиклий провокувати, провокатор, провокаційний, (*зухвалий*) провокативний.

прогресуючий що прогресує, схильний прогресувати, щораз сильніший /активніший, інтенсивніший/, нестримний, динамічний, активний, не загальмований, *фр.* живучий, упертий, (*склероз*) *мед.* агресивний.

проминаючий 1. що минає, минущий, плинний, проминущий, *фр.* перебутній; 2. що обминає, звиклий минати, здатний проминути.

проникаючий що сягає вглиб, проникливий, глибокосяжний, (*- рану, радіяцію*) глибинний.

пропадаючий що пропадає, запропащуваний, приречений на зникнення, напівзниклий, майже зниклий, зникомий, пропащий, *п!* **зникаючий**.

прославляючий *д!* **славлячий**.

проспеpуючий *д!* **процвітаючий**.

протестуючий що протестує, змушений протестувати, протестант, учасник протестної акції, протестаційний.

процвітаючий 1. що цвіте, укритий цвітом, сповнений цвіту, весь у цвіту, квітучий, пишний, (*вигляд*) здоровий; 2. що процвітає, опромінений успіхом, удачливий, успішний, (*край*) щасливий, медоносний.

прямуючий що прямує, спрямований, в /по/ дорозі до, на шляху до, готовий у дорогу *куди*, з думкою іти *куди*, подорожній, подорожанин.

радіючий що радіє, зраділий, сповнений радощів, охоплений радістю, розрадуваний, радий з *чого*, *с.* безмежно радий з *чого*.

регулюючий що регулює, покликаний регулювати, зайнятий регулюванням, регулятор, регулюваль-

ник, регулювальний, регуляційний, для регулювання.

рейдуючий що рейдує, покликаний рейдувати, зайнятий рейдом, рейдовик, рейдовий.

рика́ючий 1. (*звір*) що рика́є, звиклий рика́ти, рикун, ревун, ри́кало, ревучий, рикучий, сповнений рику /реву/; 2. (*не звір*) що гаркає, звиклий гаркати, гаркун, гаркучий.

розбурюючий що розбурює, зайнятий розбуренням, бурильник, розбурювальник, бурильний, розбурливий, розбурювальний.

роззброюючий що роззброює, здатний роззброїти, зайнятий роззброєнням, роззброювач, роззброювальний.

роззброююча усмішка здатний топити лід усміх, розтопи-лід-усмішка.

розуміючий що розуміє, здатний зрозуміти, знавець, розумійко, тямущий, головатий, компетентний, кмітливий, свідомий *чого*, (*- око*) знавецький, (*усміх*) вибачливий, *ір.* розумака.

роз'ятрюючий що роз'ятрює, ятрущий, здатний роз'ятрити, роз'ятрювач.

руйнуючий що руйнує, здатний зруйнувати, руйнівник, руїнник, нищитель, руйнівний, руїнницький, спустошливий, руйнувальний, деструктивний.

самовибухаючий здатний самовибухати /на самовибух/, самовибуховий, самовибухущий, підриваний автоматично, з автодетонатором, з дистанційним детонатором.

самодовліючий самодостатній, самоцінний.

святкуючий що святкує, радий святкувати, покликаний відсвяткувати, зайнятий святкуванням, захоплений святом, учасник свята, празничанин, святковий, святкувальний, *(люд)* зібраний для святкування.

сіяючий *д!* **сяючий.**

скімлячий 1. що скиглить, звиклий скиглити, скиглій, скавло, плаксій, плаксивий, скімливий, скигливий, ремствий; 2. (*біль*) щемливий, терпкий, тупий.

слабнучий що слабне, щораз слабший, напівослаблий, напівохлялий, напівпідупалий /на силі/.

славлячий що прославля, величальний, славословний, панегіричний, прославитель, величальник, хвалій, радий /ставши, звиклий/ виславляти.

сохнучий що сохне, су́шений, висушуваний, залишений висохнути, напіввисохлий, щораз сухіший, висихущий, висихомий.

спадаючий що спадає, падущий згори /з неба/, *о.* каменем /мов камінь/ згори /з неба/.

спитуючий *(погляд)* пильний, допитливий, запитущий, сторожкий, інквізиторський.

співаючий що співа, розіспіваний, співець, співак/а/, співун, співучий, співочий, зайнятий співами, сповнений співу, *фр.* голосистий.

співпрацюючий що співпрацює, залучений до співпраці, згодний співпрацювати, співробітник, співпрацівник, співробітницький, для співробітництва, (*з ворогом*) колаборант, колаборантський.

співчуваючий що співчуває, сповнений співчуття, перейнятий співчуттям, прихильник, симпатик, співчутливець, співчутливий, жа́лісли́вий, розчулений.

сплячий що спить, сонний, розіспаний, пойнятий сном, в обіймах сну, звиклий спати, *фр.* приспаний.

спостерігаючий що спостерігає, зайнятий спостереженням, спостерігач, споглядач, наглядач, доглядач, спостережливий, примітливий, уважливий, обсерваційний, стежовий, спостерігавчий, для спостереження.

спрямовуючий що спрямовує, здатний спрямувати, дороговказ, провідний, вказівний, напрямний.

стоячий що стоїть, звиклий /змушений, здатний, радий/ стояти, *фр.* поставлений, розставлений, *п-к* нерухомий, непорушний, *фр.* сторчовий, *о.* застиглий на місці, мов укопаний, неначе стовп.

стояча хвиля сторчова хвиля.

страждаючий що страждає, приречений /покинутий/ страждати, сповнений муки, страдник, страдний, страдницький, довготерпеливий, мордований, катований, страждений.

страйкуючий що страйкує, змушений страйкувати, страйкар, учасник страйку, страйковий, (*завод*) охоплений страйком.

стріляючий що стріляє, звиклий /радий, змушений/ стріляти, зайнятий стрільбою, стрілець, стрілецький, стрільчий, вогнепальний, (*біль*) штрикучий.

сутеніючий огортаний сутінню, дедалі темніший, напівсмерклий, майже смерклий, (*обрій*) присмерковий.

сягаючий що сягає, здатний /спроможний/ досягти, (*розміру чого*) майже такий, як *що*.

сяючий що сяє, опромінений, променистий, сяйнистий, осяяний, блискучий, сяйливий, осяйний, сонцеликий, сонцесяйний, сонцеясний.

танцюючий що танцює, розтанцьований, закручений у танці, звиклий танцювати, охочий до танців, танцюрист, танцівник, танцюра, танцюристий, у круговерті танцю.

триваючий що триває, призначений протривати, не припинюваний, відбуваний без перерви, *п-к* неспинний, тяглий, безперервний, *(довго)* тягучий, *фр.* тривалий.

тріумфуючий що тріумфує, сповнений радости перемоги /успіху/, п'яний від успіху, готовий святкувати перемогу, тріумфатор, переможець, тріумфальний, урочистий, урочий, *фр.* безмежно радий з *чого*.

турбуючий що турбує, звиклий турбувати, здатний занепокоїти, сповнений клопотів, бентежний, турботний, бентежливий, клопітний, морочливий.

увиразнюючий що увиразнює, здатний увиразнити, щораз виразніший, *п-к* увиразнювальний.

узагальнюючий що узагальнює, здатний узагальнити, зайнятий узагальненням, узагальнювач, для узагальнення, узагальнювальний, сумарний, *фр.* узагальнений.

умираючий *д!* **вмираючий**.

уряджаючий що уряджає, здатний /покликаний, радий/ урядити, звиклий уряджати, зайнятий влаштуванням, організатор, упорядник, організаційний.

утворюючий що утворює, здатний /покликаний/ створити, зайнятий створенням, творець, сотворитель, творчий, конструктивний, -творець (*н.* мітотворець), -творчий (*н.* горотворчий), -твірний (*н.* горотвірний).

утікаючий що втіка, змушений тікати, радий втекти, втікач, бігун, втікацький.

уточнюючий що уточнює, здатний /покликаний, готовий, радий/ уточнити, зайнятий уточненням, уточнювач, уточнювальний, для уточнення.

функціонуючий що функціонує, здатний функціонувати, функціонований, функціонер, виконавець функції, функціональний, *о.* тепер у дії /в роботі/.

централізуючий що централізує, покликаний централізувати, зайнятий централізацією, централізатор, централізаційний, для централізації.

чекаючий що чекає, згодний /змушений, звиклий/ чекати, очікувальний, в чеканні, *ст.* очікуючи.

читаючий що читає, звиклий читати, здатний прочитати, зайнятий читанням, читач, читальник, читальний, письменний, грамотний, (*зі сцени*) читець.

ширяючий який ширяє, звиклий ширяти, (*птах*) ширяк, *п-к* небоплавний, *о.* на крилах, *ст.* пливши в небі.

шокуючий який шокує, здатний приголомшити, звиклий шокувати, разючий, приголомшливий, неймовірний, нечуваний, моторошний, кошмарний, скандальний, безпардонний, непристойний, *о.* як грім з ясного неба.

шукаючий який шукає, зайнятий пошуком, звиклий шукати, покликаний розшукати, шукач, пошуковець, пошукливий, (- *око*) шукацький, (*погляд*) розгублений, (*чого*) спраглий, спраглений, *о.* у пошуках.

Частина V

Боротьба за національне "я"

LXIII. Вступ

Дуже болючим стало сьогодні в Україні питання правопису. Скоро 10 років, як почалася його реформа, але й досі реформу не скінчено, і ми все чекаємо на справді український правопис. Наявні сьогодні два правописи 1929 і 1933-1993 років (надалі — правопис-29 і правопис-33) на ділі не відповідають вимогам сучасности. Вимоги ці такі: уміло поєднати українську мовну традицію з сучасною практикою. Тобто не переобтяжувати нашу мову рисами, штучно включеними у правопис-29, але й не перекреслювати самобутности української мови, як це робить правопис-33.

Що ж ми маємо на ділі?

Замість підійти до питання правопису з викладеним вище критерієм, навколо правопису точиться боротьба політичних сил. Одна частина мовознавчої еліти виступає за беззастережне збереження зросифікованого правопису-33, обороняючи цим не українську мову, а честь комуністичного минулого, якому ця частина відверто або приховано симпатизує. Друга частина — не менш затято боронить правопис-29, який, зберігаючи ряд традиційних українських рис, так само не ідеал і в повному об'ємі не може задовольнити сучасних культурних потреб українського суспільства. Отже, потрібен, як тепер кажуть, виважений підхід до справи.

Саме цього виваженого підходу і бракує тим, кому належить здійснити реформу правопису. Замість виваженого наукового підходу переважає обивательська логіка. Логіка ця така: на правописі-33 виховано кілька поколінь, і тому його не треба міняти, щоб людям не переучуватися.

Такий погляд не можна толерувати жодною мірою. Коли на початку XX ст. в Україні почався рух за українізацію освіти, то теж можна було сказати, що кілька поколінь протягом 200 років вчилося російською мовою, то нащо цю "традицію" переробляти? Але ж переробили. Бо так вимагало національне відродження поневоленого народу. І традицію кількасотлітнього виховання було скасовано. Сьогодні ситуація подібна. Правопис-33, маючи ряд позитивних рис, заразом виконував партійні настанови, спрямовані на асиміляцію національних меншин. І тому ті риси, які спеціяльно запроваджено з цією метою до правопису-33, вимагають перегляду.

Саме на це не хоче погодитися частина тих, хто має відношення до реформи правопису.

Таке становище непевности змушує автора вдатися до реформи правопису самостійно. У цій розвідці запроваджено комбінований правопис, про основні риси якого буде мова у Розділі LXXII. Розробці цього правопису передували роздуми на тему правописної реформи. Ці роздуми знайшли своє віддзеркалення у статтях, публікованих, починаючи з 1991 р. Думки, висловлені у цих статтях, пояснюють погляд автора на український правопис та його реформу, а також обґрунтовують засади правописних норм, пропонованих автором. Розділи LXIV—LXXI наводять скорочені варіянти цих статей.

LXIV. Клопіт наш спільний /скорочено/

("Освіта", 30.08.91)

Читаючи правописну дискусію на сторінках тижневика "Освіта"[1], неспокушений читач може подумати, що всі проблеми українського правопису полягають у відтворенні іншомовних, зокрема слов'янських, власних імен та географічних назв.

Безперечно, що кожна культурна мова мусить регулювати написання таких термінів. Але до цього регулювання треба братися, коли всі інші правописні питання унормовано й розв'язано.

На жаль, про український правопис цього сказати не можна. Правописна ж комісія АН України /надалі — Комісія/ замість того, щоб почати реформу правопису з кардинальних проблем, з ліквідації наявних у ньому асиміляційних перекручень, обрала інший шлях.

Історія українського правопису не починається з 1945 р., як силкується переконати нас Комісія, називаючи першим виданням українського правопису правопис, затверджений 1945 р. Такою лічбою Комісія перекреслює майже двохсотлітню історію українських право-

[1]Стаття Т. Щітківської "Право писать неправильно", "Освіта" 24.05.91 та В. Русанівського "Ще одна азбучна війна?", " Освіта" 18.06.91.

писів, очевидно, маючи їх за буржуазно-націоналістичні, хоч прямо цього і не говорить. Але факт ігнорування попередньої — мучениць-кої — історії українських правописів, це і є мовчазне визнання усіх попередніх правописів меншовартими. Така позиція Комісії на ділі є відгомоном політики злиття і взаємозбагачення мов. Почати реформу українського правопису, ігноруючи правопис 1929 р., значить свідомо продовжувати політику викорінення самобутніх рис української мови, почату в 30-х роках. Важко дати інше пояснення, чому Комісією зігноровано правопис 1929 р.

Правопис 1929 р. був перший демократично укладений український правопис, вироблений з урахуванням реальних варіянтів української мови: галицького і наддніпрянського. Саме цей аспект і підносить правопис 1929 р. над усіма наступними українськими правописами. 1932 р. свавільним рішенням влади перший усеукраїнський правопис скасовано. Усі наступні, вироблені після 1932 р., українські правописи укладувано в обстановці терору, без широкого демократичного обговорення, у вузькому колі стероризованих та добираних згори мовознавців, і тому ці правописи не можна брати за вихідні, укладаючи новий український правопис.

Правопис 1929 р. — не ідеал. Він має хиби, які належить усунути. Важко було б сподіватися, що нація після майже 300 років безкультурности зможе за 10 років випрацювати ідеальний з усіх боків правопис. Але це був перший демократично вироблений мовознавцями Наддніпрянщини й Галичини соборний український правопис, і реформу сучасного правопису, здійснювану в умовах певної демократизації, слід було починати, беручи до уваги саме цей правопис. А що цим правописом користується діяспора, його тим більше не можна ігнорувати, укладаючи норми української ортографії.

Однак Комісія, яка нібито прагне єдиних для всіх українців норм, зігнорувала правопис 1929 р. і, взявшися за поліпшення написання іншомовних імен та назв, ще більше від нього відійшла.

Важко зрозуміти, яку користь для української культури й освіти принесе, наприклад, зміна української абетки. У діяспорі існує не одна, а десятки українських комп'ютерних систем, і всі вони дали собі раду на підставі вживаної досі української абетки із знаком м'якшення на кінці абетки. Якщо для якоїсь усеслов'янської комп'ютерної системи треба переставити знак м'якшення, то хай система собі переставляє, але нащо заради цього міняти усталену абетку в усенаціональному маштабі? Яка це буде плутанина для користувачів словників та енциклопедій! Переважна більшість цих користувачів не має академічної ерудиції, і те, що легко збагнути академікам, важко буде пересічним громадянам. На ділі, зміна абетки буде ще одним каменем спотикання для національного відродження.

Дотримання усталених норм іноді корисніше, ніж нововведення. Увесь англійський правопис тримається на відмові від нововведень, і попри це мільярди людей його засвоїли.

Нема слова, що написання власних імен та географічних назв потребує унормування, але його найкраще здійснити після розв'язання кардинальних проблем української ортографії.

А проблеми ці такі:

Повернення літерам Ґ і Г їхніх природних функцій у мові: щоб правильно відтворювати звуки чужих мов, українці мають писати **Ґданськ, Ґарібальді, Гемінґвей, Гельсінкі, Гаммер** замість **Гданськ, Гарібальді, Хемінгуей, Хельсінкі, Хаммер.**

Захищаючи нову українську абетку її творці вказують, що у словнику Б. Грінченка знак м'якшення стоїть там, де й у новій абетці.

Покликання на класика нашої лексикографії було б переконливішим, якби реформатори абетки добачили б і ряд інших зафіксованих у словнику Б. Грінченка властивих українській мові рис, знехтуваних усіма асиміляційними українськими правописами, запровадженими після 1932 р.

Наведу кілька прикладів. Словник Б. Грінченка нормує такі написання:

I. **Лямпа, лямпас, пляц, блят, бакаляр, таляр, капелян, плястер, лязурок.**

II. **Катедра, катедральний, Методій, Теофан, Тодось, Тодора.**

III. **Олександер.**

IУ. **Голодівка.**

V. **Комедіянт /кумедіянт/, бестіянський, Маріяна, патріярх, єпархіяльний.**

Це дуже характерна риса українського мовлення. Хіба можна назвати вмотивованим таке написання: **церемонІЯ**, але **церемонІАл**; **артерІЯ**, але **артерІАльний**; **месІЯ**, але **месІАнство**; **МарІЯ**, але **МарІАнна**?

VI. Родовий відмінок слів жіночого роду з кінцевим складом -ість: **вісти, відомости, повісти, совісти.**

VII. Назва міста **Прилука.**

VIII. **Майстер, капельмайстер.** Невже не ріжуть вухо оці чужородні **концертмейстери, гросмейстери**, коли всі вони походять від засвоєного українцями **майстра** і мали б звучати **гросмайстрами** і **концертмайстрами**?

Чомусь ці наявні у новому правописі розбіжності із словником Б. Грінченка, із здоровим глуздом та з правописом 1929 р. не звернули на себе увагу реформаторів, і з їхнього боку не було спроб повернути деякі з цих питомих рис нашої мови до правопису.

Можна й без покликання на словник Б. Грінченка знайти ляпсуси у правописі 1990 р., який любенько повторює асиміляційні пере-

кручення правописів, запроваджених після 1932 р. Якою логікою реформатори правопосу пояснять тверде написання прикметників **трикутний, п'ятикутний** і м'яке написання прикметника **кутній** /**закутній, покутній**/, з якого попередні форми утворено? Яка потреба розрізняти на письмі слова **дружній** та **дружний**, різницю між якими можна встановити, лише дорівнявши їх до російських відповідників **дружелюбный** та **дружный**? Чому прикметник **дружній** не може передавати кількох значень, як більшість інших прикметників /наприклад, **великий учений** і **великий будинок**/? Чому нашу милозвучну, гнучку і здатну до ряснозначности мову треба ускладнювати непотрібною правописною казуїстикою?

Замість урегулювання наведених тут — і далеко не всіх — дискримінаційних рис другого видання правопису, Комісія взялася до впорядкування власних імен та назв, які, хоч і потребують унормування, але спертого на правописній традиції та здоровому глузді.

Ігнорування допогромного українського мовознавства і стало, на мою думку, головною причиною невдачі нового правопису.

Виглядає так, що Комісія просто не знала, що український правопис після репресій 30-х років зазнав дискримінаційних змін, котрі треба ліквідувати насамперед, і лише після цього переходити до інших реформ, якщо вони будуть потрібні.

Про потребу тих чи інших змін, перш ніж їх робити, не зле було б проконсультуватися з громадськістю, включно з діяспорною.

На жаль, як видно з преси, обговорення правопису перед його затвердженням майже не було. Обговорення мало місце після затвердження, але на правопис не вплинуло. У голові не вкладається, щоб така знаменна подія в культурному житті народу, як укладення звільненого від перекручень правопису, обійшлася без усебічного обговорення, без жодної конференції, де могли б узяти участь і спеціялісти, і письменники, і газетярі, і самі мовці.

Наведені у статті Т. Щітківської приклади недоречностей і помилок у так довго укладуваному правописі промовисто свідчать, що новий правопис укладено непрофесійно, без усвідомлення відповідальности перед сучасним і наступними поколіннями.

LXV. Війна за національне "я" /скорочено/

("Літературна Україна", 21.12.91)

НОВИЙ правопис (ідеться про правопис-90) родився, але не вдався. Що робити?

Я гадаю, що словолюбна громадськість України мусить створити "Комітет відродження українського правопису". Цей комітет має розробити напрямні засади праці над новим українським правописом.

Досі такі напрямні Комісія діставала від антиукраїнської КПУ, і в цьому чи не головна причина невдачі нового правопису. Розробка напрямних засад має відбуватися гласно, з участю широкої громадськости.

Свою діяльність громадськість не може обмежити лише правописом. Безпосередньо до відродження українського правопису має стосунок і відродження безпідставно вилученої з ужитку української лексики. Наведу приклади:

Вилучена форма	Накинута форма
Великий /Малий/Віз	**Велика /Мала/ Ведмедиця**
живе срібло	**ртуть**
закотистий /комір/	**відкладний /комір/**
округа	**округ**
оливо	**свинець**
присягатися	**клястися**
родзинки	**ізюм**
стоп	**сплав**
страхіття	**чудовисько**
топити /метал/	**плавити /метал/**
хорист	**півчий**
цина	**олово**
Чумацький Шлях	**Молочний Шлях.**

Фахівці різних галузей можуть доповнити цей список. Він нараховує сотні слів. Це наша самобутня лексика, і їй належить повернути права громадянства.

А хіба можна ігнорувати лексику, вироблену за законами українського словотвору і збережену тепер лише на еміграції? Наведу приклади:

Новотвір	Його еквівалент
довкілля	**навколишнє середовище**
підсоння	**клімат**
прозірки	**слайди, діяпозитиви**
руханка	**зарядка, гімнастичні вправи.**

Образність і влучність наведеної лексики не підлягає жодним сумнівам. Порівняймо дві назви одної установи:

Міністерство охорони навколишнього середовища
Міністерство охорони довкілля.

Яка з наведених двох назв звучить краще?

Ентузіясти-словолюби мусять розшукувати і надавати прав громадянства лексиці, яку фіксує жива мова і яка в наслідок неуважно-

сти або в наслідок засилля загальносоюзних форм не потрапила до словників. Наведу приклади:

Жива форма	Її еквівалент
винувати	**винуватити, винити**
підплачувати	**давати хабара, підкупати.**

Слово **винувати** — слово живе: "Я Вас не виную", "Винуй сам себе". Його фіксує Словник Б. Грінченка, а також Словник Білецького-Носенка. Це з крови й кости українське слово.

Відродження й узаконення питомої української лексики вимагає заразом і вилучення з нашої мови — передусім із словників — словесних динозаврів, які засмічують і дискредитують мову. Наведу приклади, узяті з "Російсько-українського словника" АН УССР у 3-х томах (далі — РУС) та із "Словника української мови" АН УССР в 11-ти томах (далі — СУМ):

Словесний динозавр		Нормальна форма
болезаспокійливий	(СУМ і РУС)	**протибольовий**
гостроконечний	(СУМ)	**шпичастий, шпичакуватий, гострякуватий**
кровоссальна комаха	(СУМ)	**кровопивча комаха**
лихоманити	(СУМ)	**морозити, трусити, тіпати**
наплювацьке/ставлення/	(СУМ і РУС)	**нехлюйське** *або* **свинське /ставлення/**
повітряний поцілунок	(СУМ)	**поцілунок рукою**
променезаломлювання	(СУМ і РУС)	**заломлення променів**
співумисник	(СУМ і РУС)	**співучасник.**

Словесні динозаври — це лексика, живцем здерта з російських форм. Своєю гібридною неоковирністю й невідповідністю духові української мови динозаври лише дискредитують тих фахівців, які такі форми вживають.

Згадуючи лексику, не можна поминути і наголосових перекручень, якими рясніють наші словники. Наведу приклади:

Український природний наголос	Перекручений наголос	
зАгадка	**зАгАдка**	(СУМ і РУС)
моє повАжання!	**моє поважАння!**	(СУМ)
Обшивка /комір/	**обшИвка**	(СУМ)
пОдушка	**подУшка**	(СУМ і РУС)
прИнос	**принОс**	(СУМ).

Цей список можна писати й писати.

Лексичні проблеми виходять за межі власне правописних клопотів. Проте одні й другі тісно між собою пов'язано. Уболівання за самобутність української мови вимагає уваги і до лексичних проблем.

Отже, роботи на ниві мовної культури — непочатий край.

LXVI. Останній перепочинок

Про цей пожмаканий папірчик
Розмов було чимраз то більше...
Об цім би то мізернім ділі
Все більше й більше говорили.

Артем із огляду на зливу
Не зміг на час прийти на співи...
А може краще так: Артем
Спізнився у зв'язку з дощем?

Дарма, що Ян був син рабині,
Не міг позбутися гордині...
Дивую, де цей термін взявся,
Коли існує марнославство?

Тиміш довідавсь від дружинниці,
Що акти не набрали чинности...
Перо ж моє гризе вудила:
Не увійшли б то акти в силу.

Щоб з мулу витягти свій віз,
Максим, сказать, із шкури ліз...
А чий це голос і звідкіль:
Шалених докладав зусиль?

"Чи візьме — думав гість — панянка
Оцю непишну одяганку?"...
Словник же мій багатотомний
Непишну оберта на скромну.

З'єднати з телефоном рацію —
Велика це була мудрація...
Лише сучасні кібернетики
Таке утнули хитросплетення.

Начальник цеху казанів
Що називається запив...

Запив, прошу мені пробачити,
У повнім цього слова значенні.

Сказати правду, Костя Зуб
Був натуральний чреволюб...
А для адептів кальок модних
Він був і є черевовгодник.

Хоч співаків зійшлася жменька,
А втім співали нічогенько...
Було б не порпатись у римах
І вжити варіянт терпимо.

Юнак забрав собі у голову,
Нехай там що, накрасти золота...
Чому така — хай хто дотумка
Заволоділа хлопцем думка?

LXVII. За сценарієм "россіянина Криму" *(конспект)* *("Літературна Україна", 09.07.92)*

У цій статті, поминувши полеміку, цікавим може бути спостереження над виданим АН УССР "Словником української мови" в 11-ти томах (скорочено — СУМ).

Словник без жодних ремарок фіксує такі *українські* слова:

банкет	— як рівновартий еквівалент до **бенкет**
виручка	— замість традиційного **виторг**
клястися	— у значенні "присягатися"
листати	— у значенні "гортати"
невідв'язний	— дано без прикладів з літератури, зате широко вживане у поясненнях
стержень	— замість **стрижень**
чеканити (монети)	— замість **карбувати**.

Повний список таких форм не вмістився б і в кількох статтях. Зате питомі українські слова у СУМі позначено дискримінаційними ремарками:

завдовжки	— *розмовне*, тобто *нелітературне*
колобродити	— так само, зате **безчинствувати** без жодної ремарки
просвіта	— згідно із Словником, слово *застаріле*
сягнистий	— *розмовне*, зате **розмашистий** дано без жодних ремарок
фігляр, штукар	— *розмовне*, зате **фокусник** дано без ремарок.

Такі приклади подибуємо на що-другій сторінці. Іншими словами, усю питому українську лексику СУМ шельмує, заступаючи її лексикою російською або здертою з російської.

Цілу низку вживаних класиками слів СУМ зовсім не фіксує. Наприклад, у словнику немає таких слів:

кривосвідок, кривосвідчити, зате дано **лжесвідок, лжесвідчити**
мальовання — (з наголосом на О) на відміну від **малювання** — дії
оприлюднювати
розчарування — "заборонений" наголос на **О**; вживав Г. Хоткевич
спанська — широко вживаний прислівник.

Розмір статті не дозволяє дати повну картину кастрування нашої мови, здійсненої СУМом. Заразом Словник практикує такий маневр: варто письменникові оказійно (наприклад, у листуванні) вжити російське слово, як воно моментально фіксується як норма. Наприклад: **баловство, нарядний, обмовитися, повітряний поцілунок.**

Спотворено у Словнику і наголосову систему української мови. Наприклад, слова **переспів, старіти, перебіг, перебіжка** у Словнику мають або подвійний наголос, або спільний з російським. Подвійний наголос служить переходом до російського: **пере́спів, ста́ріти, пере́біг.**

Подвійний наголос у слові **перебіг** дозволяє у слові **перебіжка** поставити російський наголос уже без подвійної комбінації: **перебі́жка.**

Деякі тлумачення СУМу просто неграмотні. Наприклад: **оливо** витлумачено як **олово**, і дано приклади з класиків, котрі, як ми знаємо, вживали це слово в українському неспотвореному значенні, що відповідало сучасному накинутому слову **свинець.** СУМ наводить цитату з Лесі Українки: "...топлять **оливо**, ллють кулі".

А кулі ж ллють не з **олова** (Stanum), а із **свинцю** (Plumbum). Отже, **оливо** в мові Лесі Українки, як і в мові українців, значило не **олово**, а **свинець.**

Аналогічно СУМ слово **олив'яний** тлумачить як **олов'яний.** Чи треба пояснювати, що словникове тлумачення — абсурд?

Словник збиватиме з пантелику не лише сучасників, але й прийдешні покоління. Отже, шкоду заподіяно на багато років наперед.

LXVIII. Крик крикуна в пустелі /скорочено/
("Народна газета", ч. 48-49, 1992)

"Яка краса відродження країни..."

Добре сказано. А я додам: коли краяни знають, що таке відродження і з чого його починати.

Дехто тут може й образитись: "Виходить, що ми не знаємо? А ідея поширення українознавства? Хіба це не крок до відродження?"

Так, це крок до відродження. Але що таке українознавство? Як на мене, усяке "знавство" треба починати з мови, бо не можна знати ні України, ні українців, не знаючи мови, в лоні Руси-України породженої, тоді під нагаєм окупанта забутої, а оце (і то з великим скрипом) відроджуваної.

Знання мови — головний компонент українознавства. І передусім її мусять знати самі українознавці. Мусять чітко з'ясувати собі становище, в якому опинилася наша мова після довгих десятиліть плюндрування, суржикування, калічення. Мусять з'ясувати собі, що мова, яку нам прищеплено заходами антинародного уряду, не українська мова, а хирлявий суржик, неоковирне канцелярське арго, створене в УССР для ілюзії існування української державности. УССР уже немає, а її потворна спадщина в образі суржику збереглася, і саме цей спадок кладено в основу нинішнього українознавства.

Вдамся до прикладів.

Недавно я слухав радіо з Києва. Виступав представник міністерства освіти України, доповідаючи про організацію з'їзду педагогів. Цей українознавець висловлювався, як йому здавалось, українською мовою. Але чи була то українська мова? Судіть самі. Наведу його вимову: **асвітяни, праграма, арганізація, правести, педагагічний, багата** (у значенні **багато**), **неабхідна, запазичили, адначасна**. Отак українською мовою говорить педагог. А як говоритимуть його учні? Як можна таких українознавців допускати до мікрофона українського радіо? Краще б він виступив по-російськи, а диктор переклав.

Я розумію цього номенклатурника. Увесь вік він тільки й робив, що витруював із себе своє українство, користувався російською мовою, засвоївши її акцент. Аж ось проголошено незалежність України і почато "повзучу українізацію". "Ну то й що? — сказав він собі — Я можу і *по-укра́інскі*". І заговорив, як оце я наводив.

Читаю статтю літератора. І дізнаюсь, що він не схвалює **жертвоприношень**. Невже ж поетові, письменникові не дере вухо невластиве українській мові слово? І де він його взяв? З російсько-українського словника, виданого на замовлення асиміляторів. Словник вилучив з нашої мови тисячі питомих українських слів, заступивши їх суржиком. І тому у словнику немає слів **принос**, або **приноси**, що їх вживав народ замість предовженного **жертвоприношення**. Але письменник на те й письменник, щоб критично ставитися до підсунутого окупантом покруча. Можна вжити взагалі якесь інше слово: **жертва, самопожертва**. Письменник, казали колись, це хоронитель мови народу. Гай-гай. Не той тепер пішов письменник. Читаю далі і надибую таке: **схильності** /здерте з російського **склонности**, по-українськи **нахили**/, **коливання** /де треба **вагання**, бо здер з російського думання: **колебания**/, **насмішка, власть імущі, відречення, гордитися**.

А ще цитує стаття слова пісні "Ми **помрем** не в Парижі". Українська мова має ряд характерних рис. І одна з цих рис це наголошення **помремО, несемО, живемО, кладемО, ковтнемО, бережемО, веселимО**. Де саме вживано таке наголошення і чому — це окрема тема. За таке наголошення у XIX ст. нашу мову порівнювано з французькою. І от поет, пісняр пише пісню, де вживає покруч з чужим наголосом. Покруч цей мають підхопити співаки, прищеплюючи поколінням суржик.

А редактори не зробили жодної правки ляпсусів. Зате усе написане правописом 1929 р. здебільшого виправляється на правопис УССР.

Читаю статтю публіциста. Публіцист говорить про **не посвячених** (так у тексті) осіб, маючи на увазі **невтаємничених**. Читач може подумати, що в Україні створено обряд **посвячення** людей, як це робиться з водою, пасками тощо. Аж то просто журналіст не завдав собі труду вдатися до словника, де на цей раз російське слово **непосвящённый** таки перекладено. Далі в тексті йдеться про **слабнучу** опозицію. Тут уже нема гріха публіциста. Академіки УССР не спромоглися знайти української форми даного слова. Зате редакція могла б знати з ряду публікацій, що **слабнучий** — це **щораз** або **дедалі слабший**. На жаль, редакція усі наявні у статті **щоб** виправила на **аби**, усі **який** виправила на **що він** (де слово **він** непотрібне), усі **відомо** на **знати** (що не скрізь виправдано), а покручів **непосвячений** і **слабнучий** не постерегла. Така недобачай-слона українізація мало додає до загалом цікавої статті. Відхід же редакції від усесерівських мовних канонів не можна не вітати, тільки цей відхід слід узгоджувати із здоровим глуздом, щоб замість усмішки не викликати посмішки.

Найпрестижніші автори вживають сьогодні такі вирази, **як задьористо** /замість **загонисто**/, **піннистий** /замість **пінявий**/, **ледве чи** /замість **навряд чи**/; а менш престижні — знай **відстоюють** усе, що можна без усякої шкоди **боронити**, а коли йдеться про погляди, то й **обстоювати**. Неважко простежити за цим усім тотальне, невідступне, невигойне засилля всемогутнього суржику.

Висновок?

Усі українознавчі студії треба починати з того, що українську мову засмічено суржиком, який належить поборювати.

Нам усім треба визнати — і академікам, і письменникам, і українознавцям, що ми поверхово знаємо українську мову. Наш правопис, наша лексика, наші словники — усе спотворене. І відроджуючи інших, треба заразом і самим відроджуватися.

Коли починалося українське відродження 20-х років, тодішнє покоління інтелігенції знало і живу, і літературну мову. Учні одеських (!) шкіл у 30-х роках не чули від своїх учителів такої спотвореної мови, яку сьогодні раз-у-раз чуєш із стольного Києва (!). Найстрашніше те, що мало кого це турбує.

Сучасну еліту виховано на "общепонятном языке", із старої інтелігенції збереглися одиниці, переважно на "гнилому" Заході. Ці люди — літератори, публіцисти, мовознавці — сьогодні на восьмому-дев'ятому десятку життя. Саме їх треба залучити нині до Надзвичайної Урядової Комісії для порятунку Української Мови. Створення такої комісії — завдання число один сучасного українознавства. Відкладати його на завтра не можна.

Чи почує хто цей крик?

LXIX. Правопис слова "трикутній"

(Витяги із статті "Ненаукове тло наукових концепцій")
("Літературна Україна", ч. 10, 12.03.98)

Історія знає факти, коли з високих академічних трибун висловлювано і ширено антинаукові погляди. Феномен цей ще живий у нашій пам'яті. Хіба не з академічних трибун і не академіками УССР шельмовано "псевдонаукові" теорії М. Грушевського? Хіба не на академічних сесіях засуджувано "нездорові тенденції" в біологічній науці, а кібернетику оголошувано буржуазною лженаукою, спрямованою на визиск трудящих?

Дехто скаже, що це вже давно минуло, і вороття йому нема.

Може й так. Але практика захисту ненаукових поглядів і тенденцій із стін наукових інституцій жива й досі.

Відомо, що розвиток української мови відбувався у вкрай несприятливих умовах, під безперервними утисками та завдяки ентузіязму окремих осіб. Мало свій негативний вплив на розвиток української мови та науки про неї і роздільне існування українських етнічних територій.

Тому сучасний мовознавець має зважати на ці всі чинники і вміти відділяти зерно від полови. Науковий розгляд процесів і явищ в українській мові потребує мистецтва аналізу та вміння враховувати усі дотичні деталі...

Деякі науковці не можуть збагнути, чому Словник Б. Грінченка фіксує слово **кутній** із закінченням -ій, а слово **п'ятикутний** — як і Словник Є. Желехівського — записує із закінченням -ний. Цією розбіжністю вони стараються оборонити сучасний правопис і заперечити м'яке закінчення у словах **трикутній, п'ятикутній, прямокутній.**

Для того, щоб правильно зрозуміти згадану розбіжність, треба згадати деякі факти української діялектології та їхню роль у розвитку українських правописів.

Західньоукраїнським діялектам властиве тверде — відмінне від наддніпрянського — закінчення ряду прикметників: **середний, літний, пізний, останний, кутний, покутний, закутний, п'ятикутний.** Са-

ме в такій формі ці слова зафіксовано у словнику галицького лексикографа Є. Желехівського. Б. Грінченко уклав свій Словник після появи Словника Желехівського, і як сумлінний лексикограф усі запозичені з інших джерел словесні одиниці наділяв ремарками. Біля слова *П'ЯТИКУТНИЙ* стоїть ремарка "Жел.", яка свідчить, що дану форму взято із словника Желехівського. Науковий рівень праці Б. Грінченка не дозволяв йому робити будь-які зміни у запозиченому слові. Слова ж, узяті з наддніпрянських джерел, словникар наводив відповідно до вимови наддніпрянців: **кутній, покутній, середній, літній, пізній, останній.**

Великий вплив наддніпрянської літератури на розвиток української мови призвів до того, що галичани засвоїли цілу низку і лексичних, і морфологічних, і фонетичних рис літературної мови наддніпрянців. Засвоїли вони і м'яке закінчення наведених прикметників. Розуміючи потребу соборного українського правопису, галичани підтримали український соборний правопис 1929 р., де згадані прикметники — в тому числі **прямокутній, п'ятикутній, трикутній** — мали м'яке закінчення.

Спотворюючи українську мову після погрому інтелектуальної еліти, імперські асимілятори у правописі-33 без жодного логічного пояснення наділили згадані форми твердим закінченням: **прямокутний, п'ятикутний, трикутний.** Оскільки "злиттям мов" керували не дуже ерудовані у мовознавстві фахівці, вони "недогледіли" м'якого закінчення у словах **кутній, покутній, закутній** і лишили їх без змін, показавши нащадкам науковий рівень своєї "роботи".

Захищаючи написання **прямокутній, трикутній,** я сподівався, що науковці України підтримують мою зовсім не політичну і не ідеологічну, а чисто мовознавчу позицію щодо приверненння українському правопису рис, штучно й безграмотно усунутих імперськими заходами. На жаль, я помилився.

Деякі мовознавці горою стали на захист асиміляційного колоніяльного правопису. Жодні логічні аргументи, що вказували на низку безграмотних рекомендацій цього правопису, їх не переконували.

Вони боронять успадкований від УССР правопис посиланням на діялектні особливості, давно відкинуті і Сходом, і Заходом України. Чи ж може сучасний правопис базуватися на віджитих діялектних рисах?...

Правопис-29 не ідеал і має недоліки, але ціла низка його рис невід'ємна від української мови. До правопису-29 негативно ставилася радянська наука і радянське мовознавство. Але чому деякі мовознавці незалежної України так затято відкидають не тільки сам правопис-29, але й окремі його риси, і заразом боронять неуцькі рекомендації правопису-33? Чи не є це наслідок прищепленого радянською освітою переконання у правильності "ленінської національної політики"? Правопис-33 — дитя цієї політики. Це засвідчує перелік

напрямних до цього правопису, наведений у передмові до першого його видання:

"4. ...забезпечити єдність із правописами братніх народів Радянського Союзу, особливо — російського..." ("Український правопис", Київ, "Наукова думка", 1990, стор. 8).

Виходить, що той, хто боронить сучасний правопис, боронить "братерство народів Радянського Союзу" — витвір "ленінської національної політики".

А захист цієї політики — це вже політична акція з метою не допустити жодної критики на адресу мітичного братерства.

Свої концепції оборонці правопису-33 підкріплюють твердженням, що на нормах цього правопису виховано кілька поколінь, які дістали освіту в УССР. Яка була ця освіта, можна бачити на сесіях Верховної Ради, де половина депутатів не володіє українською мовою, а частина тих, що володіє, говорить жахливим суржиком, запозичуючи вимову, наголоси й лексику для свого українського мовлення у "братніх народів"...

LXX. "Неперервність" української ментальности

З приводу поглядів О. Пахльовської на мову і правопис в її роздумах "Українська ідея" як спадок європейського гуманізму" ("Час/Тіме" ч. 44, 1997).

("Кур'єр Кривбасу", ч. 106, жовтень 1998 р.)

Репресуючи дисидентів, КҐБ Східньої Німеччини відлучав від них малих дітей і віддавав на виховання у сім'ї комуністів. Адоптовані у віці до двох років діти нічого не знали про справжніх батьків.

Але часи змінилися. Після об'єднання Німеччини колишні дисиденти стали розшукувати рідних дітей. Діти ж, які вже виросли, дістали освіту й фах, здебільшого холодно сприймали своїх біологічних батька й матір, а часом і не визнавали їх. Американські телеекрани обійшов документальний кадр, коли молода медсестра відмовляється від зустрічі з рідними батьком і матір'ю. Біологічні батьки, розшукавши дочку, старалися з нею зустрітися. Та все було марно. Тоді вони прийшли до неї на працю в лікарні. Телекамера зафіксувала кадр, коли доведені до розпачу батьки спробували підійти до рідної дитини, що саме прийшла на працю. Але дівчина, побачивши візитерів, буквально дременула від них сходами вгору, куди вхід стороннім заборонено.

* * *

Я згадав цей кадр, знайшовши в роздумах О. Пахльовської думки, які мене спантеличили. Торкнувшися мовних проблем, авторка

роздумів висловлює таке: "Ви навіть не уявляєте, з якою швидкістю тікали б з моїх лекцій студенти (з курсів українiстики в Римі — С.К.), якби я почала з ними розмову про необхідність орфографічної кодифікації української мови. Бо, за лінґвістичною класифікацією, некодифіковані мови — це діялекти... Рекодифікувати українську орфографію, повернути її в минуле (*підкреслення моє — С.К.*) — означає здійснити безпрецедентний — і по-радянському насильницький — експеримент щодо мови, який став би ще однією загрозою для її майбутнього".

По-перше, необхідність ортографічних змін у нашому правописі мусила визнати Академія наук України, де працює комісія, покликана рекодифікувати деякі правописні "реалії". Таїти цей факт від світу, як на мене, нема підстав. Що ж до згадки про "повернення української орфографії в минуле", то вона свідчить, що авторка роздумів не бачить потреби відродження деяких рис українського правопису, вилучених 65 років тому відверто терористичним шляхом.

Звичайно, кожному вільно схвалювати чи не схвалювати насильство, так само, як дитині визнавати чи не визнавати своїх насильницьки відлучених батьків. Дивує мене інше: чому деякі представники української культурної еліти так не по-европейськи легко сприймають насильницьке відлучення від своїх культурних цінностей і таке ж приєднання до культурних цінностей напівазійської метрополії?

Чому ці представники вважають "сучасними" риси, які єднають нашу мову з Азією, і відкидають риси, які єднали нас з Европою?

Відповідно до европейських стандартів наші правописи до 1933 р. (було їх кілька; надалі: правописи до-33) одностайно віддавали европейські власні назви якнайближче до оригіналів: австрійське прізвище **Freud** звучало по-нашому **Фройд**, як його знають в усьому світі. Але О. Пахльовська воліє називати Фройда **Фрейд**, відповідно до насильницьки прищеплених нам норм. За цими нормами українці мусять писати **Гарібальді**, коли він **Ґарібальді**, і казати **Хельсінкі**, коли це місто світ знає як **Гельсінкі**.

Цю насильницьку деевропизацію української мови здійснено 65 років тому із запровадженням колоніяльного правопису-33. Від 1933 р. почавши, український правопис став інструментом імперської колоніяльної політики.

За незгоду з вилученням літери Ґ українських учителів розстрілювали. Одне це свідчить, що "правописна революція", здійснена в Україні комуністичним режимом, була насильством: таким самим як голод-33, як масові репресії, як переслідування інодумців і запровадження "единомислія". "Правописна революція-33" саме й відбулася після погрому української інтелігенції та голодомору. Розстріл у Сандормоху був її логічним завершенням.

Тільки розглядаючи згадані факти як ланки одного ланцюга, можна зрозуміти існування двох українських правописів і виробити своє ставлення до цього існування...

Потреба створення єдиного українського правопису — це реальність, від якої не можуть ухилитися навіть мовознавці колоніяльної школи, котрі переважають у наукових установах України. Вони вже не один рік "товчуть у ступі" український правопис, забуваючи, що працю над ним треба починати з розгляду і всебічного вивчення правописів до-33. Віддання ж переваги колоніяльному правопису-33 — рівнозначне схваленню комуністичної сваволі, схваленню тих відносин, що панували в Україні за часів СССР.

Широкому загалові, що дістав освіту після "правописної революції" та засвоїв норми правопису-33 як невід'ємну частину своїх знань, важко дійти такого висновку. Істина не завжди лежить на поверхні.

А от культурна еліта мусить ширше дивитися, ніж пересічний обиватель, краще розуміти підступні дії асиміляторів, глибше сягати в історію України та проблеми українського відродження.

На жаль, ми бачимо зовсім протилежне. Погляди деяких представників духовної еліти збігаються з поглядами обивателів та з поглядами науковців колоніяльної школи. Виходить, що ментальність усіх згаданих прошарків суспільства однакова. Досліджуючи цю національну категорію, О. Пахльовська цілком слушно твердить про "неперервність української культурної ментальности".

Одну з рис цієї ментальности спостережено давно:

Німець скаже: "Ви моголи!"
"Моголи, моголи!"...

Риса ця присутня і в роздумах самої О. Пахльовської: боронь, Боже, не рекодифікувати українську мову, бо її вважатимуть діялектом, а італійці покинуть лекції україністики. Виходить, що заради прихильности іноземців, ми мусимо толерувати в мові неевропейські риси — риси, гірші від діялектних, бо їхнє призначення — обернути нашу мову на офіційний напівсуржик, легкий для засвоєння чужомовним колоніяльним естеблішментом. На мій погляд, хай яку думку мають про нашу мову іноземці, аби для НАС вона була мовою, а не діялектом. Щоб українська мова не стала діялектом, треба якнайменше вживати в ній "некодифікованих" варваризмів, жодним словником не зафіксованих. О. Пахльовська, наприклад, "**відцентрові** тенденції" називає **центробіжними**, словом нашій мові невідомим. Дехто скаже: дрібниця, не варта згадки. Але коли кожен з десяти або й двадцяти тисяч українських інтелектуалів вживе тільки одне російське слово, то мові, в якій вільно фігурує десять або й двадцять тисяч "некодифікованих" слів, важко буде відкинути закид у "діялектності". Треба взяти до уваги й те, що О. Пахльовська належить до елітарних знавців мови, а в мові менше "втаємничених" інтелектуалів

таких варваризмів буде куди більше, і буде більше підстав нашу "кодифіковану" де-юре мову вважати діялектом де-факто.

Краще **не бути** діялектом, ніж **не вважатися** діялектом.

Розбіжність між **де-факто** і **де-юре** рано чи пізно помітять і чужинці.

Коли славіст-італієць поцікавиться, чому прізвище італійського національного героя **Ґарібальді** "кодифіковано" треба віддавати як **Гарібальді** і дізнається, що це тому, щоб даний славіст не пішов з лекцій, то у нього складеться дуже специфічне уявлення про "кодифіковану" мову. А коли цей славіст дізнається, що для розуміння "кодифікованої" мови треба ще знати щонайменше десять тисяч некодифікованих словесних форм, тоді йому остаточно стане ясно, що між **де-юре** і **де-факто** "дистанція на простяж незміренна".

Якщо до "кодифікованої" мови приклали та прикладають руку псевдонауковці колоніяльної УССР, а ми заради того, щоб витворене ними "язичіє" було в очах чужинців мовою, закриваємо очі на неуцтво і схвалюємо новації неуків, то як це можна "кодифікувати" за европейськими стандартами?

Чи ж відповідає дійсності теза про наше "европейство"? Чи не ближче наша "неперервна" ментальність до іншого, чужого нам на словах, континенту?

О. Пахльовській навряд чи вдасться приховати факт існування двох українських правописів. Бо громадськість України — не кажучи вже про діяспору — побачивши "неперервну" затятість колоніяльних мовознавців, стала вирішувати правописні питання самостійно, махнувши рукою на наукові інституції. Таке становище спричинило, як дехто каже, мовну анархію в Україні. Ми маємо сьогодні вже не два, а кілька правописів.

І це все через небажання великої частини української духовної еліти глянути европейським оком на наш ніби національний, а на ділі колоніяльний правопис.

Правопис, який сьогодні функціонує, має низку недоліків. Закривати на це очі — означає личкувати правду, підмальовувати дійсність. Стратегія "потьомкінських сіл" була притаманна колишньому СССР. Невже ж вона прищепилася і нашій ментальності?

Нам не треба приховувати, що наш правопис має хиби. Треба це визнати і здійснити реформу правопису, незалежно від того, що скажуть про це чужинці, та чи будуть вони відвідувати українознавчі студії за кордоном. Нам треба мати правопис для себе, а не для іноземців.

1990 р. Інститут мовознавства (тоді ще АН УССР) порадував нас новою редакцією правопису-33, де "по-радянському насильницьки" змінив усталену протягом більш як століття українську абетку. За-

провадив він і низку інших змін, здебільшого половинчастих і до кінця неопрацьованих. Інститут цей опановано мовознавцями колоніяльної школи. Невже ж духовна еліта України настільки нерозбірлива, що має погоджуватися і боронити все, що їй підносять псевдонаукові кадри?

Про низький науковий рівень цих кадрів є десятки свідчень.

Доктор філологічних наук (імени не називаю, бо йдеться не про особу, а про якість наукових звань колоніяльної філології) у рецензії на "Українсько-англійсько-німецько-російський словник фізичної лексики" ("Час/Tіме" ч.29, 1997) критикує мову авторів словника. (Про цю критику читайте у Розділі ХХХ.)

Чим пояснити, що своїм кривотлумаченням філолог збиває з пантелику україномовну громадськість? Відповідь тут одна: невисоким фаховим рівнем філолога. А коли так, то хіба не дивно, що частина нашої культурної еліти не бачить "загрози для майбутнього" української мови в тому, що фахівці такого рівня "кодифікують" і мову, і правопис? Ще більше дивує, що орієнтовані на Европу інтелектуали добачають таку загрозу у відродженні европейських рис нашої мови.

Цей сумний парадокс полягає в тому, що не всі ми "вчилися так, як треба", і тепер, переоцінюючи і переосмислюючи засвоєне, не все до кінця прошиваємо критичним зором, а що не прошиваємо, віддаємо на розсуд науковцям дуже сумнівного рівня.

Майбутнє України та української мови вимагає від нашої культурної еліти глибше орати інтелектуальним плугом і більше прислухатися до голосу Істини.

Що ж до офіційного правопису, рекодифікації якого дехто боїться, треба визнати, що він недосконалий і має багато хиб, котрі треба без зволікань усунути.

І це треба зробити для НАС, а не для іноземців.

LXXI. З відкритого листа до академіка М. Жулинського

Копія: Директору Інституту української мови НАНУ В.В. Німчуку.

Після Акту про незалежність розробка справді українського Українського правопису належить чи не до найголовніших проблем нашого відродження.

Для наукового підходу до проблеми треба простежити самий процес розробки українського правопису в УССР, який майже без змін функціонує й сьогодні. Процес цей в УССР керовано згори і підпорядковано настанові комуністичної партії на створення "єдиного радянського народу". Ця настанова у своїй українській практиці нічим

не відрізнялася від Валуєвського твердження, що української мови не було, нема й не може бути. "Валуєвським" духом просякнуто усі запроваджені за вказівкою згори правописні "норми", чинні і в незалежній Україні.

Візьмім таку "дрібницю", як відмінювання прізвищ. Чому ми маємо відміняти питомі українські прізвища на російський лад:

Медвідь	—	**МедвІдя**	**МедвІдем**
Білокінь	—	**БілокІня**	**БілокІнем**
Сокіл	—	**СокІла**	**СокІлом,**

а не так, як ми нормально говоримо:

Медвідь	—	**МедвЕдя**	**МедвЕдем**
Білокінь	—	**БілокОня**	**БілокОнем**
Сокіл	—	**СокОла**	**СокОлом.**

Це ж абсолютне повторення Валуєвської доктрини: не може бути самобутнього українського відмінювання, лише російське.

Такі "правила" ведуть до розмивання тональности нашої мови. Це знаходить свій вияв у творенні прикметників від згаданих прізвищ. Нас змушують казати

МедвІдева повість
БілокІнева стаття
КобзарОва хата (від прізвища **Кобзар**).

Наведені "правильні форми" годі вимовити.

Чи ж це не знущання з української мови?

Ці всі "експерименти" з нашою мовою впроваджувано із замаскованою метою: потвердити правильність Валуєвської догми, а заразом "розмити" тональність української мови.

Відступ від українських норм чергування звуків у прізвищах дезорієнтує мовців, і то навіть досить освічених. Літературознавець В. Скуратівський в газеті "*Література плюс*" (ч.4, 1999) пише про "народописання у **ГригІра** Тютюнника".

А літератор В. Журба у повісті "Наодинці з осінню" *("Кур'єр Кривбасу"*, ч. 107) пише: "...господар... вперіщить Лисуня **батІгом**".

Як виникають покручі на зразок **ГригІра та батІгом**? Це ж пряма аналогія до карикатурних форм **СокІла, СокІлом**!

Сучасна правописна норма не закріплює, а розмиває тональність нашої мови.

Читаю у творі письменника-лавреата премії "Золотий Бабай":

"...за те, що зробив мертвим **грабарОм** мову бранців картоплі".

("*Літературна Україна*", ч. 23, 1999).

ГрабарОм замість **грабарЕм** тут вжито за аналогією з **ГончарОм**. Форму **ГончарОм** утворено не за українською, а за російською моделлю відмінювання, узаконеною чинним правописом. Бачите, як розми-

ває нашу тональність експеримент, поставлений для торжества україножерських ідей!

Чи ж можна толерувати такі "правила" в українському правописі?

Іде розробка нового Українського правопису. Чи ж не треба переглянути відмінювання прізвищ, успадковане від УССР?...

Це зайве підтвердження засади, що не було, нема й не може бути українського написання, лише російське.

Таким провалуєвським самодурством нашпіговано увесь чинний правопис:

1. Правопис слів **дружній** та **дружний**. (Розділ XXXI)

2. Правопис слів **трикутній, прямокутній**. (Розділ LXIX)

3. Треба пильнувати написання **віч-на-віч, пліч-о-пліч** через дефіс та **день у день, раз у раз, бік у бік, плече в плече** тощо уже без дефіса. Знову таки це ускладнює правопис і нічого крім плутанини не приносить. На ділі цього правила не дотримують навіть непересічні знавці мови. Так, у перекладі поезії Ш. Петефі (*"Літературна Україна"*, ч. 29, 1999) перекладач пише **плече-в-плече**, а В. Шевчук у повісті "Двері навстіж" (*"Кур'єр Кривбасу"*, ч. 116) пише **бік-у-бік**. Очевидно, у людській свідомості існує інтуїтивна правописна логіка, яка змушує нас писати за її велінням. Чи ж доцільно і далі практикувати правила, які без потреби ускладнюють вивчення правопису?

4. Треба пильнувати написання родового відмінку від міста і від держави **Рим**: якщо держава, то **Риму**, а якщо місто, то **Рима**. А наші ж класики писали листи з міста **Риму** і з міста **Петербургу**!

5. Треба пильнувати, щоб, не-дай-Господи, не сплутати **гончарЯ** з **ГончарОм**: шедеври не одного українського **гончарЯ** треба шукати у музеї **ГончарА**;

6. Правопис слова **запорозький**. (Розділ XXXI)

Додаймо до цього безпідставні вимоги деяких філологів вживати вирази **хліб ІЗ маслом**, замість **хліб З маслом**, а також вимоги звертатися такими довжелезними пасажами, як **панОВІ завідувачЕВІ ГригоріЄВІ ГригоровичЕВІ ГригоренкОВІ**, і стане зрозумілим, чому від вивчення "задирективленого" правопису відмагаються не лише антидержавники-урядовці, а й рядові смертні, хто зберіг бодай краплину здорового глузду.

Чи ж не це ставило собі за мету мовознавство колоніяльної школи? Створити такий правопис, щоб від його вивчення відмовлялися самі українці?

Усі "мудрощі", якими нашпіговано сучасний правопис, ведуть лише до одного: до знеохочення мовців послуговуватися неоковирним мовним інструментом, а отже й до знеохочення послуговуватися і самою мовою.

Батьки української ортографії намагалися зробити її якнайпростішою, якнайдоступнішою для широких верств користувачів. Саме цього і вимагає від нас сучасний момент, коли йде змагання культур за володіння душами мільйонів мовців.

Якщо нова редакція українського правопису не відповідатиме вимогам нашого відродження, прийдешні покоління віднесуть цю хибу на карб сучасної наукової еліти, і передусім на карб Правописної комісії НАНУ.

LXXII. Модернізований правопис-24

Правопис-29 і правопис-33 на ділі не можуть задовольнити вимог сучасности.

І той і той мають недоліки, і той і той вимагають удосконалення. Оскільки праця правописної комісії НАНУ досі не принесла сподіваних результатів, і досі не вироблено справді українського правопису, автор змушений самостійно вирішувати правописні питання. У попередніх своїх працях автор послуговувався правописом-29, хоч з цілим рядом його положень не погоджувався. У пошуках альтернативи довелося звернутися до попередніх українських правописів-до-29. І саме на одному з них, на правописі УАН, вжитому в "Російсько-українському словнику" (1924-1933 рр.) за редакцією академіка А. Кримського, автор і спинився, внісши до правил УАН незначні зміни. (Слова з відмінною від правопису-24 ортографією у дальшому тексті позначено зірочкою*.)

Риси цього модернізованого правопису-24 такі:

1. Іменники жіночого роду із закінченням **-ість, -ерть** у родовому відмінку однини мають закінчення **-и: повісти, смерти.**
2. Іменники чоловічого роду після числівників **два, три, чотири** мають закінчення множини: **два робітники, три огірки, чотири мундири.**
3. Ряд прикметників мають м'яке закінчення: **безпросвітній*, народній, природній, зворотній*, східній, західній, трикутній, прямокутній, п'ятикутній.**
4. Низка слів має традиційну ортографію: **манастир, мариво*, салітра, Басарабія, сантименти, костел, шаравари, голодівка.**
5. Українські прізвища відмінювано відповідно до української морфології: **Гончар — Гончаря, Швець — Шевця, Масол — Масла, Мазурок — Мазурка, Янів — Янева, Антонів — Антонова, Пономарів — Пономарева.**
6. Приросток **З-** перед літерою **Ф** не змінюється: **зфальшувати, зфотографувати.**
7. Слова **який-небудь, що-небудь, по-перше*, по-друге*** пишемо через дефіс; слово **неабиякий*** — разом.

8. Слова **раз-у-раз, день-у-день, око-в-око** пишемо через дефіс, як **де-не-де, пліч-о-пліч, будь-що-будь**; слова **в наслідок** та **не раз** пишемо окремо.

9. Слово **мистець** у непрямих відмінках тратить С: **митця*, митцем*, митці***; родовий відмінок множини слова **стаття** — **статей***.

10. Географічні назви: **Букарешт, Берестя, Лубні, Маріупіль, Мукачів, Прилука, Ромен, Тираспіль, Озівське море.**

11. Прикметники від міст: **рівенський, віленський, дубенський, лубенський.**

12. Іноземне L пом'якшуємо відповідно до правопису-24: **пляж**, але **класик, номенклатура, флот, амбулаторія, молекула.**

13. Сполучення ІА віддаємо ІЯ: **парафіянин, комедіянт, матеріял.**

14. Пишемо **готовість** від **готовий, духовність** від **духовний.**

15. Грецькі скорочені слова на початку складних слів єднаються із словом-партнером літерою /звуком/ О: **гідр-о-станція, аер-о-клуб, аві-о-пошта, аві-о-носець, аві-о-мотор.**

16. Грецьку літеру "тета" віддаємо як Т, але допускаємо і Ф: **катедра/кафедра*, міт/міф*, анатема/анафема*, Методій/Мефодій*.**

17. Допущено паралельне вживання слів: **роль/роля, метод/метода, медаль/медаля, візит*/візита;**

18. Іноземні міста — **Рим, Париж, Берлін** — у родовому відмінку мають закінчення -у: до **Риму**, з **Парижу**, після **Берліну**;

19. Латинську літеру G в іншомовних власних назвах передавано літерою Ґ: **Ґарібальді, Ґлазґо, Ґватемала**; у словах-неіменах **конгрес, агроном, агент, аргумент** пишемо Г відповідно до української традиції.

(Вилучення літери Ґ — виправдане в запозиченій іноземній лексиці — обернулося безглуздям у відтворенні іноземних власних імен. Наприклад, написання й вимова прізвища віце-президента США **Ґора** як **Гор** є образою, бо англійське слово **Whore** (вимовляється "Гор") — лайливе слово. Вимова **Гор** замість **Ґор** — це дискредитація української культури на світовій арені.)

20. Іншомовне Н віддаємо нашим Г: **Гельсінкі, Гофман, Гаммер**; виняток: **хокей.**

21. Німецький дифтонг ЕІ перекладаємо як **АЙ: Айнштайн, капельмайстер, гросмайстер.**

22. Німецький дифтонг EU віддаємо як **ОЙ: Фройд, Дойч.**

23. Англійське W в іменах перекладаємо як **В: Волтер, Вільям, Вотерґейт.**

24. Іншомовні м'які **НЬ** та **ДЬ** віддаємо м'яко: **Нью Йорк, коньюнктура*, адьє, адьютант*.**

25. Пишемо **Европа, евнух, евфорія, епархія, епископ, Евген** і **Євген**, але **феодал*, нейтральний*.**

26. Пишемо **Геллада, гістерія, гієрогліф, гураган, гієрархія.**

27. Пишемо **хемія, амнестія, Еспанія, претенсія.**

28. Толеруємо варіянти **Олександер/Олександр*, міністер*/міністр, циліндер*/циліндр.**

29. Толеруємо варіянти **надхнення** і **натхнення.**

30. Пишемо **голф, шелф, ностаглгія,** але **фольклор.**

Такий у загальних рисах правопис, до якого схилився автор і який застосовано у даній публікації.

Кілька слів про варіянти написань.

Лексичні варіянти в нашій мові існують віддавна:

вухналь/ухналь
збіговище/збіговисько
малесенький/манісінький/малюсінький
посидючий/посидющий
просимо/просим
ратай/оратай
сміятись/сміятися
співати/співать
стрибає/стриба
холоднесенький/холоднісінький
щемкий/щімкий.

Тому допущення таких варіянтів, як

Олександер/Олександр
Евген/Євген
Методій/Мефодій
візит/візита
міт/міф тощо

цілком виправдано і жодною мірою не шкодить правописним нормам, дотримання яких лишається обов'язковим.

LXXIII. Підсумки

Становище, в якому опинилася українська мова, досить загрозливе для її майбутнього. Процеси розмивання самобутньої тональности нашої мови тривають. І тут велика частка вини лягає на елітарних знавців української мови: письменників, журналістів, мовознавців.

У середовищі практиків української мови переважає поблажливе ставлення до ненормативного мовлення. Немає вимогливости не лише до усного, а й до писаного слова. Найпрестижніші письменники

підпадають під вплив моди, не ставляться критично до свого слова, котре вони волюють писати з великої літери: Слово. І оце, написане з великої літери, на ділі зневажають.

Візьмімо моду на слівце **аби** у значенні **щоб**. У письменницькому середовищі України сполучник **щоб** заступлено його діялектним варіянтом **аби**, а там, де треба вжити **аби** у матірньому українському ("шевченківському") його значенні, це середовище змушене вживати два слова: **аби тільки, аби лише**. Інакше годі віддати думку, висловлювану народом і класиками самим слівцем **аби**:

"...влаштовуються танці на могилах, **аби тільки** привернути до себе увагу"

Ну що ж, постмодернізм — то й постмодернізм, **аби лише** не тотальний" *("Літературна Україна").*

Незіпсутою українською мовою це треба висловити так:

"...влаштовуються танці на могилах, **аби** привернути до себе увагу"

"Ну що ж, постмодернізм — то й постмодернізм, **аби** не тотальний".

Ті, хто засвоїв модний письменницький жаргон, не можуть висловитися нормальною українською мовою, бо слову **аби** вони надали значення **щоб**.

Отже, ми маємо таку картину:

Українська мова	Модний жаргон
щоб	**аби**
аби	**аби тільки, аби лише**, і навіть **лиш би.**

Чи покращують такі перетворення українську мову?

Чи не вносять вони плутанини до вже і так заплутаного "злиттям мов" українського мовлення?

А от приклади лексики, вживаної найповажнішими авторами:

"...витає примара кризи (**зрідні** тій, якої зазнала Росія...)"

Що таке **зрідні**?

Слова цього жоден навіть колоніяльний "нормативний" словник не фіксує.

Це слово "здерто" з російського слова **сродни**. Шановний автор, згадавши російське слово (або й думавши по-російськи), "на ходу" українізує його, не завдаючи собі труду хоч трохи подумати над своїм мовленням.

А чи не краще сказати:

"...витає примара кризи (**подібна до** тої, якої зазнала Росія...)"?

У літературному середовищі панує переконання, що можна вживати в українських текстах російські слова, і в цьому нібито нема нічого шкідливого.

Деякі літератори боронять своє "право", як вони гадають, "збагачувати" нашу мову тим, що, мовляв, мова мусить розвиватися і не може обмежуватися лише традиційним словником. Це правильна думка, але збагачення коштом іншої (і то єдиної!) мови не є збагачення, а навпаки збіднення.

Вільне вживання російських форм в українських текстах вимагає для розуміння української мови знання російської. Це знецінює нашу мову, обертає її на діялект, про що не перестають торочити наші ненависники. Цілу низку "двомовних" форм зареєстрував горезвісний СУМ. Але письменник на те й письменник, щоб не брати "на віру" те, що рекомендують колоніяльні словники, а мати своє уявлення про Слово.

На жаль, на практиці ми бачимо інше. Цитую:

"І ось — маємо те, хто і що встиг **відхопити** від загального пирога" *("Літературна Україна")*. (1)

Що таке **відхопити**?

Словник Б. Грінченка такого слова не фіксує. Не фіксують його, перекладаючи російське слово **отхватить**, і перекладні російсько-українські словники, включно з останнім "нормативним" РУСом.

Тільки СУМ реєструє слово **відхопити** з двома значеннями: 1. відсмикнути; 2. відняти. Друге значення проілюстровано цитатою з Панаса Мирного та М. Стельмаха. Це безперечне "дитя двомовности" в обох письменників. Але ж навіть цей запис СУМу не наводить значення "відкраяти", у якому вжито слово **відхопити** у цитаті (1). Таке значення — і то головне — має слово **отхватить** у російській мові. Виходить, що автор тексту (1) "нічтоже сумняшеся" вживає слово **відхопити** відповідно до російського вжитку. Тобто "збагачує" українську мову лексикою, запозиченою в російськомовному середовищі.

Очевидно, що наведений "новотвір" ніколи б не з'явився в сучасних текстах, якби не напівжаргонне його поширення в російськомовних сферах. Українська ж мова знає кілька "власних" синонімів до слова **відкраяти**, і серед них так само один напівжаргонний: **урвати**.

Спробуймо підставити його у речення (1):

"І ось маємо те, хто і що встиг **урвати** від загального пирога." (1)

Звучить краще вже тому, що не змушує нас звертатися за поясненням до російської мови.

Ще один приклад. Пише письменник:

"Західники" і "ґрунтівці" — це не просто нова мода на давно забуте старе" *("Літературна Україна")*.

Чи зрозуміємо ми слово **ґрунтівець** без звертання до російської мови?

Лише підставивши замість **ґрунтівці** російське **почвенники**, ми зрозуміємо про що йдеться. Тобто засвоєння нового слова у мовному

центрі людини, котра вперше його почула, відбувається через посередництво російської мови. Чи ж це шлях для розвитку незалежної мови?

Як бачимо, розуміти деяких сучасних письменників без знання російської мови годі.

А чому б не подумати хвильку і видати слово, яке не потребує російського посередництва? Таким словом може бути хоч би й **опертий-на-ґрунт:**

"Західники" й "оперті-на-ґрунт" — це не просто нова мода на давно забуте старе.

Виходить, що українофоби мають рацію, коли пишуть про Україну: "У нее нет особенной культурной вести универсального значения".

(А)

Наші літератори дають шовіністам привід до таких говорень.

Я розумію, що літераторів не можна винувати в сучасній ситуації. Цю ситуацію якраз і створили українофоби, експериментуючи з українською мовою, спотворюючи її правопис, "удвомовнюючи" лексику, фальсифікуючи класиків, виховуючи "кадри" псевдознавців української мови з науковими титулами. Здійснивши ці підступні акції, ревнителі лінгвоциду і вдаються до тверджень (А).

Хто, хто, а письменники мають бути свідомими цього. І саме з їхнього середовища повинні вийти ентузіясти відродження матірньої української мови.

Коли бездуховна вулиця диктує духовній еліті свої правила хорошого тону і хорошого мовлення, то це вже межує з деградацією. Чому не може духовна еліта започаткувати бодай у своєму середовищі моду на незіпсуту українську мову?

Нетерпимість до ганебної "двомовности" мусить з'явитися в самому середовищі духовної еліти. Еліта має стати взірцем для загалу. Коли ж вона сама практикує "двомовність" і не поборює її, то наслідок буде дуже сумний для нашої мови.

Треба письменникам у своїх організаціях провадити диспути на мовні теми, скликати творчі семінари для обговорення мови того чи того автора.

Чому б літераторам не організувати клубу Слова. Українську мову віками пригнічували, на давали розвиватися. Через це українська мова сьогодні — і про це треба говорити — у багатьох рисах недовироблена. Безпідставне твердження? Таж години фізкультури в українських школах ведуться російською мовою!

Чи ж це не має турбувати письменників? Чи можуть вони закривати очі на такі факти? Як буде ставитися до української мови вихованець школи, коли ця мова не функціонує в усіх сферах людської діяльности? Чи буде цей учень з повагою ставитися до української

книжки, до українського слова, чи засвоїть поблажливо-зверхнє ставлення до неї проросійського естеблішменту?

Чи ж може письменник не бачити тут загрози для Слова?

А письменник не тільки майстер Слова, він також і творець Слова. Цю письменницьку функцію треба виявляти, розвивати, пропагувати. Потрібні пошуки в цьому напрямі. Потрібне обговорення окремих слів на засіданнях клубу Слова і висвітлення цих засідань у пресі. А ще потрібна нетерпимість до "бракоробів".

Згадаймо класиків. Письменниця Олена Пчілка, відчуваючи брак потрібної лексики, сама творила високоякісне Слово. Це їй ми завдячуємо наявність у нашій мові слів **мистецтво, переможець, променистий.** Галицькі письменники створили таке незаступиме тепер слово як **здійснювати** і сотні інших. Цю лексику ми сприймаємо як органічно українську, бо вона такою є. А Олена Пчілка могла замість **мистецтва** подарувати нам слово **виськуство** або **штука**, яке й уживали деякі автори. Це сталося б, якби письменниця поділяла ідеї "двомовности" і не відчувала "особливої культурної вістки" українського мовлення: його самобутньої тональности.

А яким Словом порадують наших внуків сучасні письменники?

Вибір широчезний:

аби у значенні "щоб"
безкінечний
витоки
відхопити у значенні "відкраяти", "урвати"
всезагальний
ґрунтівець
за великим рахунком
зрідні
імідж
неуникний
ні-ні, та й
ноу-хау.

Список цей можна продовжувати без кінця.

Усе змавповане, здерте з чужого "плеча" без жодного натяку на українську тональність.

Над цією "матовою ситуацією" треба задуматися саме письменникам. Бо письменник — це володар Слова. І коли Слово занедбано, коли офіційні мовознавці сповідують погляди В. Жириновського в інтерпретації П. Толочка, то ніхто не стане в обороні Слова, лише письменник.

І саме до письменників моє питання: Чи не здається Вам, що ми будуємо другий поверх будівлі, не завершивши першого?

До першого поверху української культури належить затвердження справді українського правопису, видання десятків словників (високоякісних, а не під патронатом "дядьків отечества чужого"): правописних, синонімічних, ортоепічних, термінологічних, двомовних перекладних. Тільки маючи такий "фундамент", можна будувати дальші поверхи.

Наш духовний світоч — Т. Шевченко — розуміючи потреби української культури, укладав український буквар. Письменник Б. Грінченко опрацьовував Словник української мови. Високий український інтелект служив потребам культури.

І цю традицію треба берегти.

Наша культура сьогодні так само потребує українського інтелекту. Чи ж може письменницький загал — посідач цього інтелекту — бути байдужим до цієї потреби?

Тому, закінчуючи огляд української мовної ситуації, я звертаюсь саме до письменників усіх рівнів:

Треба щось робити, панове!

ІНДЕКС-1 (Українська лексика)

Індекс дає перелік слів, пояснюваних або згаданих у тексті. Слова наведено переважно в основній формі: інфінітив дієслова, називний відмінок однини для іменника, чоловічий рід для прикметника. ІНДЕКС не наводить військових команд, дієприкметникових форм та форм з прийменником ЗА. Ці форми наведено у розділах: військові команди — російські та українські — у розділі LIII; дієприкметники /українські/ — у розділі LXII; форми з прийменником ЗА — у розділах XV та XVI.

* * *

ІНДЕКС-2 (Російська лексика)

Словолюби, що підтримали це видання

Леонід Петренко	США
Кредитівка "Самопоміч" у Філядельфії	США
УККА, Балтиморський відділ	США
Климентій Баб'як	США
Марія і Андрій Царики	США
Ірена й Богдан Гасюки	США
Володимир Змій	США
Валентин Оліферук	США
Олена Смик і Анатолій Ромах	США
Зірка Гренджа-Донська Данилюк	США

Словолюби, завдяки яким постав видавничий фонд автора

Василь та Олена Тхір	Польща
Роман і Галина Петренко	США
Іван Шкіренко	Англія
Марко та Діяна Малі	США
Олександр Скоп	США
Олекса Біланюк	США
Ярослава Гірна	Канада
Роман Гординський	США
В. Клос	США
Орест Попович	США
Кредитівка "Самопоміч", *голова* д-р Скальчук	США
Любомира Сілецька	США
Юрій та Аврелія Слюсарчук	США
Микола Сороколіт	США
Михайло й Віра Шпонтак	США
Петро й Ольга Матула	США
Павло й Надія Йовик	США

Зміст

ЧАСТИНА II

НА ПОХИЛЕ ДЕРЕВО КОЗИ СКАЧУТЬ

ЧАСТИНА III

ТРОХИ ІСТОРІЇ

ЧАСТИНА IV

ПОШУК — ЦЕ ТВОРЧІСТЬ

ЧАСТИНА V

БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНЕ “Я”

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ

КАРАВАНСЬКИЙ Святослав

Пошук українського слова,
або
БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНЕ "Я"

Редактор
Н.В. МІЩЕНКО
Коректор
В.Д. БОНДАР
Технічний редактор
Т.І. СЕМЧЕНКО

Підписано до друку
з оригінал-макета 24.10.2000.
Формат 60 x 84 1/16.
Папір офс. №1.
Гарнітура Schoolbook.
Друк офсетний.
Умовн.-друк. арк. 7,05.
Умовн. фарбовідб. 7,52.
Обл.-вид. арк. 12,6.
Зам. 0-221.

Видавничий центр "Академія"
04119, Київ—119, а/с 37.
Тел./факс 213-19-83, 446-84-63.

Віддруковано
на ВАТ "Білоцерківська книжкова фабрика"
09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4.

Караванський Святослав

К 21 Пошук українського слова, або боротьба за національне “я”. — К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. — 240 с.

ISBN 966—580—070—1

“Пошук українського слова...” — цикл популярних бесід про лексику нашої мови, розрахований стати у пригоді шукачам якісного українського слова. Він знайомить з найтиповішими помилками зрусифікованого українського мовлення. Заразом накреслює напрями вживання самобутніх українських словотворчих моделей, творення конкурентоздатної української термінології. Проаналізовано конкретні лексичні пошуки деяких лексикографів. Окремі міркування не позбавлені дискусійності.

Адресовано шанувальникам українського слова та всім небайдужим до долі української мови в Україні.

К $\frac{4602000000—001}{\text{ВЦ "Академія" — 2001}}$ **Без оголошення**

ББК 81.2.—3